

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (ORTAÇAĞ TARİHİ)
ANABİLİM DALI

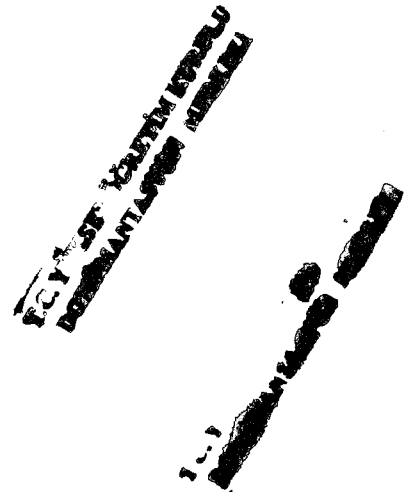
**GAZAN MAHMUD HAN DÖNEMİNDE ANADOLU'DA MEYDANA GELEN
MOĞOL İSYANLARI (1295-1304)**

127624

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KÜRŞAT GÜNAY

ANKARA-2003

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (ORTA ÇAĞ TARİHİ)
ANABİLİM DALI

**GAZAN MAHMUD HAN DÖNEMİNDE ANADOLU'DA MEYDANA GELEN
MOĞOL İSYANLARI (1295-1304)**

127624

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KÜRŞAT GÜNAY

Tez Danışmanı:
Doç. Dr. İLHAN ERDEM

ANKARA-2003

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (ORTA ÇAĞ TARİHİ)
ANABİLİM DALI

**GAZAN MAHMUD HAN DÖNEMİNDE ANADOLU'DA MEYDANA GELEN
MOĞOL İSYANLARI (1295-1304)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tez Danışmanı:
Doç. Dr. İLHAN ERDEM

Tez Jüri Üyeleri:

Adı Soyadı:
Prof. Dr. İbrahim Delilbaş
Prof. Dr. M. Nispet Özbek
Doç. Dr. İlhan Erdem
Doç. Dr. Hicabi Kurlanç
Doç. Dr. Mehmet Kılıç

İmza:
[İmza]
[İmza]
[İmza]
[İmza]
[İmza]

Tez Sınav Tarihi: 28.07.2023

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	II
ÖNSÖZ	V
KISALTMALAR.....	VII
KAYNAK VE ARAŞTIRMALAR	VIII

GİRİŞ

GAZAN HAN DÖNEMİNE KADAR ANADOLU'DA MOĞOL HAKİMİYETİNİN GENEL DURUMU

1-16

Birinci Bölüm

GAZAN HAN'IN HAYATI, ŞAHSİYETİ, YÖNETİM ANLAYIŞI VE ANADOLU POLİTİKASI İLE YAPMIŞ OLDUĞU REFORMLARIN ANADOLU'YA YANSIMASI

17-38

A. Gazan Han'ın Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri.....	17
B. Gazan'ın Yönetim Anlayışı ve Bunun İlhanlı Yönetimine Olan Etkisi.....	27
C. Gazan'ın Anadolu Politikası ve Yapmış Olduğu Reformların Anadolu'ya Yansıması.....	30

İkinci Bölüm

GAZAN HAN DÖNEMİNDE ANADOLU'DA MEYDANA GELEN MOĞOL İSYANLARI

39-88

I. TOGAÇAR İSYANI VE SONUÇLARI.....	39
-------------------------------------	----

A. Togaçar Noyan'ın Şahsiyeti ve Hizmetleri.....	39
B. Togaçar İsyanı Öncesinde Anadolu'daki Siyasi Durum.....	43
C. Togaçar İsyanının Sebepleri.....	44
D. Togaçar İsyanının Başlaması.....	46
E. Gazan Han'ın İsyanına Karşı Tepkisi ve Togaçar İsyanının Anadolu'daki Etkileri.....	49

II. BALTU İSYANI VE SONUÇLARI.....52

A. Baltu'nun Şahsiyeti ve Hizmetleri.....	52
B. Baltu İsyanı ve Sonuçları.....	55
1. İsyanın Sebepleri.....	55
2. İsyanı Kolaylaştıran Etmenler.....	57
3. Baltu İsyanının Çıkması ve Genel Durum.....	59
4. Baltu İsyanının Anadolu'daki Sonuçları ve Sonrasında Anadolu'da Gelişen Olaylar.....	62

III. SÜLEMİŞ İSYANI VE SONUÇLARI..... 66

A. Sülemiş'in Şahsiyeti ve Hizmetleri.....	66
B. Sülemiş İsyanı Öncesinde Anadolu'da Meydana Gelen Siyasi Gelişmeler.....	70
C. Sülemiş İsyanı ve Genel Mahiyeti.....	73
1. Sülemiş İsyanının Çıkması ve Yayılmasını Kolaylaştıran Etmenler.....	73
2. Sülemiş İsyanının Sebepleri.....	75
3. Sülemiş İsyanı ve Beraberinde Gelişen Olaylar.....	77
D. Sülemiş İsyanının Hemen Sonrasında Anadolu'da Meydana Gelen Gelişmeler	86

Üçüncü Bölüm

İSYANLARIN AYRINTILI TAHLİLİ

89-118

A. Gazan Han'ın İsyanlara Karşı Tepkisi.....	89
--	----

B. Anadolu'daki Unsurların İsyandar Karşıındaki Davranışları.....	90
1. Selçuklu Sultanlarının İsyandar Sırasında Takip Ettiği Politika.....	90
2. İsyandar Sırasında Türkmenlerin Sergilemiş Olduğu Politika.....	93
3. Anadolu'da İsyandara Destek Veren İdareci ve Görevliler.....	95
4. Anadolu'da İsyandara Katılan Unsurlar ve Şehirli Halkın Moğol İsyandarına Karşı Tepkisi.....	100
C. Memluk Devleti'nin İsyandar Sırasında Takip Ettiği Politika ve Sülemiş İsyandının Yakın Doğuya Etkisi.....	105
D. Kilikya Ermeni Baronluğu'nun İsyandar Karşıındaki Tutumu.....	107
E. Anadolu Beyliklerinin Büyümesinde Moğol İsyandarının Rolü ve Bizans Devleti'nin Durumu.....	110
F. Anadolu'da İsyandarın Görüldüğü Yerler.....	113
SONUÇ.....	119
ÖZET.....	120
ABSTRACT.....	122
KAYNAKÇA.....	124

Önsöz

Gazan Han dönemi İran'daki Moğol yönetimi için olduğu kadar Türkiye Selçukluları açısından da bir dönüm noktası olmuştur. Bu zamanda Anadolu'da Moğol idaresinin etkisini arttırması ve yine bu idarenin zayıflamaya başlaması eşzamanlı olmuştur. Ayrıca Gazan döneminde Anadolu'daki Moğol idare sisteminin de yozlaştığı görülmüyor. Özellikle tezimizde ayrıntılı bir şekilde işlediğimiz Moğol komutanlarının merkeze karşı çıkarmış oldukları isyanlar, bu yozlaşmanın en büyük göstergesidir. Bu isyanlardan doğal olarak Selçuklu yönetimi ve bilhassa Türkmen beyliklerinin de etkilendiğini görüyoruz. Aralarında Osmanlılarında bulunduğu Türkmen beylikleri, İlhanlı yönetiminin Anadolu'da bu isyanlarla uğraşmasından istifade ederek çeşitli gaza faaliyetleriyle Bizans'tan toprak kazanmıştır. Tezimizde bu noktayı sık sık vurgulamaya çalıştık. Çünkü Türkmen beyliklerinin bu faaliyetleri, Anadolu'nun Türkleşmesini büyük ölçüde tamamlamış oluyordu.

Moğol isyanlarını işlerken önce Gazan Han'ın şahsiyeti, yönetim anlayışı ve Anadolu politikası hakkında bilgi vermeye ve daha sonra ise isyanların ayrıntılı bir şekilde işlenmesine çalıştık. Özellikle olayların siyasi yönüyle yetinmeyerek, bu isyanlarda baş rol oynayan Moğol komutanlarının kimlikleri ve şahsi özellikleri ile İlhanlı devletine yapmış oldukları hizmetler verilmeye çalışılmıştır. Tezimizde a.g.e., a.g.m. ve v.b. gibi kısaltmalar kullanılmayarak eserin doğrudan adı verdik.

Tez çalışmamın meydana gelmesinde görüş ve desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen danışmanım Doç. Dr. İlhan ERDEM'e teşekkürlerimi sunuyorum. Ayrıca, Farsça metinlerin tercümesinde bana yardımcı olan Araş. Gör. Mustafa UYAR'a; çalışmamda kullanmış olduğum Arapça kaynakların tercümesini yapan

arkadaşım Hasan Tahsin COŞKUN'a ve Ermeni kaynaklarının Rusça tercümelerini Türkçeleştiren Mehmet MÜRSELOV'a da ayrıca teşekkür ediyorum. Son olarak çalışmam sırasında benden maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen anneme, babama, kardeşlerime ve sevgili eşime de şükranlarımı sunmadan geçemeyeceğim.

Kürşat GÜNAY

Ankara-2003

KISALTMALAR

A.Ü.D.T.F.C.	: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
E. I.	: Encyclopedia of Islam (2. Baskı)
ed.	: Editör
haz.	: Hazırlayan
İ. A.	: Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi
nşr.	: Neşreden
s.	: Sayfa
T.A.D.	: DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi
T.D.K.	: Türk Dil Kurumu
T.T.K.	: Türk Tarih Kurumu
trc.	: Tercüme eden
yay.	: Yayınlayan

KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR

I. KAYNAKLAR

İşlediğimiz konu hakkında en önemli kaynaklar vekâynâmeler olup, Moğolların hakimiyet dönemlerinde yazılmış olan Farsça vekâynâmeler ön sırayı almaktadır. Farsça eserlerin yanı sıra Memluk Vakânüvislerinin meydana getirdikleri Arapça vekâynâmeler de tezimiz için oldukça yararlı olmuştur. Bu saymış olduğumuz İslâm vekâynâmeleri haricinde Süryani ve Ermeni kronikleri de kullanılmıştır.

A. Vekâynâmeler:

Kullanmış olduğumuz vekâynâmeler Farsça, Arapça, Süryanca ve Ermenice dillerinde yazılmıştır. Bunların bir kısmı genel vekâynâme türünde olup hangilerinin bu kısma girdiği tanımlarında belirtilmiştir.

1. Farsça Vekâynâmeler:

a. İlhanlı Tarihçileri ve Eserleri.

Reşidüddin Fazlullah b. Ebu'l-Hayr İmamüddin el-Hemedâni

Câmiü't-Tevârih

Çalışmamızda kullandığımız temel kaynakların başında bu eser gelmektedir. Câmiü't-Tevârih adlı eserin müellifi Reşideddin Fazlullah b. Ebu'l-

Hayr İmamüddin el-Hemedâni 1240 yılında Hemedan'da doğmuştur. İyi bir eğitim aldıktan sonra devlet hizmetine girmiş ve Gazan Han zamanında da vezirliğe yükselmiştir. Reşideddin, Arapça, Farsça, Moğolca, Türkçe, İbrânice ve muhtemelen de Çince'yi iyi derecede bilmekteydi. Kendisi aynı zamanda iyi bir tabip sıfatını da taşıyordu. Müellifimiz 1318 tarihinde, Olcayto Han'ı zehirlediği iddiasıyla oğluyla birlikte idam edildi.¹

Câmiü't-Tevârih; iki ana kısımdan oluşur: Birinci cilt, Türk ve Moğol kabilelerinden ve Gazan Han'ın ölümüne kadarki Moğol tarihinden, ikinci kısım ise hilkatten 700/1300 yılına kadar olan Çin, Hint, Gazneli, Selçuklu, Harzemşah v.s. gibi devletlerin tarihinden bahsetmektedir.² Eserin İlhanlılardan bahseden kısmı Quatremère, Karl Jahn tarafından çeşitli tarihlerde ve tümü ise Rus ilimler Akademisi tarafından 1946-60 yılları arasında yayımlanmıştır. Biz çalışmamızda W.M. Thackston'un karşılaştırmalı İngilizce tercümesini³ kullandık.

Thackston'un Cami'u't-Tevarih tercümesini 1. cildinden özellikle Togaçar, Baltu ve Sülemiş başta olmak üzere bir kısım Moğol Noyanın nesepleri konusunda yararlanırken aynı eserin 3. cildinden ise olayların siyasi gelişimini işlerken faydalandık.

¹ Şemseddin Günaltay, **İslam Tarihinin Kaynakları**, İstanbul 1991, s. 261-275; Ramazan Şeşen, **Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı**, İstanbul 1998, s. 234.

² Günaltay, **İslam Tarihinin Kaynakları**, s. 279.

³ W. M. Thackston, **Rashiduddin Fazlullah's Jami'ut't-Tawarikh: Campendium of Chronicles**, ed. Şinasi Tekin ve Gönül Alpay Tekin, C. I.II., Duxbury 1999.

Vassaf, Abdullah b. Fazlullah el-Şirâzi

Tecziyetü'l-Emsar ve Tezciyetü'l-A'sâr

663/1256 yılında Şiraz'da doğmuştur. Üstün edebi yeteneğinden dolayı Reşideddin'in dikkatini çekmiş ve onun himayesine girmiştir. Sultan Olcayto zamanında ise devlet içerisinde önemli görevlere getirilmiştir. İki kısımdan oluşan ve 656/1258-728/1328 tarihleri arasındaki olayları kapsayan eserinin birinci kısmı Gazan Han'a, ikinci kısmı ise Olcayto Han'a takdim edilmiştir. Tezimizde, yardımcı kaynak olarak kullandığımız bu eserden özellikle Moğol komutanlarından Togaçar'ın faaliyetleri konusunda faydalandık.⁴

Ebu'l Kasım Abdullah b. Muhammed El-Kaşani

Tarih-i Olcaytu Sultan Muhammed

Kaşani'nin bu eseri, Olcaytu dönemi için çok önemli bir kaynaktır. Dolayısıyla bu eser, tezimizde yardımcı kaynak olarak kullanılmıştır. Tarihi Olcaytu, Gazan Han dönemi ile sonuçlanan Camiu't-Tevârih'in tabii bir zeyli niteliğindedir.⁵ Biz bu kaynaktan özellikle Gazan Han'ın son zamanları ve ölümüyle ilgili bilgileri verirken faydalandık. Çalışmamızda bu kaynağın Türkçe tercümesini kullanmış bulunuyoruz.⁶

⁴ Abdul Muhammed 'Âyeti, **Tahrir-i Târih-i Vassaf**, Tahran 1346; Şeşen, **Müslümanlarda Tarih – Coğrafya Yazıcılığı**, s. 238-239; Günaltay, **İslam Tarihinin Kaynakları**, s. 301-302.

⁵ Günaltay, **İslam Tarihinin Kaynakları**, s. 303-304.

⁶ Ebu'l-Kasım Abdullah b. Muhammed el-Kaşani, **Tarih-i Olcaytu**, (inceleme ve

Hamdullâh b. Ebi Bekr b. Ahmed b. Nasr Müstevfi Kazvini

Tarih-i Güzide

Eski bir Kazvinli aileden gelen Hamdullâh Kazvini, 680/1281 yılında Kazvin’de doğmuştur. Dedesi Nasr’ın İlhanlılar idaresinde müstevfi olarak çalışmasından dolayı kendisi ve ailesi müstevfi lakabıyla anılır olmuşlardır. Zafernâme, Tarih-i Güzide ve Nuzhetü’l-kulûb adlı eserleri bulunan, Arapça ve Farsça’yı çok iyi derecede kullanan müellif, 750/1350 tarihinde ölmüştür. Tarih-i Güzide adlı eser, Camiü’t-Tevârih’in bir özeti olmakla beraber yeni ve değişik bilgiler de içermektedir.⁷ Browne tarafından 1910 yılında bir tıpkıbasımı da yapılan eserin, Nevaî tarafından Tahran’da 1944 yılında yapılan neşrini⁸ kullandık.

b. Selçuklu Tarihçileri:

Kerimüddin Mahmud-i Aksarâyi

Müsâmeretü’l-Ahbar ve Müsâyeretü’l-Ahyâr

XIII. yüzyılın birinci yarısında doğduğu tahmin edilen müellif, yaklaşık olarak elli yıl devlet hizmetinde bulunmuş; Türkiye Selçuklu Devleti’nin Divân

çeviri: Derya Örs) (Basılmamış Y. Lisans Tezi), Ankara 1992.

⁷ Günaltay, **İslam Tarihinin Kaynakları**, s. 317-318; Şeşen, **Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı**, s. 240-242.

⁸ Hamdullâh Müstevfi Kazvini, **Tarih-i Güzide** (nşr. Abdülhüseyn Nevâi), Tahran 1339.

Kâtipliği ve Evkâf Nazırlığını yapmıştır. İlhanlılar'ın Anadolu'daki nâibi olan Mücireddin Emirşâh'ın yanında görev almıştır. Devlet görevinde bulunması sebebiyle gördüğü olaylar ve elde ettiği kaynakları da kullanarak *Müsâmeretü'l-Ahbâr* ve *Müsâyeretü'l-Ahyâr* adlı eseri, 1323 yılında Anadolu valisi Timurtaş Noyan'a sunmuştur. Selçukluların son dönemleri hakkında yegane kaynağımızdır. Bundan dolayı işlediğimiz konu hakkında da temel kaynak sayılmaktadır. *Müsâmeretü'l-Ahbâr*'ın Osman Turan tarafından yapılmış neşri bulunmakla birlikte biz çalışmamızda Mürsel Öztürk'ün tercümesini kullandık.⁹

Anonim Selçuknâme

765/1363 yılında Eratnalılar devrinde Selçuklu şehzadelerinden birisi adına kaleme alınan eser, Büyük Selçuklu Devleti'nin başlangıcından Anadolu Selçuklu Devleti'nin sonuna kadar işleyen süreci konu almaktadır. Tezimizin konusu açısından Aksarayi kadar önem taşımaz. Fakat, Aksarayi'de olmayan bazı bilgileri vermesi, bu kaynağın önemini arttırmaktadır. Çalışmamızda Feridun Nafiz Uzluk'un çevirisini kullanmış bulunuyoruz.¹⁰

⁹ Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Kerimüddin Mahmud-i Aksarayi, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, Çev. Mürsel Öztürk, Ankara 2000, s. XIII-XX; Fuad Köprülü, "Anadolu Selçuklu Tarihi'nin Yerli Kaynakları", *Belleten*, VII/27, s. 389-393.

¹⁰ *Anonim Selçuknâme, Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi III*, (trc. Feridun Nafiz Uzluk), Ankara 1952; Köprülü, "Anadolu Selçuklu Tarihi'nin Yerli Kaynakları", s. 392.

İbn Bibi, el-Hüseyin b. Muhammed b. Ali el-Caferi el-Rungedi

El-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-'Alâ'iyye

Bu eser İbn Bibi tarafından kaleme alınmıştır. Müellifimizin hazırlamış olduğu eser 1186-1280 yılları arasındaki olayları kapsamakta ve işlemiş olduğumuz döneme yetişmemektedir.¹¹

2. Arapça Vekâyinâmeleri

Çalışmalarımızda kullanmış olduğumuz Arapça vekâyinâmeler, Memluk hakimiyeti döneminde Mısır ve Suriye'de yazılan ve bu coğrafyanın siyasi tarihine ilişkin bilgiler sunan kaynaklardır.

İbn Aybek ed-devâdari

Kenzüd-dürer fî Cami'ul-gurar

Ünlü memluk emirlerinden olan İbn Devâdari'nin bu eseri bir İslam tarihi niteliğinde olup, Selçuklu-Moğol ve Memluk ilişkileri hakkında geniş ve orijinal bilgiler vermektedir.¹² Çalışmamızda H. R. Roemer'in neşretmiş olduğu IX. cildi kullanmış bulunuyoruz.¹³

¹¹ Daha ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. "Anadolu Selçuklu Tarihi'nin Yerli Kaynakları", s. 388-89.; İbn Bibi, *El-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-'Alâ'iyye*, (haz. Mürsel Öztürk), Ankara 1996, s. 1-18.

¹² Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 166-167.

Bedreddin Bektaş el-Fahiri

XIV. yüzyılın ilk yarısında Memluk Devleti emirlerinden olan ve 1349 yılında ölen müellif, 1309 senesine kadar gelen bir vekâyinâme yazmıştır. Bektaş el-Fahiri'nin bu eseri Zettersteen, tarafından Geschichte der Memluken Sultane adı altında neşredilmiştir. Çalışmamızda Zettersteen'in neşretmiş olduğu bu eseri kullandık.¹⁴

Makrizî, Takiyyüddin Ahmed b. Ali

Kitabu's-Sulûk li-Marifeti Düveli'l-Mulûk

Makrizi, 766/1364 yılında Kahire'de doğmuştur. Babası, bu Şehirde Hanefi fakihlerinden idi. İyi bir eğitim alan Müellifimiz, Kahire medreselerinde hadis müderrisliği ve kadı yardımcılığı görevlerinde bulunmuştur. Şam'da medreselerde de ders okutan Makrizi, aynı zamanda Mısır'ın en tanınmış tarihçisi de oldu. 845/1442 yılında Kahire'de vefât etmiştir.¹⁵

¹³ İbn Devâdâri, **Kenzü'd-dürer ve Cami'ul-gurar**, C. IX, (nşr. H. Roemer), Kahire 1960.

¹⁴ Bektaş el-Fahiri, **Geschichte der Memluken Sultane**, (yay. K. Zettersteen), Leipzig 1913; Z. V. Togan, **Tarihte Usûl**, İstanbul 1981, s. 204.

¹⁵ Şeşen, **Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı**, s. 208-212; Günaltay, **İslam Tarihinin Kaynakları**, s. 352-353; Clement Huart, **Arab ve İslam Edebiyatı Tarihi** (çev. C. Sezgin), Ankara (Tarihsiz), s. 342-343.

Makrizî'nin Kitabü's-Sulûk isimli eseri Mısırda saltanat süren Memlukların değerli bir tarihidir. 567/1171 yılından başlayarak 845/1441 yılına kadar devam eden olayları kapsamaktadır. Bu eserin iki cildi Quatremere tarafından Fransızca'ya çevrilerek basılmıştır.¹⁶ Çalışmamızda Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi Tercümeler Bölümü'nde yer alan basılmamış Türkçe tercümesi kullanılmıştır.¹⁷

Ebû'l-Ferec İbnü'l-İbri

Tarih-i Muhtasarü'd-düvel

1225-1226 yılında Malatya'da doğan müellif, Yahudi bir doktorun oğlu olduğundan İbnülibri, yani Yahudi'nin oğlu şeklinde anılmıştır. Ana dili Süryanice olan vakânüvisin Arapça'yı da çok iyi bildiğini görmekteyiz. Moğol ilhanları olan Hülagü, Abaka, Ahmed ve Argun devirlerinin görgü tanığı olan müverrih 1286 yılında Meraga'da ölmüştür. Süryanice olarak yazılan ve birçok İslam eserinden yararlanılarak hazırlanmış olan eserin 1297 yılına kadar getirildiğini görüyoruz. Müvellif, söz konusu bu genel vekâyinâmesine Arapça bir muhtasar da yazmıştır.¹⁸ Biz bu eserden özellikle Anadolu'daki Moğol hakimiyetinin ilk dönemlerini

¹⁶ Günaltay, **İslam Tarihinin Kaynakları**, s. 353; Huart, **Arab ve İslam Edebiyatı Tarihi**, s. 343.

¹⁷ Takiyyüddin Ahmed b. Ali Makrizi, **Kitabü's-Sulûk li-Marifeti Düveli'l-Mulûk** (TTK Basılmamış Nüsha) (trc. Z. K. Ugan).

¹⁸ Müellif hakkında daha geniş bilgi için bkz. Ebülferec-İbnülibri, **Tarihi Muhtasarüddüvel**, (çev. Ş. Yaltkaya), İstanbul 1941, s. 1-3.

anlatırken yararlandık. Dolayısıyla bu eser bizim için yardımcı kaynak niteliğindedir. Biz bu kaynağın Türkçe tercümesini kullanmış bulunuyoruz.¹⁹

3. Süryanca Vekâyinâmeler

Gregory Abu'l-Farac (Bar Hebraeus) Abu'l-Farac Tarihi

1226 yılında Malatya'da doğan müellifimiz, Yahudi asıllı bir doktorun oğluydu. Anadili Süryanice olmasına rağmen Arapçayı da çok iyi bilen müellifimiz bu eseri Moğol tarihi için değerlidir. Müellifimiz, 1286 yılında Meraga'da ölmüştür.²⁰ Süryanice'den İngilizce'ye Ernest A.W. Budge tarafından çevrilen eserin Ömer Rıza Doğrul tarafından yapılan Türkçe tercümesinden²¹ yararlanmış bulunuyoruz.

4. Ermeni Kronikleri

Sebastasi

Sebastasi Vekâyinâmesi

Hayatı hakkında bilgi sahibi olmadığımız ve Sivas'ta doğmuş olduğunu tahmin ettiğimiz bu müellifin eserindeki Moğollarla ilgili bilgilerden, Galstyan'ın

¹⁹ Ebülferec-İbnülibri, **Tarihi Muhtasarüddüvel**, (çev. Ş. Yaltkaya), İstanbul 1941.

²⁰ Eser ve müellifin hayatı hakkında daha geniş bilgi için bkz. Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), **Abû'l-Farac Tarihi**, (çev. Ö. R. Doğrul), Ankara 1999, s. 9-66.

²¹ Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), **Abû'l-Farac Tarihi**, (çev. Ö. R. Doğrul), Ankara 1999.

Ermenice'den Rusça'ya tercüme ettiği pasajların yer aldığı eserini²² kullanarak yararlandık.

Başkumandan Simbat

Başkumandan Simbat Vekayinâmesi

Kilikya Ermeni Baronluğu'nda üst düzey yönetici olan başkumandan Simabat'ın bu eseri Ermeniler ile Moğol yönetimi arasındaki ilişkiler hakkında ilginç bilgiler vermektedir. Bu eser, Hrant Andreasyan tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir. Biz bu çalışmamızda TTK kütüphanesinde bulunan tercüme edilmiş nüshadan yararlandık.²³

Aknerli Grigor

Moğol Tarihi

Bu kaynak, Yakındoğu'daki ilk dönem Moğol hakimiyeti için önemli bir eserdir. Biz bu eserden Anadolu'daki Moğol hakimiyetinin kuruluşunu anlatırken faydalanmış bulunuyoruz. Bu Ermeni kaynağının Türkçe tercümesini²⁴ kullandık.

²² A. G. Galstyan, **İzdaltsvo Vostoçnoy Literaturi** (Doğu Edebiyatı Neşriyatı), Moskova 1962.

²³ Başkumandan Simbat, **Başkumandan Simbat Vekayinâmesi**, (TTK Basılmamış Nüsha), (çev. H. Andreasyan).

²⁴ Aknerli Grigor, **Moğol Tarihi**, (çev. H. Andreasyan) İstanbul 1954.

5. Coğrafi Eserler:

Şehâbüddin Ebu'l-Abbâs el-Ömerî

Mesalikü'l-ebsar fi Memaliki'l-emsar

1300 tarihinde Dımaşk'ta doğan müellifimiz, Memluk Devletinde, kadılıktan nazırlığa kadar bir çok görevlerde bulunmuştur. Müellif, Mesâlikü'l-ebsar fi Memâlikü'l-emsar isimli eserinde Anadolu ile ilgili bilgi verirken ülkede mevcut yer altı ve yer üstü zenginliklerinin yanında, Anadolu Beylikleri'nin siyasi, ekonomik ve kültürel durumu hakkında da bilgiler vermiştir.²⁵ Eserin Anadolu ile ilgili kısımları, F. Taeschner tarafından neşredilmiştir. Çalışmamızda Taeschner'in bu neşrini kullanmış bulunuyoruz.²⁶

6. Biyografik Eserler

Devletşah

Tezkire-i Devletşah

Bu eser aşağı yukarı geçmiş zamanlarda yaşamış olan meşhur şairlerin hâl tercümelerini ihtiva etmektedir. Bu eserde şairlerin yanı sıra geçmişte yaşamış sultanlar ve devletler hakkında da bilgiler mevcuttur. Eserin yazarı Devletşah, XV. yüzyılda yaşamış Semerkant emirlerindendir. Devletşah, bu eseri Hüseyin

²⁵ Şeşen, **Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı**, s. 220-230.

²⁶ Şehâbüddin Ebu'l-Abbâs el-Ömerî, **Mesalikü'l-ebsar fi Memaliki'l-emsar**, (nşr. F. Taeschner), Leipzig 1929.

Baykara'nın veziri Ali Şir Nevai'ye ithaf etmiştir.²⁷ Edward G. Browne tarafından neşredilen bu eserin Türkçe tercümesini²⁸ çalışmamızda kullandık.

II. TETKİK ESERLER (ARAŞTIRMALAR)

Tezimizde işlediğimiz konuyla ilgili müstakil bir çalışma olmamasına rağmen bir çok eserde Moğol isyanlarıyla ilgili bilgi verilmiştir. Konumuzla ilgili kullandığımız eserlerin başında İlhan Erdem'in Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri²⁹ ismini taşıyan doktora tez çalışması gelmektedir. Özellikle Erdem'in eseri ele aldığımız konunun taslağını hazırlamamıza büyük bir kolaylık sağlamıştır.

Çalışmamızda kullandığımız diğer bir eser ise Osman Turan'ın klasikleşmiş bir çalışması olan Selçuklular Zamanında Türkiye isimli yapıtıdır.³⁰ Turan'ın bu eseri Moğol hakimiyeti altındaki Selçuklu tarihi hakkında ayrıntılı bilgiler vermesine rağmen Gazan Dönemindeki Moğol isyanlarıyla ilgili bilgiler ayrıntıdan yoksundur.

Aynı şekilde kullanmış olduğumuz Faruk Sümer'in Anadolu'da Moğollar³¹ isimli geniş makalesi, işlediğimiz konu için bize kılavuz olmasına rağmen ayrıntılara değinmemiştir.

²⁷ Günaltay, **İslam Tarihinin Kaynakları**, s. 399.

²⁸ Devletşah, **Tezkire-i Devletşah**, (çev. N. Lügali), İstanbul 1994.

²⁹ İlhan Erdem, **Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri**, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 1995.

³⁰ Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, İstanbul 1996.

³¹ Faruk Sümer, **Anadolu'da Moğollar**, Ankara 1970.

Osman G. Özkuzugüdenli'nin Gazan Han ve reformlarıyla ilgili doktora çalışması da³² tezimize oldukça katkı sağlamıştır.

Tezimizde kullanmış olduğumuz Howorth³³, Boyle³⁴, Spuler³⁵ ve Grousset³⁶ gibi tarihçilerin eserleri Moğol ve İlhanlı tarihi hakkında ayrıntılı bilgiler vermesine rağmen, tezimizde işlediğimiz konu, adı geçen çalışmalarda çok dar kapsamlarda kalmıştır.

Ayrıca çalışmamızda kullandığımız Akdağ³⁷, Ramsay³⁸ ve Baykara'nın³⁹ eserleri işlediğimiz dönemin sosyal, idari ve coğrafi durumunu kavramamıza yardımcı olmuştur. Bunun yanı sıra Charles Texier'in Küçük Asya⁴⁰ isimli eseri de oldukça faydalı olmuştur.

³² Osman G. Özkuzugüdenli, **Gazan Han ve Reformları (694/1295-703/1304)**, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2000.

³³ Henry H. Howorth, **History of the Mongols**, London 1880.

³⁴ J. A. Boyle, "The Dynastic and Political History of the İl-khans", **The Cambridge History of İran**, Vol. 5, (ed. 3.A. Boyle), London 1968, s. 303-42.

³⁵ Bertold Spuler, **İran Moğolları**, (Çev. Cemal Köprülü), Ankara 1987.

³⁶ René Grousset, **Bozkır İmparatorluğu**, (çev. Dr. M. Reşat Uzmen), İstanbul 1993.

³⁷ Mustafa Akdağ, **Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi**, Ankara 1998.

³⁸ W. M. Ramsay, **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası**, (çev. M. Denктаş), İstanbul 1960.

³⁹ Tuncer Baykara, **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş**, C. I., Ankara 1988.

⁴⁰ Charles Texier, **Küçük Asya, Coğrafya, Tarihi ve Arkeolojisi**, (çev. Ali Suat), C. 3., Ankara 2002.

Bu eserlerin yanı sıra Mustafa Demir'in Sivas ile ilgili doktora tezi⁴¹ ile Ayşe D. Erdem'in İlhanlı-Memluk ilişkilerine dair yüksek lisans tezi⁴² de çalışmamıza katkı sağlamıştır. Tezimizde Anadolu beylikleri ile ilgili bilgileri verirken özellikle Uzunçarşılı⁴³, Köprülü⁴⁴ ve Wittek'in⁴⁵ eserleri bizim için rehber olmuştur.

⁴¹ Mustafa Demir, **Türkiye Selçukluları ve Beylikler Devrinde Sivas Şehri** (Basılmamış Doktora Tezi), İzmir 2000.

⁴² Ayşe D. Erdem, **İlhanlı-Memluk Münasebetleri** (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1998.

⁴³ İ. H. Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri**, Ankara 1937.

⁴⁴ Fuad Köprülü, **Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu**, Ankara 2000.

⁴⁵ P. Wittek, **Menteşe Beyliği**, (trc. O. Ş. Gökyay), Ankara 1986.

GİRİŞ

GAZAN HAN DÖNEMİNE KADAR ANADOLU'DA MOĞOL HAKİMİYETİNİN GENEL DURUMU

Dünya tarihinde bir dönüm noktası sayılabilecek olan Moğol istilası Asya'nın büyük bir kısmını etkilemiş ve bu istiladan Müslüman Yakın Doğu da nasibini almıştır. Cengiz Han'ın liderliğini yaptığı bu istila dalgası Anadolu sınırlarına ulaştığında Türkiye Selçukluları gücünün zirvesindeydi. Bu dönemde tahtta bulunan I. Alaeddin Keykubad, devleti içte ve dışta her bakımdan güçlü bir hale getirmiş ve çevresindeki birçok irili ufaklı siyasi oluşumu kendisine bağlamıştır. Fakat bu siyasi gücüne rağmen Sultan Alaeddin Keykubad'ın Moğol Hanı Ögedey'in 1235 yılında yaptığı tâbiyet teklifini kabul ettiğini görüyoruz.¹ Bu tâbiyet her yıl Kağana bir miktar armağan göndermekten ibaretti. Selçukluların bu sembolik tâbiyeti II. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında da devam etmiştir. Fakat bu dönemde merkezi idarede çeşitli zaafaların meydana gelmesi ve birtakım siyasi karışıklıklar Selçuklu Devleti'nin otoritesini zayıflatmıştır. Tüm bu olumsuz şartlara ilâveten

¹ İbn-i Bibi, *El Evamirü'l-Ala'ıye fi'l-Umuri'l-Ala'ıye*, (Haz. Mürsel Öztürk), Ankara 1996, s. 451; İlhan Erdem, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri (1258-1308)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 1995, s. 68; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1998, s. 387; Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi. Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, TTK Yay., Ankara 1995, s. 466; Faruk Sümer, *Anadolu'da Moğollar*, Ankara 1970, s. 6.

1240 yılında meydana gelen Babai ayaklanması zaten zayıf olan Selçuklu otoritesini bir hayli sarstı.² Bu durum Erzurum sınırlarında bekleyen Moğol kuvvetlerini cesaretlendirmiştir. Moğolları cesaretlendiren diğer bir etken de buradaki Selçuklu garnizonunun isyanı bastırmak için Erzurum'dan ayrılmasıydı. Böylece Selçukluların doğu sınırında büyük bir gedik açılmış oluyordu.³

Baycu Noyan komutasındaki Moğol birlikleri bu fırsatı kaçırmayarak Anadolu'ya girdiler. Anadolu'nun kapısı konumunda olan Erzurum ve çevresi yağmalanarak şehir kuşatma altına alındı. 1242 yılında Erzurum Moğolların eline geçti. Böylece Erzurum Moğol istilasının ilk kurbanı oluyordu. Bu istila üzerine Selçuklu kuvvetleri hemen harekete geçmiştir. Fakat Moğollar ile 14 Muharrem 641/3 Temmuz 1243 tarihinde yapılan Köseadağ savaşı Selçuklu ordusu için büyük bir felaket oldu. Baycu, savaştan sonra Sivas'ı kısmen; Kayseri'yi ise tamamen yağmalayarak bölgede pek çok yağma ve kıtal hareketleri gerçekleştirdi. Baycu, dönüşte Erzincan'ı da büyük ölçüde tahrip ederek Mugan'a döndü.⁴

² İbn-i Bibi, **El Evamirü'l-Ala'ie**, s. 52; Erdem, **Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri**, s. 76; Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 423-427; Ahmet Yaşar Ocak, **Babailer İsyanı**, İstanbul 1996, s. 137; Sümer, **Anadolu'da Moğollar**, s. 9.

³ Erdem, **Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri**, s. 76; Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 427; Ocak, **Babailer İsyanı**, s. 137; Sümer, **Anadolu'da Moğollar**, s. 9.

⁴ İbn-i Bibi, **El Evamirü'l-Ala'ie**, s. 62-73; Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), **Abû'l-Farac Tarihi**, c. II, (çev. Ö. R. Doğrul), TTK yay., Ankara 1999, s. 541-542; Ebul Ferec İbnülibri, **Tarihi Muhtasarüddüvel**, (çev. Ş. Yaltkaya), İstanbul 1941, s.

Kösedağ yenilgisinin ardından meydana gelen bu karışık ortamda Selçuklu veziri Mühezzibeddin Ali, Mugan'a Baycu'nun yanına giderek barış teklifinde bulundu. Bu görüşmelerde Selçuklu Devleti'nin Moğollara ödeyeceği yıllık vergi de tespit edilerek; antlaşma şartları kesinleştirildi. Bu antlaşmayı Çurmagun Noyan da onaylamıştır. Mühezzibeddin Ali, Moğol veziri Buharalı Fahreddin Bitikçi ile birlikte Anadolu'ya döndü. Böylece Selçuklu yönetimi, Kösedağ savaşından sonra Moğollara haraç verir bir hale gelmiş oluyordu. Buna rağmen Selçuklu Devleti, bağımsızlığını kısmen de olsa devam ettirmiştir.⁵

Yapılan antlaşmaya rağmen Moğolların isteklerinin bitip tükenmek bilmemesi Selçuklu hazinesinin büyük oranda boşalmasına sebep olmuş ve mali sistemin gerilemesine yol açmıştır. Selçuklu yönetimi, Baycu'nun baskılarından kurtulmak için Altın Orda Hanı Batu'ya bir heyet gönderdi. Naib İsfehane başkanlığındaki bu Selçuklu heyetinde Amasya kadısı Fahreddin ve tercüman Necmeddin Muhammed de yer alıyordu. Batu Han ile görüşen bu heyet, mevcut antlaşma şartlarını gözden geçirterek; sağlam esaslara göre yeniden düzenledi. Batu

21; Aknerli Grigor, **Moğol Tarihi**, (çev. H. Andreasyan), İstanbul 1954, s. 15-17; Erdem, **Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri**, s. 84-91; Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 438-443; Sümer, **Anadolu'da Moğollar**, s. 10.

⁵ İbn-i Bibi, **El Evamirü'l-Ala'ye**, s. 78; Bar Hebraeus, **Abû'l-Farac Tarihi**, s. 544; Ebulferrec İbnülibri, **Tarihi Muhtasarüddüvel**, (çev. Ş. Yaltkaya), İstanbul 1941, s. 21; Claude Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler**, (çev. Yıldız Moran), İstanbul 1994, s. 145; Erdem, **Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri**, s. 93-94; Sümer, **Anadolu'da Moğollar**, s. 10.

Han, ayrıca Şemseddin İsfehâni'yi Anadolu'ya hakim olarak atamıştır. Şemseddin böylece Moğollar tarafından Anadolu'ya atanan ilk hakim olma özelliğini taşımaya başlıyordu.⁶

II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ölümünden sonra (1246) tahta II. İzzeddin Keykâvus geçirilmiştir. Bu sırada Güyük Han'ın tahta çıkışı üzerine toplanan kurultaya, ortanca şehzade IV. Rükneddin Kılıç Arslan gönderildi. Rükneddin, buradayken Han'dan Sultan olduğuna dair bir yarlğ alarak; 2000 Moğol süvarisi ile Anadolu'ya döndü.⁷ Güyük Han'dan gelen yarlğda II. İzzeddin Keykâvus ve vezirin azli, Rükneddin'in saltanatı ve Bahaeddin Tercüman'ın vezirliği emredilmişti. Kılıç Arslan, Moğol askerleri ile Erzincan'a ve oradan da Sivas'a gelip saltanatını ilan etti. Bu arada Batu Han'ın Anadolu'daki hakimi olan vezir Şemseddin İsfehâni de 25 Mart 1249'da öldürülerek; bütün malı hazineye aktarıldı.⁸ Celaledin Karatay, Kılıç

⁶ İbn-i Bibi, *El Evamirü'l-Ala'ıye*, s. 104; Erdem, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri*, s. 98-101; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 450-451; Sevim, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 473; Sümer, *Anadolu'da Moğollar*, s. 10.

⁷ İbn-i Bibi, *El Evamirü'l-Ala'ıye*, s. 100; Alaeddin Ata Melik Cüveyni, *Tarihi Cihangüşa*, (çev. Mürsel Öztürk), Ankara 1999, s. 228-233; İbnülbri, *Tarihi Muhtasarüddüvel*, s. 22; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 465; Erdem, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri*, s. 108.

⁸ İbn-i Bibi, *El Evamirü'l-Ala'ıye*, s. 104; Anonim Selçuknâme, *Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi III*, (trc. F. N. Uzluk), Ankara 1952, s. 51; Erdem, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri*, s. 110; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 466.

Arslan'ın tek başına Sultan olmasını tasvip etmiyordu. Nitekim Karatay, 1 Rebiülevvel 647 / 14 Haziran 1249 tarihinde Alaeddin Kervansarayı yakınında Rükneddin'e karşı kazandığı zaferle devletin parçalanmasına fırsat vermedi. Savaştan sonra İzzeddin Keykavus, Rükneddin Kılıç Arslan ve II. Alaeddin Keykubad'ın aynı anda tahta geçirilmesine karar verildi. Bu arada Celaledin Karatay da üç kardeşe atabey oluyordu.⁹

Batu Han, bir müddet sonra, Şemseddin İsfehane'nin öldürülme nedenini araştırmak ve ödenen haracın miktarını tespit etmek amacıyla Anadolu'ya elçiler göndermiştir. Batu Han'dan gelen bu elçiler sebebiyle Şemseddin Mahmud Tuğrai, Altın Orda'ya gönderildi. Giden bu heyetteki devlet adamlarından her biri kendi hesaplarına birer mevki kazanarak; Konya'ya döndüler.¹⁰ Selçuklu devlet adamlarının çeşitli makamlara gelebilmek için Moğol hanlarını ve noyanlarını aracı olarak kullanmaları bu dönemde oldukça yaygınlaşmıştır. Nitekim Erzincan Subaşılığı üzerinde çekişen Mühezzibeddin Ali'nin oğlu Müineddin Süleyman ile Seyfeddin de anlaşmazlığa düşünce, sorunun giderilmesi için Baycu Noyan'a gitmişlerdir. Selçuklu devlet adamlarının Moğollar nezdinde destek bulabilmek için sürekli onları devlet işlerine karıştırmaları ülkeyi gün geçtikçe siyasi karışıklıklar içine sürüklemekteydi.

İlerleyen zamanlarda Mengü Han'ın tahta çıkışı nedeniyle düzenlenen

⁹ İbn-i Bibi, *El Evamirü'l-Ala'iye*, s. 124; Erdem, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri*, s. 112; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 468.

¹⁰ İbn-i Bibi, *El Evamirü'l-Ala'iye*, s. 127-128; Erdem, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri*, s. 113; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 470.

kurultaya Sultan İzzeddin Keykâvus da davet edilmiştir. Bu davete uyan İzzeddin, kurultaya katılmak için Moğolistan'a hareket etti. Fakat Sultan, Sivas'a geldiğinde atabeyi olan Celâleddin Karatay'ın ölüm haberini alınca gitmekten vazgeçerek yerine küçük kardeşi Alaeddin'i göndermiştir.¹¹ Büyük bir devlet adamı olan Karatay'ın ölümü, Selçuklu devleti için önemli bir kayıptı. Onun ölümüyle hassas dengeler üzerine kurulmuş olan yönetim de bozulma noktasına geldi. Bu arada İzzeddin ile Rükneddin arasında taht mücadelesi kızışmaktaydı. Aynı sıralarda küçük şehzade Alaeddin de kurultaya giden heyete katılmış fakat Erzurum'dayken ani bir şekilde ölmüştü. Kılıç Arslan, tüm bu gelişmeler olurken Konya'dan Kayseri'ye kaçarak saltanatını ilan etti. Bunun üzerine iki kardeş arasında Aksaray civarında bir çarpışma yaşanmıştır. Yapılan bu savaşı İzzeddin kazanarak; kardeşi Rükneddin'i Borgulu kalesine hapsedtirdi. Böylece İzzeddin, Konya'da tek başına Selçuklu tahtına geçmiş oluyordu (1254).¹²

Selçuklu Devleti, vezir Kadı İzzeddin Muhammed, Beylerbeyi Yavtaş ve Arslan-doğmuş'un kurduğu düzene göre devam ederken Baycu ve diğer noyanlardan sık sık elçiler gelip Moğol kumandan, Hatun ve askerleri için hazineler miktarında

¹¹ İbn-i Bibi, *El Evamirü'l-Ala'ie*, s. 139-142; Erdem, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri*, s. 118; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 472; Sevim, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 476.

¹² İbn Bibi, *El Evamirü'l-Ala'ie*, s. 139-142; Kerimüddin Mahmud-i Aksarayı, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, (çev. Mürsel Öztürk), TTK yay., Ankara 2000, s. 30; Erdem, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri*, s. 121; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 475.

para alıp götürüyorlardı. Bu arada Hülagü'nün İran'a ilerlemesi ve Baycu'nun Mugan'ı terk ederek Anadolu'ya gelmesi yeni bir sıkıntı kaynağı olmuştu. Baycu, Konya'ya elçiler göndererek kendisine Anadolu'da bir yer tahsis edilmesini istedi.¹³ Selçuklu Devleti, Moğol İmparatorluğu'na tabii olmakla beraber ülke ilk defa önemli bir miktarda Moğol kuvvetinin işgaline uğruyor ve Moğolların sürekli ikâmet yerlerinden biri konumuna giriyordu. Baycu'nun kışlak isteği Selçuklu yönetimi tarafından kabul edilmeyerek savaş kararı alındı. Aksaray civarındaki Sultan Hanı yanında yapılan savaşı bir kez daha Selçuklular kaybetmiştir 23 Ramazan 654 / 14 Ekim 1256.¹⁴ Bu yenilgi üzerine Sultan İzzeddin, Antalya'ya kaçtı. Baycu ise Konya'yı kuşatmaktan vazgeçerek para ve altın ile yetinmiştir. Böylece Konya, büyük bir tahribattan kurtulmuş oluyordu. Baycu, Borgulu kalesinde tutsak olan IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ı kurtararak 4 Mart 1257 tarihinde Konya'da Selçuklu tahtına oturttu. Baycu'nun onayı ile kurulan yeni hükümette Nizameddin Hurşid ile Muineddin Pervane, devlet adamları arasında ön plana çıkıyordu.¹⁵ Sultan Hanı savaşından sonra Aksaray'a giden devlet adamları, Baycu ile bir barış antlaşması

¹³İbn Bibi, *El Evamirü'l-Ala'ie*, s. 143; Aksarayı, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 31; Erdem, *Türkiye Selçukluları - İlhanlı İlişkileri*, s. 123; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 479; Sümer, *Anadolu'da Moğollar*, s. 29.

¹⁴ İbn Bibi, *El Evamirü'l-Ala'ie*, s. 143-148; Aksarayı, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 32; Erdem, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri*, s. 124; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 480; Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, s. 270; Sümer, *Anadolu'da Moğollar*, s. 30.

¹⁵ Erdem, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri*, s. 124; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 481; Sümer, *Anadolu'da Moğollar*, s. 31.

imzaladılar. Moğol askerlerinin ihtiyaç ve masraflarını karşılamak için memleketten para ve mal toplandı. Ticari faaliyetler yine eskisi gibi devam etti. Bu iyimser tabloya rağmen karışıklıklar eksik olmuyordu. Bu arada Baycu'nun komutanlarından olan ve zalim kişiliği ile tanınan Hoca Noyan'ın bir ziyafet esnasında zehirlenerek ölmesi Nizameddin Hurşid'i töhmet altında bıraktı. Yapılan yargılama sonucunda ise Nizameddin, bu olayla ilgili suçlu bulunduğundan Moğollar tarafından idam edildi. Onun ölümüyle pervanelik makamına Müineddin Süleyman geçmiştir.¹⁶

Baycu'nun Bağdat seferi için Anadolu'dan ayrılmasını fırsat bilen II. İzzeddin Keykâvus, tekrar Konya'ya dönerek tahtı ele geçirdi. Bunun üzerine Rükneddin, Muineddin Pervane ile birlikte Kayseri'ye daha sonra da Erzincan'a çekilerek gelişmeleri beklemeye başladı. Bu esnada Rükneddin, Hülagü'den saltanat yarlığı almayı başararak; faaliyetlerine başladı. Rükneddin ve Muineddin Pervane, bir Moğol birliği ile Tokat'a kadar ilerlemelerine rağmen, İzzeddin'in askerlerine yenilerek tekrar Erzincan'a çekildiler. Alıncak Noyan komutasındaki bir başka Moğol birliği gelince Niksar, Rükneddin tarafından alınabildi. Bir müddet sonra Engürek Noyan komutasındaki bir başka Moğol birliği de Erzincan ve Kemah'ı ele geçirmiştir.¹⁷ Bu arada İzzeddin'in emirlerinden olan Ali Bahadır, uclarda Türkmenleri Moğollar aleyhine mücadeleye teşvik ediyordu. Ali Bahadır, bir ara

¹⁶ Aksarayı, **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, s. 34; Erdem, **Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri**, s. 127; Sümer, **Anadolu'da Moğollar**, s. 31.

¹⁷ İbn Bibi, **El Evamirü'l-Ala'îye**, s. 152-153; Aksarayı, **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, s. 39-40; Erdem, **Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri**, s. 131-133; Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 485-87.

Malatya'yı ele geçirmişse de Moğolların ilerlemesi üzerine buradan çekilmek zorunda kaldı. Bu mücadeleler devam ederken, dört yıl önce Şemseddin Tuğrai başkanlığında Mengü Han'a giden heyetin geri döndüğü görülmektedir. Bu heyet, Mengü'den Selçuklu ülkesinin ikiye ayrılmasını içeren bir yarlğ almıştı. İlhanlı hükümdarı Hülagü de Mengü'nün bu emrine uyarak Anadolu'yu İzzeddin ve Rükneddin arasında paylaştırdı. Buna göre, Kızılıрмаğın batısında kalan yerler İzzeddin'e; doğusundan Moğol sınırına kadar olan yerler de Rükneddin'e verilmiştir.¹⁸

İki kardeş bir müddet sonra Hülagü'nün huzuruna çıkarak tabiiyetlerini arz ettiler. Hülagü, Suriye seferinden sonra, daha önce Selçuklu yönetimine verdiği borçların tahsil edilmesi amacıyla Taceddin Mutez ve Tüklük Bahşi'yi Anadolu'ya gönderdi. İzzeddin'in bu heyete kötü davranması ve Pervane'nin de bunu İzzeddin aleyhinde kullanması üzerine Hülagü'den İzzeddin'in öldürülmesi için emir çıktı. Bunu haber alan İzzeddin, önce Antalya'ya daha sonra da İstanbul'a kaçmıştır.¹⁹ İzzeddin, İstanbul'da iken Ali Bahadır vasıtasıyla Moğollara karşı mücadelesini devam ettirmesine rağmen başarılı olamadı. İzzeddin'in artık Selçuklu ülkesine

¹⁸ Aksarayı, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 45-46; Erdem, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri*, s. 134-135; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 490; Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, s. 271; Sümer, *Anadolu'da Moğollar*, s. 33.

¹⁹ İbn Bibi, *El Evamirü'l-Ala'îye*, s. 157-160; Aksarayı, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 49-50; Erdem, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri*, s. 170-173; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 493-495; Sümer, *Anadolu'da Moğollar*, s. 35.

dönme şansı da kalmamıştı. Rükneddin de Pervane'nin desteği sayesinde Konya'da tekrar tek başına tahta oturdu. Bu arada Pervane'nin devlet yönetiminde etkinliğinin bir hayli arttığını görüyoruz. Muineddin Pervane, yönetimi devraldıktan sonra, yönetim kademelerinde çeşitli atamalar yaptı. Bu arada İlhanlılar namına Horasanlı Taceddin Mutez de vezirlik rütbesiyle Anadolu'ya gelmiştir.²⁰

Kılıç Arslan ve Pervane, 1265 Temmuzunda Hanlık tahtına çıkan Abaka'nın yanına giderek onu tebrik ettiler. Abaka döneminden itibaren Pervane, Moğolların desteği ile uclardaki Türkmenlere karşı mücadeleye başlamıştır. Aynı sıralarda Sinop da fethedilerek tekrar Selçuklu topraklarına katıldı. Kılıç Arslan ile Pervane arasındaki ilişkilerin bir müddet sonra bozulduğunu görmekteyiz. Pervane, Sultanın kendi çıkarlarına aykırı davrandığını görünce onu ortadan kaldırmaya karar verdi. Onun idamına dair Abaka'dan bir yarlıg alarak Moğolların da yardımıyla Sultanı öldürttü. Bu olaydan sonra öldürülen Sultanın yerine 1266 yılında oğlu III. Gıyaseddin Keyhüsrev geçirildi.²¹ Böylece Pervane, yönetime tamamen hakim oluyordu. Abaka Han'ın bir süre sonra kardeşi Acay ile Samagar Noyan'ı Anadolu'ya göndermesi Pervane'nin otoritesini sarsmaya başlamıştır. Pervane,

²⁰ İbn Bibi, *El Evamirü'l-Ala'ye*, s. 164; Aksarayı, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 53-55; Erdem, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri*, s. 175; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 513; Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, s. 272.

²¹ Aksarayı, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 65; Erdem, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri*, s. 192; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 531; Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, s. 277.

özellikle Acay'ı kendi yönetimi için engel görüyordu. Bu nedenle onu Anadolu'dan uzaklaştırmaya karar verdi. Bu amaçla bir takım suçlamalarda bulunarak, Acay'ı Abaka'ya şikayet etti. Pervane bir yandan da Memluk Sultanı Baybars ile mektuplaşmaktaydı. Abaka, Acay'ı Anadolu'dan çekmekle beraber Tokı, Tudavun ve Kongurtay Noyanları Anadolu'ya göndererek başta pervane olmak üzere tüm Selçuklu devlet adamlarını kontrol altına aldırttı. Bu durumun oluşmasında en büyük etken Pervane'nin şüphe uyandıran davranışlarıydı. Pervane'nin Baybars'a yazmış olduğu bir mektup Moğollar tarafından ele geçirilmiş fakat Pervane bunu inkar etmişti.²²

İlerleyen zamanlarda Moğol yönetimine karşı Anadolu'da büyük bir isyan hareketi meydana geldi. Anadolu Beylerbeyi Hatiroğlu Şerefeddin Mesud, Muineddin Pervane ve diğler Selçuklu ricali Tebriz'deyken Moğol yönetimine karşı isyan hareketini başlatmıştır. Fakat bu isyan girişimi, İlhanlı kuvvetlerince bastırılarak, başta Hatiroğlu olmak üzere isyanla ilgili görülen pek çok devlet adamı idam edildi (Ekim 1276).²³ Tüm bu gelişmelerden sonra Anadolu'daki Moğol hakimiyetini tehdit eden bir başka gelişme daha yaşandı. Bu, Sultan Baybars'ın

²² İbn-i Bibi, *El Evamirü'l-Ala'ıye*, s. 175; Bar Hebraeus, *Abû'l-Farac Tarihi*, s. 599; Erdem, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri*, s. 206-207; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 535-537; Sümer, *Anadolu'da Moğollar*, s. 39.

²³ İbn-i Bibi, *El Evamirü'l-Ala'ıye*, s. 183-185; Aksarayı, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 77-80; Bar Hebraeus, *Abû'l-Farac Tarihi*, s. 597; Erdem, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri*, s. 217; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 542; Sümer, *Anadolu'da Moğollar*, s. 41.

Anadolu'ya yapmış olduğu askeri harekattır. Baybars, Anadolu'ya girdikten sonra Elbistan'da Moğol birliklerini ezici bir üstünlükle yendi ve hemen akabinde Kayseri'de tahta oturdu (1277). Baybars bir hafta sonra Anadolu'dan ayrılarak Suriye'ye hareket etmiş ve İlhanlı birlikleri de eş zamanlı olarak Anadolu'ya girmiştir. Abaka'nın Elbistan yenilgisini masum halktan çıkarması ve başta Kayseri olmak üzere pek çok Anadolu şehrini tahrip etmesi halkı perişan etti. Muineddin Pervane, başta Baybars'ın Anadolu seferi olmak üzere pek çok olaydan sorumlu tutularak Abaka'nın emriyle Aladağ'da idam edildi (1277 Ağustos).²⁴

Pervane'nin ölümü Selçuklular ve Anadolu için bir dönüm noktası olmuştur. Çünkü İlhanlılar bu tarihten sonra Anadolu'yu bizzat valileri ve yöneticileri vasıtasıyla idare etmeye başlayacaktır. Bunun yanı sıra Moğol mali ve idare sistemi de Anadolu'da yürürlüğe konuldu. Tüm bu işleri düzenlemek amacıyla İlhanlı veziri Şemseddin Cuveyni'nin Anadolu'ya geldiğini görüyoruz. Yapılan çalışmalar neticesinde Anadolu'nun bir çok vilâyetleri, bizzat hanların hasları yani hanedanın emlâki haline getirildi. Selçuklu Sultanı da gölge bir hükümdar olarak siyasi yaşamını bir müddet daha devam ettirecektir.²⁵ Aynı sıralarda, Anadolu'da Moğol

²⁴ İbn-i Bibi, *El Evamirü'l-Ala'iye*, s. 199; Aksarayı, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 78-80; Bar Hebraeus, *Abû'l-Farac Tarihi*, s. 600; İbnülibri, *Tarihi Muhtasarüddüvel*, s. 51; Erdem, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri*, s. 251; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 556.

²⁵ W. M. Thackston, *Rashiduddin Fazlullah's Jami'u't-Tawarikh: Conpedium of Chronicles*, (ed. Şinasi Tekin-Gönül Alpay Tekin), Part Three, Duxbury 1999, s.

hakimiyetine karşı yapılan bir başka girişim de Cimri isyanıydı. 14 Mayıs 1277 tarihinde Karamanoğlu Mehmet Bey'in önderliğinde pek çok Türkmen kuvveti Konya'yı ele geçirerek Cimri lakaplı Siyâvuş'u Selçuklu tahtına geçirdiler. Fakat Türkmenlerin bu girişimi fazla uzun sürmemiş ve Selçuklu-Moğol kuvvetlerince Haziran 1278'de Cimri yakalanarak idam edilmiştir.²⁶

İlhanlı hükümdarı Ahmed Teküdar zamanında, Anadolu'da Türkmenlerle mücadeleye devam edildi. Özellikle bu sıralarda şehzade Kongurtay'ın başta Karamanlılar olmak üzere Türkmenlere karşı yaptığı seferler çok kanlı ve yıkıcı olmuştur. Bu olaylar sırasında Ermenek, Mut ve İçel gibi bir çok uc noktasının yakılıp yıkıldığını görüyoruz. Kongurtay'ın sergilediği vahşice tutum, Memluk Sultanı tarafından, Ahmed Teküdar'a gönderilen mektupta da açıkça kınanmıştır. Kongurtay, Anadolu'daki bu faaliyetlerinden sonra Tebriz'e çağırılmış ve İlhan tarafından idam edilmiştir (1284). Teküdar zamanında Selçuklu saltanatının III. Gıyaseddin Keyhüsrev ve II. Gıyaseddin Mesud arasında paylaştırıldığını görüyoruz. Bir müddet sonra III. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Argun Han tarafından idam edilmesi

538; İbn-i Bibi, *El Evamirü'l-Ala'ie*, s. 213; Erdem, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri*, s. 254; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 573.

²⁶ Aksarayı, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 96-104; Erdem, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri*, s. 256; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 561; Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, s. 283; Sevim, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 485; Sümer, *Anadolu'da Moğollar*, s. 53.

sebebiyle bu ikili yönetim fazla uzun sürmemiştir.²⁷

II. Gıyaseddin Mesud'un saltanatı, Argun zamanında da devam etmiştir. Bu dönemde Argun'un 1285 baharında kardeşi Geyhatu'yu 20.000 kişilik bir kuvvetle Anadolu'ya gönderdiğini görüyoruz. Germiyanlılar üzerine sefere çıkan Geyhatu, Germiyan ili ve uc bölgesini istila ederek pek çok esir aldı. Daha sonra Karamanlılar üzerine yürüyen Geyhatu, 1288'de Larende şehrini ve Karaman ülkesini tahrip etmiştir. Yapılan bu seferlerden sonra Germiyan Oğulları'nın Konya'ya gelerek barış talep ettikleri görülüyor. Argun döneminde Anadolu'da göze çarpan bir diğer nokta da Selçuklu Ülkesi'nin idari ve mali yönden Fahreddin Kazvini ve Mucireddin Emir Şah arasında ikiye taksim edilmesidir. İlerleyen zamanlarda Fahreddin Kazvini azledilerek idam edilmiştir. Böylesine karışık bir ortamda özellikle Samagar Noyan, adaletli yönetimiyle halkın sevgisini kazanmış ve çok sevilmiştir.²⁸

Şehzade Geyhatu, 1291 yılı Temmuz sonlarında Argun Han'ın ölümü

²⁷ Aksarayi, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 108; Anonim *Selçuknâme*, s. 44; Thackston, *Jami'u't-Tawarikh*, s. 552; Erdem, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri*, s. 277-282; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 584; Sevim, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 486; Sümer, *Anadolu'da Moğollar*, s. 57-58.

²⁸ Anonim *Selçuknâme*, s. 45; Aksarayi, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 115-127; Erdem, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri*, s. 291-292; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 590; Sümer, *Anadolu'da Moğollar*, s. 60-61.

üzerine, merkeze davet edilerek Aladağ'da tahta çıkarıldı.²⁹ Sultan II. Gıyaseddin Mesud'un, Geyhatu döneminde de Selçuklu tahtında olduğu görülmektedir. Geyhatu'nun Tebriz'e gitmesiyle Anadolu'da büyük bir boşluk doğmuş oluyordu. Bunu fırsat bilen Karamanlılar, saldırıya geçerek Konya'yı kuşattılar. Selçuklu ordusu, Karamanlılar ile başarılı bir şekilde mücadele ettiyse de Geyhatu'nun gelmesiyle Karamanlılar püskürtülebilmıştır. Geyhatu, karşı saldırıya geçerek Karamanlılar ve Eşref Oğulları'nı sindirdi. Pek çok Türkmen öldürülerek başta Ereğli olmak üzere Larende, Denizli ve Menteşe İli'ne kadar olan yerler yağmalandı.³⁰

İlhanlı hükümdarı Geyhatu, Karaman, Eşref ve Menteşe beylerine karşı sindirme hareketini yaptıktan sonra Kastamonu yöresinde ayaklanan Şehzade Kılıç Arslan üzerine de bir ordu sevk etmiştir.³¹

Bu dönemde özellikle Geyhatu'nun aşırı müsrifliği ve İlhanlı hazinesinin boşalması Anadolu'ya ağır vergi yükü olarak yansımış ve bu durum halka büyük bir sıkıntı vermiştir. İlhanlılar'ın geçirmiş olduğu bu siyasi ve ekonomik bunalımın

²⁹ Thackston, **Jami'u't -Tawarikh**, s. 576; Bertold Spuler, **İran Moğolları. Siyaset, İdare ve Kültür. İlhanlılar Devri 1220-1350**, (çev. Cemal Köprülü), Ankara 1987, s. 99.

³⁰ Aksarayı, **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, s. 137-144; Anonim **Selçuknâme**, s. 61; Erdem, **Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri**, s. 311-321; Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 603-607; Sümer, **Anadolu'da Moğollar**, s. 62-63.

³¹ Aksarayı, **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, s. 139-140; Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 611-614.

sonucunda İlhanlı tahtı için mücadelelerin tekrar başladığını görmekteyiz. Nitekim ilerleyen zamanlarda Baydu, Geyhatu'yu devirerek İlhanlı tahtına oturmuştur (24 Mart 1295).³²

Baydu tahta çıktıktan sonra devlet kademelerine çeşitli atamalar yapmış; saltanatını borçlu olduğu Emir Togaçar'ı da Anadolu valiliğine tayin etmiştir. Togaçar'ın yardımcılığına ise Geyhatu'nun vezirliğini de yapmış olan Sadreddin Zencani getirildi. Fakat Togaçar, Gazan ile Baydu arasında taht kavgasının başlamasından dolayı Anadolu'ya gelememiştir. Baydu'nun idaresi zamanında Anadolu'daki ağır vergilerin ve zulümlerin devam ettiğini görüyoruz. Bunun yanı sıra kaynağımız, Baydu'nun İslam aleyhtarı siyasetini de özellikle vurgulamaktadır.³³ Kısa bir süre sonra Baydu'ya karşı oluşan tepkilerin sonucunda adı geçen Hanın Gazan tarafından tahtından uzaklaştırıldığını görüyoruz.

³² Thackston, **Jami'u't -Tawarikh**, s. 586; Bar Hebraeus, **Abû'l-Farac Tarihi**, s. 649; Spuler, **İran Moğolları**, s. 102; Erdem, **Türkiye Selçukluları - İlhanlı İlişkileri**, s. 325-327.

³³ Aksarayı, **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, s. 148-149; Erdem, **Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri**, s. 328; Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 616; Sümer, **Anadolu'da Moğollar**, s. 64.

I. BÖLÜM

GAZAN HAN'IN HAYATI, ŞAHSİYETİ, YÖNETİM ANLAYIŞI VE ANADOLU POLİTİKASI İLE YAPMIŞ OLDUĞU REFORMLARIN ANADOLU'YA YANSIMASI

A. Gazan Han'ın Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri:

İlhanlıların reformist ve büyük hükümdarı Gazan,³⁴ 29 Rebiu'l-evvel 670/4 Kasım 1271 tarihinde Mazenderan eyaletine bağlı Abiskun'da dünyaya gelmiştir.³⁵ Gazan, Argun'un en büyük oğlu olup, annesi Kultak Hatun, Darban aşiretinden Kihtar Bitikçi'nin kızıydı. Gazan, 3 yaşına kadar annesinin yanında kaldıktan sonra dedesi Abaka tarafından istendi. Abaka, torununun eğitimiyle ve yetiştirilmesiyle bizzat ilgilenmek istediğini Argun'a iletmiştir. Bunun üzerine Argun, 673/1275 tarihinde Gazan'ı Mazenderan'dan alarak Abaka'nın yanına götürdü.³⁶

³⁴ Gazan, Moğolca bir kelime olup olgunlaşmış diş manasına gelmektedir. Moğol toplumunda çocukların olgunlaşması ve büyümesi “Gevrek ette bir diş gibi olmuş” atasözüyle ifade edilirdi. Bkz. Thackston, **Jami'u't -Tawarikh**, s. 592; Henry H. Howorth, **History of the Mongols**, London 1880, C.III, s. 394.

³⁵ Thackston, **Jami'u't-Tawarikh**, s. 590; Howorth, **History of the Mongols**, s. 393; E.I. “Ghazan” mad., C. II, s. 1043; I.A. “Gazan” mad., C.4, s. 729.

³⁶ Thackston, **Jami'u't-Tawarikh**, s. 590; Devletşah, **Tezkire-i Devletşah**, C. I, (Çev. N. Lugal), İstanbul 1994, s. 325; Howorth, **History of the Mongols**, s. 393.

Abaka, torununun bakımını Bulughan Hatun'a emanet ederek Yaruk Bahşı'ye de Gazan'ın eğitimiyle ilgilenmesini emretti. Gazan, Yaruk Bahşı'den Uygur ve Moğol yazısını öğrenmiş; bilhassa Moğol geleneklerini kavramıştır. Ayrıca Gazan, Selçuk Hatun³⁷ ve Çinli Okbahşı'den güzel yazı dersleri alarak bu alandaki becerisini geliştirdi.³⁸

Kaynağın belirttiğine göre Gazan, erken yaşlarda olgunlaşmaya başlamıştır.³⁹ Ondaki otoriter ve sert mizaç daha çocukken ortaya çıktı. Gazan, oyun oynarken arkadaşlarına çeşitli rütbelere vererek onlara yasa ve yosunları öğretir, arkadaşlarıyla savaş oyunları düzenleyerek tıpkı gerçek bir savaştaymış gibi onları savaştırırdı. Böylece Gazan, tipik bir Moğol Şehzadesinin yetiştirildiği şekilde büyütüldü. Onun yetiştirilmesinde babası Argun'un da büyük bir rolü olmuştur. Abaka'nın ölümünden sonra Gazan, Bulughan Hatun'un yanında kalmaya devam etmiş, onun da ölümüyle gençlik yıllarını babasının yanında geçirmiştir.⁴⁰ Argun, oğlunun çok iyi bir budist olması için çalışıyordu. O, Bahşilere emir vererek Gazan'a

³⁷ Burada bahsedilen Selçuk Hatun, Selçuklu Sultanı IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ın kızı olup, adı geçen Sultan'ın Moğollar tarafından öldürülmesinden sonra, Muineddin Pervane'nin girişimiyle Abaka'nın oğlu Argun'a eş olarak verilmişti. Bunun için bkz. Aksarayi, **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, s. 65; Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 537.

³⁸ Thackston, **Jami'u't -Tawarikh**, s. 591; Howorth, **History of the Mongols**, s. 394.

³⁹ Thackston, **Jami'u't -Tawarikh**, s. 591.

⁴⁰ Thackston, **Jami'u't-Tawarikh**, s. 591; Howorth, **History of the Mongols**, s. 394.

Budizm ilkelerinin çok iyi bir şekilde öğretilmesini istedi. Gazan da bu terbiye üzerine yetiştirilmiştir. Hatta kaynağın ifadesiyle o, bu konuda bahşileri bile geçecek bilgi düzeyine ulaşmıştı.⁴¹ Gazan, Horasan'daki valiliği esnasında Kuçan şehrinde bir çok Budist mabedi inşa ettirerek bu dine olan bağlılığını göstermiştir.

Gazan, babası Argun'un yönetimi zamanında getirildiği Horasan, Rey ve Mazenderan valiliği görevinde idari alanda da tecrübeye başladı. Argun, onun çok iyi bir yönetici olmasını arzuladığından Gazan'a ülkenin en büyük sınırını kontrol etme görevini vermiştir.⁴² Gazan, bu görevi sırasında Emir Nevruz'un isyanıyla uğraşmak zorunda kaldı. Fakat, bir müddet sonra başarılı olamayacağını anlayan Nevruz, tekrar Gazan'ın emrine girmiştir.⁴³ Gazan'ın Horasan valiliği Geyhatu'nun yönetimi zamanında da devam etti. Adı geçen hükümdarın Baydu tarafından önce tahttan indirilip sonra da öldürülmesiyle gelişen süreçte Gazan, tepkisiz kalmamıştır.⁴⁴ O, Baydu'nun hanlığını tanımayarak ona karşı saltanat mücadelesine girişti. Bu mücadele sırasında Emir Nevruz, Gazan'a büyük destek vermiş hatta onu İslamiyet'e

⁴¹ Thackston, **Jami'u't-Tawarikh**, s. 619-620.

⁴² Thackston, **Jami'u't-Tawarikh**, s. 594; Howorth, **History of the Mongols**, s. 395; **E.I.** "Ghazan" mad., C. II, s. 1043; **İ.A.** "Gazan" mad. C.4, s. 729.

⁴³ Thackston, **Jami'u't-Tawarikh**, s. 594-603; Howorth, **History of the Mongols**, s. 335.

⁴⁴ Gazan, Baydu'ya karşı saltanat mücadelesine girişirken, aynı zamanda amcası Geyhatu'nun da intikamını almayı amaçlıyordu. Gazan, Baydu'yu Geyhatu gibi Cengiz soyundan gelen bir şahsiyeti sıradan bir Moğol emirine öldürttüğü için ağır bir şekilde suçluyordu. Bkz. Thackston, **Jami'u't-Tawarikh**, s. 613-620.

girmeye teşvik etmiştir. Neticede Gazan, halasının kocası olan Emir Nevruz'un teşvikiyle Elburz'da Lâr vadisinde Şeyh Sadreddin İbrahim Hamevi'nin huzurunda Müslüman oldu (19 Haziran 1295). Kendisiyle birlikte yaklaşık 100.000 Moğol askeri de Müslüman oldu. Gazan, İslamiyet'i kabul ettiğinde 23 yaşındaydı.⁴⁵

Gazan, Emir Nevruz'un ve diğer Moğol komutanlarının da desteğiyle Baydu'yu yenilgiye uğratarak Tebriz'de törenle tahta çıktı (23 Zilkade 694/4 Ekim 1295). Daha sonra Karabağ'da resmi cülûs töreni yapılmıştır (3 Kasım 1295). Eski hükümdar Baydu da tıpkı selefi Geyhatu gibi bu mücadeleler sırasında hayatını kaybetmiştir. Fakat İlhanlı yönetimindeki bu karışıklıklar fazla uzun sürmedi. Gazan Han'ın iktidara gelmesi, Argun Han'ın ölümünden sonra ortaya çıkan siyasi kargaşayı sona erdirmiştir.⁴⁶ Gazan Han'ın İslamiyet'e girmesi İran'da bu dini tekrar birinci konuma getirmiştir. Ayrıca bu süreçte İran'da ve bilhassa Moğol toplumunda

⁴⁵ Thackston, **Jami'u't-Tawarikh**, s. 620; Devletşah, *Tezkire-i Devletşah*, s. 327; Howorth, **History of the Mongols**, s. 395; J. P. Roux, **Moğol İmparatorluğu Tarihi**, (çev.Aykut Kazancıgil), İstanbul 2001, s. 423; A. Bausani, "Religion Under the Mongols", **The Cambridge History of Iran**, Vol. 5, (ed. J.A.Boyle), London 1968, s. 542-543; TDV. **İ.A.**, "Gazan Han" mad., C.13, s. 429-430; **E.I.**, "Ghazan" mad., s. 1043.

⁴⁶ Thackston, **Jami'u't-Tawarikh**, s. 627; Bar Hebraeus, **Abû'l-Farac Tarihi**, s. 655; Howorth, **History of the Mongols**, s. 395; J.A.Boyle, "Dynastic and Political History of the İl-khans", **The Cambridge History of Iran**, Vol.5, (ed. J.A.Boyle), London 1968, s. 379-380; René Grousset, **Bozkır İmparatorluğu** (çev. R. Uzmen), İstanbul 1999, s. 359.

İslam'ın resmi din kabul edilmesi büyük bir sosyal değişikliği de beraberinde getirmiştir. İran'daki Moğollar, bu süre zarfında hızla İslamlaşma sürecine girmiş ve bu durum ileride Moğolların Türkleşmesine de etki etmiştir.⁴⁷ Gelişen süreçte Gazan dönemine kadar İran'da karakteristik bir görünüm arz eden Budist-Moğol kültürü de tamamen ortadan kalkarak yerini İslam ve Fars kültürünün egemen olduğu bir kimlik bıraktı.⁴⁸

Gazan Han, gerçekleştirdiği bu kültürel ve dinsel inkılap çerçevesinde yeni dinin gereklerini eksiksiz bir şekilde yerine getirmeye çalıştı. İran ve Irak çevresinde yıllardan beri ihmal edilen cizye vergisi tekrar yürürlüğe girdi. Budistler de köklü değişimler yaşamıştır. Gazan Han, Budist rahiplerinden Müslüman olmayanların

⁴⁷ Bilindiği gibi sosyal değişimler, toplumun tamamını ya da önemli bir bölümünü ilgilendirir. Öte yandan sosyal değişim, toplum yapısında ve toplum kültüründe ortaya çıkan köklü değişiklikleri ifade etmektedir. Din faktörü de sosyal değişimlere yol açan güçlü bir olgudur. Sosyal değişimlerin diğer belirgin özelliği de onların köklü ve sürekli olmalarıdır. Bu noktadan hareket edildiğinde sosyal değişimlerin bir toplumun tarihi akışını ve kaderini değiştiren değişiklikler olduğu anlaşılabılır. Yukarıda da belirtildiği gibi İlhanlılardaki bu dinsel inkılap, İran'daki Moğol ulusunun tarihi geleceğini büyük ölçüde etkilemiştir. Din faktörünün sosyal değişimlerdeki rolü için bkz. Ünver Günay, **Din Sosyolojisi**, İstanbul 2000, s. 328.

⁴⁸ Fars-İslam kültürünün, Budist-Moğol kültürüyle çatışması ve İran'a yeniden egemen olması konusu, şu yüksek lisans tezinde ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir: Mustafa Uyar, **İlhanlı Devleti'nde Argun Dönemi (1284-1291)**, Ankara 2001 (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 15.

derhal ülkeyi terk etmesini emretmiş ve pek çok Budist tapınağı yerle bir edilmiştir. Bunun yanı sıra çok sayıda kilise ve Yahudi sinagogları yıkılarak yağma edildi.⁴⁹ Hristiyanların bellerine zünnar denilen özel bir kemer ve Yahudilerin de başlarına başlık takmadan dolaşmaları yasaklandı. Yukarıda anlatılan tüm bu uygulamalarda belirleyici faktörü Gazan'dan ziyade Emir Nevruz'un politikaları oluşturuyordu. Bir müddet sonra ise Gazan Han'ın gayrimüslimlere karşı yumuşama yolunu seçtiği görülmektedir.⁵⁰

Gazan'ın İslamiyet'i kabul etmesi Müslüman unsur üzerinde olumlu etkisini göstermekte gecikmedi. Artık Müslümanlar, ülkede yaşayan ayrıcalıklı bir unsuru. Gazan Han, bu kitleyi memnun etme yoluna da gitmiştir. O, bütün seyyidler, imamları ve şeyhleri ödüllendirdi. Bunlara para ve sadakalar dağıtıldı. Gazan bir çok cami, medrese, hânkâh ve hayır müesseseleri inşa ederek Ramazan aylarında sık sık imamlarla ve şeyhlerle görüşmeler yapmaya başladı.⁵¹ Gazan Han, içeride böylesine islami bir politika takip ederken Moğol geleneklerinden de tam olarak vazgeçmiş değildi. O, Moğol destanlarını ve hikayelerini dinlemekten büyük zevk alıyordu.

⁴⁹ Thackston, **Jami'u't-Tawarikh**, s. 627; Bar Hebraeus, **Abû'l-Farac Tarihi**, s. 657; Roux, **Moğol İmparatorluğu Tarihi**, s. 423; Grousset, **Bozkır İmparatorluğu**, s. 359; Bausani, **"Religion Under the Mongols"**, s. 542-543.

⁵⁰ Thackston, **Jami'u't-Tawarikh**, s. 620; Bar Hebraeus, **Abû'l-Farac Tarihi**, s. 657; Bausani, **"Religion Under the Mongols"**, s. 543.

⁵¹ Thackston, **Jami'u't-Tawarikh**, s. 620; Grousset, **Bozkır İmparatorluğu**, s. 361; Spuler, **İran Moğolları**, s. 208; Bausani, **"Religion Under the Mongols"**, s. 543; İ.A., **"Gazan"** mad., s. 729.

Zaten Cami'ü't-tevarih gibi muazzam bir tarih eserinin yazılması ondaki bu kavmi şuurdan ileri gelmektedir. Gazan'daki bu kavmi şuur o kadar kuvvetliydi ki düzenlenen bir Kutula⁵² töreni esnasında kendisi ve emirleri geleneksel giysiler giyerek, bir ağacın etrafında dans ederek eğlenmişlerdi.⁵³

Gazan Han, içeride İslamî bir politika takip ederken dış ilişkilerde tamamen geleneksel İlhanlı politikasını uyguladı. O, İlhanlıların ezeli rakibi ve düşmanı olan Memlukların üzerine üç sefer düzenlemiş ve bu seferlerin ilkinde Memluk kuvvetlerini Suriye'de yenilgiye uğratarak Şam'ı ele geçirmiştir (Ocak 1300). Fakat İlhanlıların Şam hakimiyeti uzun sürmemiş; buranın valisi olan Seyfeddin Kıpçak 100 gün sonra şehri tekrar Memluklara teslim etmiştir. Bunun üzerine Gazan, aradan beş ay geçmeden Suriye'ye yeni bir sefer düzenledi. Fakat bu sefer şiddetli soğuklar ve yağışlar yüzünden başarılı olamamıştır.⁵⁴ Suriye ve Mısır'a hakim olma arzusundan vazgeçmeyen Gazan, Memluklar ile olan mücadelesinde Hristiyan

⁵² Kutula, Cengiz Han'ın büyük amcasının ismidir. Kendisi ve adamları Merkitler'e karşı bir zafer kazanınca bir ağacın etrafında dans ederek bu başarılarını kutlamışlardı. Bu kutlama, Moğollar arasında yıllar boyu hatıra olarak kalmıştır. Bkz. Boyle, "History of the İl-khans", s. 392.

⁵³ Boyle, "History of the İl-khans", s. 392.

⁵⁴ Thackston, **Jami'ü't-Tawarikh**, s. 644-650; Takiyyüddin Ahmed b. Ali Makrizi, **Kitabü's-Sulûk li-Marifeti Düveli'l-Mulûk**, (TTK Basılmamış Nüsha) (trc. Z. K. Ugan), s. 221; Ayşe D. Erdem, **İlhanlı-Memluk Münasebetleri**, (Basılmamış Y.Lisans Tezi), Ankara 1998, s. 124-129; Roux, **Moğol İmparatorluğu Tarihi**, s. 428; Grousset, **Bozkır İmparatorluğu**, s. 362; Spuler, **İran Moğolları**, s. 111.

dünyasının desteğini sağlamaktan da geri durmadı. O, II. Suriye seferinden önce Papa VIII. Boniface'ye bir mektup göndererek Memluklara karşı işbirliği teklif etmiştir. Papanın cevabi mektubunu Cenevizli Buscarel ile iki Moğol Gazan'a ulaştırdı. Aynı şekilde Gazan, Suriye'yi fethedince Barcelonalı Peter Salverino ismindeki bir elçinin eliyle Aragon kralı I. Iago tarafından bir tebrik mektubu Han'a ulaştırılmıştı. Bunun yanı sıra İngiltere kralı I. Edward da Gedoffrey de Langley ismindeki elçisini Gazan Han'a göndermiştir.⁵⁵

Gazan Han, Suriye'ye üçüncü bir sefer daha düzenlemişse de bu girişim, İlhanlıların büyük bir yenilgi almasıyla sonuçlanmıştır (2 Ramazan 702/20 Nisan 1303). Gazan'ın yönetimi sırasında Moğolların geleneksel müttefiki sayılan Kilikya Ermeni Baronluğu'na karşı da ilgisini eksik etmediğini görüyoruz. Nitekim Kilikya Ermenileri, Gazan'ın I. Suriye Seferine askeri birlik vererek katılmıştır. Ayrıca bu dönemde Anadolu'da İlhanlı merkezine karşı yapılan isyan girişimlerinde de Ermenilerin bu bağlılıklarını devam ettirdikleri görülmektedir.⁵⁶

Altın Orda ile olan ilişkiler bu dönemde de gerginliğini muhafaza etmiştir. Altın Orda Hanı Toktaga, 1301 yılında Kuzey Azerbaycan'ı istila girişiminde

⁵⁵ Grousset, **Bozkır İmparatorluğu**, s. 361; Roux, **Moğol İmparatorluğu Tarihi**, s. 429; Howorth, **History of the Mongols**, s. 568-569; Boyle, “**History of the İl-khans**”, s. 390; E.I. , “Ghazan” mad.

⁵⁶ Başkumandan Simbat, **Başkumandan Simbat Vekâyinâmesi** (TTK Basılmamış Nüsha), (çev. H. Andreasyan), s. 94-100; A. G. Galstyan, **İzdaltsvo Vostoçnoy Literaturi** (Doğu Edebiyatı Neşriyatı), Moskova 1962, s. 30; Mehlika Aktok Kaşgarlı, **Kilikya Tâbi Ermeni Baronluğu Tarihi**, Ankara 1990, s. 79.

bulunduysa da başarılı olamadı. Toktaga, iki yıl sonra kalabalık bir elçilik heyeti göndererek Kuzey Azerbaycan üzerinde tasarruf hakkı istediye de bu, Gazan tarafından kabul edilmemiştir.⁵⁷

Bu arada Horasan'da da Gazan'ın kardeşi ve Horasan valisi Olcaytu, Çağatay şehzadeleriyle mücadele etmekteydi. Olcaytu, bu mücadeleler sırasında, Ceyhun Nehri'ni geçerek Horasan'da yağma ve tahribatta bulunan Kutluğ Hoca kumandasındaki Çağatay Hanlığı kuvvetlerini geri çekilmek zorunda bıraktı.⁵⁸

Gazan Han zamanında Bizans ile olan diplomatik ilişkilerin de devam ettiği görülmektedir. Batı Anadolu Türkmenlerinin yapmış olduğu akınlardan ve baskılardan bunalan Bizans imparatoru II. Andronikos, bu badireden kurtulabilmek için Gazan Han ile ittifak yapmak istemiştir. Bu amaçla II.Andronikos, Gazan Han ile akrabalık bağı kurmak için girişimlerde bulundu. Bu siyasetin bir sonucu olarak, müstakbel gelin, bir elçilik heyeti ile birlikte Moğol sarayına gönderilmiştir. Fakat bu ittifak girişimleri beklenen neticeyi vermemiş; uc Türkmenleri Bizans'ın aleyhine ilerleyişlerini sürdürmüşlerdir.⁵⁹

⁵⁷ Thackston, **Jami'u't-Tawarikh**, s. 649; Spuler, **İran Moğolları**, s. 113.

⁵⁸ Spuler, **İran Moğolları**, s. 116; İlhan Erdem, "Olcaytu Han Devrinde Horasan'da İlhanlı-Çağataylı Mücadeleleri", **P. A. Ü. Eğitim Fakültesi Dergisi**, 3 (1997), s. 106-112.

⁵⁹ Thackston, **Jami'u't-Tawarikh**, s. 654; Howorth, **History of the Mongols**, s. 515; Georg Ostrogorsky, **Bizans Devleti Tarihi**, (çev. F. Işıltan), Ankara 1995, s. 454; Donald M. Nicol, **Bizans'ın Son Yüzyılları (1261-1453)**, (çev.Bilge Umar), İstanbul 1999, s. 150.

Gazan Han, yalnızca bu siyasi faaliyetlerle meşgul olmamıştır. Kendisini İlhanlı tarihinde ünlü yapan asıl faaliyetleri gerçekleştirmiş olduğu reformlardır. Gazan Han, iktisadi ve sosyal hayatı düzene sokmuş, komutanlara dirlikler tahsis ederek bozulan askeri disiplini yeniden sağlamıştır. Mevcut posta teşkilatı ıslah edilerek, ulakların halkı rahatsız etmelerinin önüne geçilmiştir. Çin'deki Büyük Hanlığa tâbi olmaktan çıkan ve sadece kendi adına hutbe okutup para bastıran Gazan Han, başta maliye ve adliye teşkilatı olmak üzere bozulmuş olan devlet kurumlarını düzenledikten sonra tarımı teşvik edici tedbirler almış, toprağın verimini arttırmak için Azerbaycan ve İran'da sulama kanalları açtırmıştır. Çıkardığı bir kanunla yıllardan beri işlenmemiş toprakları topraksız köylülere dağıtmış ve onlardan ilk yıl için vergi almamıştır. Devlet memurlarının suiistimallerinin önlenmesi amacıyla hemen her alanda sıkı bir denetim sistemi geliştirilmiş, alınan tedbirler sayesinde devletin yıllık geliri artmıştır.⁶⁰

Gazan Han'ın yapmış olduğu reformlar kalıcı olamamıştır. Bu durumun en büyük sebebi Gazan'ın saltanatının kısa sürmesidir. Saltanatının sonlarına doğru Gazan, müzmin bir hastalığa tutulmuş ve yapılan bir çok tedaviye rağmen düzelmemiştir. Han'ın bu rahatsızlığı Horasan'a giderken Rey ile Kazvin arasında

⁶⁰ Thackston, *Jami'u't-Tawarikh*, s. 681-685; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 361; Spuler, *İran Moğolları*, s. 342-349; Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, s. 427; TDV, *İ.A.*, "Gazan Han" mad., s. 429-430; E.I., "Ghazan" mad., s. 1043

bulunan Bişkil Derre mevkiinde daha da arttı.⁶¹ Burada Gazan, vasiyetini tekrarladıktan sonra veliaht tayin ettiği kardeşi Olcaytu'nun derhal Horasan'dan çağırılmasını emretmiş fakat Olcaytu yetişmeden 11 Şevval 703/17 Mayıs 1304 tarihinde Kazvin yakınlarında vefat etmiştir. Vasiyeti gereği Gazan Tebriz'e götürülerek Şamığazan'da defnedildi.⁶²

B. Gazan Han'ın Yönetim Anlayışı ve Bunun İlhanlı Yönetimine Olan Etkisi:

Gazan Han'ın yönetim anlayışını irdelemeden önce, Gazan'dan önceki İlhanlı hükümdarlarının yönetim anlayışları üzerinde kısaca durmamız yararlı olur. İlhanlı Devleti, kuruluşundan itibaren özellikle Hülagü ve Abaka dönemlerinde geleneksel Moğol disiplini ve yönetim anlayışı ile idare edilmiştir. Bu dönemlerde İlhanlı hükümdarı sembolik olarak Büyük Han'a bağlı olmasına rağmen ülkesinde tek otoriter unsurdu. Hülagü ve Abaka dönemlerinde hemen hemen kusursuzca işleyen otoriter yönetim ilk defa İlhanlı hükümdarı Ahmed Teküdar zamanında teklemeye başlamıştır. Adı geçen Han'ın İslamiyeti benimsemesi yönetim kademelerinde bir takım tepkilerin ortaya çıkmasına sebep oldu. Bu dönemde

⁶¹ Thackston, *Jami'u't-Tawarikh*, s. 662; Ebu'l-Kasım el-Kaşani, *Tarih-i Olcaytu* (inceleme ve çevr. Derya Örs). (Basılmamış Y.Lisans Tezi), Ankara, 1992, s. 55-56; Devletşah, *Tezkire-i Devletşah*, s. 331; Spuler, *İran Moğolları*, s. 117.

⁶² Thackston, *Jami'u't-Tawarikh*, s. 662; Kaşani, *Tarih-i Olcaytu*, s. 59; Aksarayı, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 239; Spuler, *İran Moğolları*, s. 117; Erdem, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri*, s. 393.

muhaliflerin öncülüğünü Argun yapmaktaydı. Bu çalkantılı dönem, Ahmed'in Argun tarafından yenilgiye uğratılıp, idam edilmesiyle sona ermiştir.⁶³ Böylece İlhanlı tarihinde bir hükümdar ilk defa zorla tahtından alınarak idam ediliyordu. Bu olay, ilhanlı merkezi idaresindeki zaafın ilk göstergesiydi. Nitekim Argun'dan sonra Geyhatu ve Baydu gibi İlhanlı hükümdarları da benzer bir şekilde hem tahtlarından hem de hayatlarından olmuşlardır.⁶⁴ Tahtlarından zorla indirilen ve öldürülen Ahmed Teküdar, Geyhatu ve Baydu gibi İlhanlı hükümdarlarının ortak bir özelliği vardı: Yönetimde beceriksiz olmaları ve otoriter bir idare sergileyememeleri.

Baydu'yu devirerek başa geçen Gazan, İlhanlı yönetimindeki bu zaafın farkındaydı. Kendisi, bir hükümdarın şiddet ve zor kullanmadan yönetimde kesinlikle kalamayacağını her fırsatta ifade ediyordu.⁶⁵ Bu anlayışı temel prensip olarak kabul eden Gazan Han, yönetimde hakimiyetini sağlamlaştırmak için şiddete başvurmaktan da çekinmemiştir. Nitekim bunun örneklerini Gazan'ın yönetiminin ilk zamanlarında görebilmekteyiz.

Gazan, Karabağ'daki resmi cülus töreninden sonra kendisine muhalif olan unsurları teker teker ortadan kaldırmaya başlamıştır. Bu meyanda ilk olarak şehzade Alafreng'e biat etmeye gitmiş olan Elçiday Kuşçi sorgulanmadan idam edilmiş; Baydu'nun oğlu Kıpçak oğul da aynı akıbete uğramıştır. Bunu Baydu'nun yakın adamlarından Konçkabal'ın idamı takip etmiştir. Bunun yanı sıra Gürcistan'da

⁶³ Thackston, *Jami'u't-Tawarikh*, s. 558-559; Uyar, *İlhanlı Devletinde Argun Dönemi*, s. 34; Spuler, *İran Moğolları*, s. 92.

⁶⁴ Thackston, *Jami'u't-Tawarikh*, s. 585-587; Spuler, *İran Moğolları*, s. 102-103.

⁶⁵ Thackston, *Jami'u't-Tawarikh*, s. 633; Howorth, *History of the Mongols*, s. 404.

önemli bir konuma sahip olan Tugal da yargılanarak Konçkabal'ın kaderini paylaştı. Gazan'a muhalefet eden Şehzade İldar da Anadolu'ya kaçmasına rağmen Erzurum civarında yakalanarak idam edilmiştir. Kardeşinin intikamını almak isteyen Esen Timur, İlhanlı yönetimine karşı isyan ettiyse de yakalanarak Kurmişi ile birlikte idam edilmiştir.⁶⁶ Bu arada bir görev için Horasan'a gönderilmiş olan Prens Süge ve Barula'nın da isyan ettikleri görülmektedir. Prens Süge ve Barula da ortadan kaldırılarak bu isyan bastırılmıştır. Bu gelişmeler yaşanırken bir taraftan da Arslan oğul isyanı ortaya çıktı. Bu isyan Gazan'ın gözünü bir hayli korkutmuştur. Bundan dolayı Gazan, en değerli komutanlarını bu isyanın bastırılması için görevlendirdi. Büyük bir çaba sarf edildikten sonra isyan kanlı bir şekilde bastırılarak, Arslan oğul ile Tütek idam edilmiştir.⁶⁷ Gazan Han otoritesine karşı çıkan unsurları ortadan kaldırmaya devam etmiştir. Bu ortamda Gazan'ın otoritesini tanımayan Bayigut, Mazenderan eyaletindeki Sehkünbed'de idam edildi.⁶⁸ Gelişen bu süreçte Gazan yönetiminin temel direği sayılan Nevruz da bu çarkta ezilmekten kendisini kurtaramadı. Bu olayı Şehzade Taycu'nun idamı takip etmiştir.⁶⁹

⁶⁶ Thackston, **Jami'u't-Tawarikh**, s. 628-630; Howorth, **History of the Mongols**, s. 397-400; Spuler, **İran Moğolları**, s. 108-109.

⁶⁷ Thackston, **Jami'u't-Tawarikh**, s. 632-634; Howorth, **History of the Mongols**, s. 400.

⁶⁸ Bayigut, aynı zamanda ünlü Moğol komutanı Çurmagun Noyan'ın torunuydu. Bkz. Howorth, **History of the Mongols**, s. 406.

⁶⁹ Thackston, **Jami'u't-Tawarikh**, s. 642; Howorth, **History of the Mongols**, s. 414; Boyle, **"History of the İl-khans"**, s. 384.

Gazan dönemine kadar, İlhanlı yönetiminde bu kadar geniş çaplı bir tasfiye hareketi görülmemektedir. Ahmed Teküdar ve Argun zamanlarında bir takım kanlı tasfiyeler olmuşsa da Gazan dönemindeki kadar yoğun şekilde olmamıştır.⁷⁰ Gazan'ın benimsemiş olduğu yönetim anlayışının İlhanlılar içerisinde çok ağır sonuçlara yol açtığını görüyoruz. Bu durumun en açık göstergesi Gazan Han'ın saltanatının ilk bir ayında beş şehzade ve otuz sekiz emirin idam edilerek tasfiye edilmesidir.⁷¹ Gazan Han, her ne kadar bu idamlarla yönetimini sağlama almışsa da bu şiddet, devleti bir takım değerli emirlerden mahrum bıraktığı gibi, Moğol asilzâdesi ve topluluğu arasında da manevi bir zaaf meydana getirmiştir.⁷² Nitekim İlhanlı ve Moğol tarihinde önemli bir yere sahip olan Argun Aka, Çurmagun, Abatay ve İlgey gibi Meşhur noyanların oğul ve torunlarının bu kanlı olaylar sırasında hayatlarını kaybettiklerini görmekteyiz.⁷³

C. Gazan'ın Anadolu Politikası ve Yapmış Olduğu Reformların Anadolu'ya Yansıması:

XIII. asrın sonlarında İlhanlı yönetimi, Anadolu'daki askeri baskısını

⁷⁰ Teküdar döneminde Kongurtay'ın öldürülmesi ve Argun zamanında vezir Şemseddin Cüveyni'nin ortadan kaldırılması akla gelen ilk örneklerdendir. Bkz. Thackston, *Jami'u't-Tawarikh*, s. 552-563.

⁷¹ Thackston, *Jami'u't-Tawarikh*, s. 632-634; Howarth, *History of the Mongols*, s. 400.

⁷² Sümer, *Anadolu'da Moğollar*, s. 72.

⁷³ Sümer, *Anadolu'da Moğollar*, s. 72.

günden güne arttırmıştır. Bunun yanı sıra Türkmenlere yönelik yapılan sindirme hareketlerine rağmen, İlhanlı yönetimi, Anadolu'da sağlam bir yönetim kuramamıştı. Doğu ve Orta Anadolu'da, özellikle ticari ve askeri yollar üzerinde bulunan belli başlı merkezlerde İlhanlı yönetiminin hakimiyeti kuvvetliydi. Fakat özellikle uc noktalarında, Türkmenlerin etkin olduğu yerlerde aynı hakimiyetten bahsedemiyoruz.⁷⁴

Gazan Han'ın yönetiminin hemen öncesinde Selçuklu tahtında Sultan II. Gıyaseddin Mesud bulunuyordu. Selçuklu sultanı, o sıralarda Moğol idaresine coğrafi olarak daha yakın bir konumda olan Kayseri'de oturmaktaydı. Devletin Beylerbeyilik makamında ise Muineddin Pervane'nin torunlarından olan Azizeddin Muhammed'i görmekteyiz. Baltu ve Samagar oğlu Arab ise önde gelen Moğol tümen komutanları olarak ön plana çıkmaktaydı.⁷⁵ Aynı sıralarda başta Konya olmak üzere Anadolu'da güçlenen bir zümre olarak Ahileri görüyoruz. Konya gibi önemli bir kentin denetiminin Ahilerin eline geçmesi bu durumun en açık bir göstergesidir. Ahilerin gücü o kadar artmıştı ki Ahilerin reisi olan Ahi Ahmed Şah, Gazan Han'ın göndermiş olduğu şahneyi zulümlerde bulunduğu için Konya'dan kovmuştu.⁷⁶

Gazan Han'ın idaresi altında Anadolu pek çok gelişmelere sahne olmuştur.

⁷⁴ Fuad Köprülü, **Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu**, Ankara 1999, s. 34.

⁷⁵ Aksarayı, **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, s. 154; Anonim **Selçuknâme**, s. 65; Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 614; Sümer, **Anadolu'da Moğollar**, s. 66.

⁷⁶ Anonim **Selçuknâme**, s. 64-65; Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 619; Erdem, **Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri**, s. 345; Sümer, **Anadolu'da Moğollar**, s. 66.

Özellikle bu dönemde uygulanan 4'lü mali idare ve mültezimlerin baskıları halkın ıstırabını arttırmıştır. Bunun yanı sıra Moğol komutanlarının merkezi idareye karşı başlatmış olduğu isyan hareketleri de bu döneme damgasını vuran gelişmeler arasındadır. Gazan Han'ın uygulamaya koyduğu reformlar ve mali düzenlemeler sayesinde İlhanlı ülkesinde yaşayan halkın durumunda bir nebze olsun düzelme görülürken aynı durumun Selçuklu Türkiye'si için pek de geçerli olduğu söylenemez. Şüphesiz bu durumun oluşmasındaki en büyük etken Anadolu'da görevlendirilen idarecilerin yolsuzlukları ve suiistimalleri olmuştur.

Gazan, Anadolu'daki 4'lü mali idare sistemini uygulamaya koyarak bir ilke imza atmıştır. Gazan Han'dan önceki İlhanlı hükümdarları Anadolu'yu en fazla iki kişiye iltizama verirken ilk defa bu dönemde Anadolu'nun 4 kişiye iltizama verildiği görülmektedir.⁷⁷ Oluşturulan bu 4'lü idarede Pervanelik makamında Muineddin Mehmed Bey kalırken vezirliğe Cemâleddin Mehmed, niyâbete Kemâleddin Tiflisi ve istifa makamına da Şerefeddin Osman getirildi. Bu yönetim ile birlikte Selçuklu ülkesinin de 4 mali bölgeye ayrıldığını görmekteyiz. I. bölge: Kastamonu'dan başlayıp, Konya bölgesine kadar uzamaktaydı. II. bölge ise; Amasya'dan Samsun kıyılarına oradan da güneye kıvrılıp Aksaray'a kadar uzanan bir sahaydı. III. bölge: Niğde ve Kırşehir vilayetlerini kapsamakta; IV. ve son bölge de Danişmendiye

⁷⁷ Bilindiği gibi Hülagü zamanında Şemseddin Tuğrai tek başına mültezim olarak atanmıştı. Bkz. Aksarayı, **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, s. 47; Erdem, **Türkiye Selçukluları - İlhanlı İlişkileri**, s. 348.

vilâyetini ve Sivas'ı içine almaktaydı.⁷⁸

Görevlendirilen mültezimlerden her biri kendi sorumluluk alanına giderek çalışmalara başladı. Pervane Mehmed Bey, Kastamonu, Çankırı ve Konya'da halka ağır vergiler koyarak zulümlerde bulunmuştur. Kemâleddin Tiflisi de Amasya, Samsun ve Aksaray'da yaptığı usulsüzlüklerle Mehmed Bey'den geri kalmadığını gösterdi. Müstevfi Şerefeddin Osman da Niğde ve Kırşehir yörelerinde normalin üstünde vergi toplayarak diğer mültezimlerin yapmış olduğu zulümleri tekrarlamıştır. Bu görevliler arasında belki de tek iyi niyetli kişi olan Vezir Cemaleddin, çalışmalar yapmasına rağmen kayda değer gelişmeler sağlayamadı.⁷⁹

Gazan Han'ın idaresi zamanında Anadolu halkı ile yönetim arasındaki en büyük sorun vergi toplanması meselesiydi. İlhanlı Devleti'nin giderek büyüyen masrafları ile buna karşılık bu masrafların karşılanamaması ve sonucunda meydana gelen gelişmeler, huzursuzluklara ve doğal olarak da tepkilere sebebiyet veriyordu. Vergilerin düzenli olarak toplanamaması ordu ve memurların maaşlarının ödenmesini de aksattı. Bu durum, Moğol emirlerinin sık sık yağma ve çapul hareketlerine girişmelerine yol açmış; dolayısıyla halk da bundan zarar görmüştür.⁸⁰

4'lü mali yönetim Sülemiş isyanından sonra da ufak değişikliklerle devam

⁷⁸ Aksarayı, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 168; Erdem, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri*, s. 347; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 620.

⁷⁹ Aksarayı, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 175-184; Erdem, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri*, s. 352; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 627.

⁸⁰ Aksarayı, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 185; Erdem, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri*, s. 552.

etti. Önceleri Kemaleddin Tiflisi'nin tasarrufunda bulunan niyâbet-i saltanat makamı bu sefer Mucireddin Emir Şah' a verilmiş; Müstevfilik makamına ise Şerefeddin Osman'ın yerine Şerefeddin Abdurrahman getirilmiştir. Muineddin Mehmed ile Vezir Cemaleddin'in ise eski görevlerinde kaldığı görülmektedir.⁸¹ Oluşturulan bu yönetim de tıpkı önceki mültezimlerin yaptığı gibi halka ağır vergiler koymaya devam etmiş ve pek de bir başarı sağlayamamıştır.⁸² Mevcut bu sistemin Anadolu'da işe yaramadığı anlaşıncı, İlhanlı yönetimince çıkarılan yeni kanunların ve mali düzenlemelerin bu ülkede de uygulanması amacıyla Nizameddin Yahya, 699 yılı (Kasım 1299) içinde Selçuklu ülkesine gönderilmiştir. Nizameddin Yahya'nın amacı İlhanlı idaresi için ülkenin gelirlerini toplamak ve yeni mali kanunları uygulamaya koymaktı. Fakat Nizameddin Yahya, kanunda belirtilen miktarın dışında, halktan yüksek oranlarda vergi almaya kalkışmıştır. Özellikle Tokat ve Sivas çevresinde yaşayan halk, Nizameddin Yahya'nın bu baskılarından dolayı malını ve mülkünü kaybetmiştir.⁸³ Nizamettin Yahya'nın bu suiistimallerinden dolayı mevcut kanunların Selçuklu ülkesinde hayata geçirilemediği görülüyor. Sonuç olarak diyebiliriz ki, Gazan döneminde Anadolu'ya hakim olan unsur Selçuklu sultanları değil, bizzat Moğol emirleri ile İlhanlı merkezinden tayin edilen bürokratlardır. Ayrıca Gazan'ın ülke genelinde uygulamaya koymak istediği adil idare ve reformlar da yukarıda anlatıldığı üzere bu bürokrasinin direnç ve yolsuzluklarıyla karşılaşarak sonuçsuz

⁸¹ Aksarayı, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 204; Erdem, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri*, s. 360; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 627.

⁸² Erdem, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri*, s. 363.

⁸³ Aksarayı, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 207-208; Erdem, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri*, s. 366; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 632.

kalmıştır.⁸⁴

Gazan Han döneminde göze çarpan bir diğer nokta da Selçuklu sultanlarının hızla önemlerini yitirmeye başlamasıdır. Bilindiği üzere Selçuklu sultanları epey zamandır hayati önemlerini kaybetmekle birlikte sembolik de olsa Selçuklu tahtında bulunmaktaydı. Fakat ilk defa bu dönemde Selçuklu tahtının 2 yıl gibi bir süreyle boş kaldığı görülmektedir.⁸⁵ Gazan Han'ın Selçuklu sultanlarına karşı izlediği bu tutum, onun gerçekleştirmek istediği yönetimi merkezileştirme siyasetiyle yakından ilgilidir. Bilindiği gibi Moğollar, başlangıçta işgal edip tâbi duruma düşürdükleri hanedanlara dokunmayarak, halkı yerel melikler vasıtasıyla yönetmeyi tercih etmişlerdir. Ancak zamanla bu hanedanların gücü zayıflayıp halk arasında gözden düşmesiyle Moğollar nezdinde de önemleri kalmamıştır.⁸⁶

Selçuklu sultanlığı da ilk zamanlarda halkın tepkisini azaltmak, Türkmenleri dizginlemek ve adına para bastırmak gibi işlevleri yerine getirmesi için Moğollar tarafından muhafaza edilmiştir. Fakat zamanla hanedanın zayıflaması, Türkmenlerin itaatten çıkması ve son olarak da paranın tek merkezde basılması politikasına geçilmesiyle İlhanlı yönetiminin Selçuklu sülâlesine pek ihtiyacı kalmadı.⁸⁷ Gazan

⁸⁴ Osman G. Özkuzugüdenli, **Gazan Han ve Reformları (694/ 1295-703/ 1304)**, (Basılmamış doktora tezi), İstanbul 2000, s. 141-143; İlhan Erdem “Olçaytu Han'ın Ölümüne Kadar İlhanlılar'da Yaşanan Siyasal- Kültürel Gelişmeler ve Yakın Doğu'ya Etkileri”, **T.A.D.**, 31 (1999-2000), s. 16- 19.

⁸⁵ Aksarayı, **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, s. 167.

⁸⁶ Erdem, **Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri**, s. 380.

⁸⁷ Erdem, **Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri**, s. 380.

döneminde Anadolu’da görülen radikal değişikliklerden birisi de az önce ifade edildiği gibi Gazan adına sikkelerin basılmasıdır.⁸⁸ Gazan Han, İlhanlı ve ona tâbi ülkelerde tek bir paranın tedavülde bulunmasını istiyordu. Bu durum İlhanlı ülkesindeki ticareti kolaylaştıracağı gibi tâbi ülkeler arasındaki ekonomik ilişkilerin daha da yoğunlaşmasını sağlayacaktı. Çıkarılan kanuna göre darp ettirilecek sikkenin vezni ve ağırlığı her yerde aynı olacaktı. Anadolu’da bu türden darp ettirilen ilk paraya 700 (1300-1301) yılında rastlıyoruz.⁸⁹ Bundan sonra ülkede Selçuklular yıkılincaya kadar Gazan’ın paraları geçerli olmuştur.

İlhanlı idaresi altındaki Anadolu’da Moğol yönetimine karşı sık sık başkaldırı hareketlerinin görüldüğü bilinen bir tarihi gerçektir. Bu isyan eden unsurlar arasında geçmişte II. İzzeddin Keykâvus gibi bir Selçuklu sultanı, Hattiroğlu Şerefeddin gibi bir Selçuklu yöneticisi ve Ahiler gibi sosyal teşekküller yer alıyorsa da Moğollar ile mücadelede esas öncü rolü oynayan unsur daima Türkmenler olmuştur. Özellikle de bu Türkmenler arasında başı Karaman Oğulları’nın çektiği

⁸⁸ Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu’da Türkler**, s. 316; Mustafa Akdağ, **Türkiye’nin İktisadi ve İctimai Tarihi**, C. I., Ankara 1999, s. 169; Erdem, **Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri**, s. 379.

⁸⁹ Erdem, **Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri**, s. 379; Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu’da Türkler**, s. 316. Ermeni müverrih Sebastasi de Anadolu’da 1299 yılından itibaren Gazan adına sikkelerin basıldığını belirtmektedir. Bkz. Galstyan, **İzdaltsvo Vostoçnoy Literaturi**, s. 32.

görülmektedir.⁹⁰ Türkmenler, Moğollar ile mücadele ederken bir yandan da Batı Anadolu'da Bizans aleyhine topraklarını genişletiyorlardı. XIII. asrın son çeyreğinden itibaren Anadolu'daki Moğol baskısının artmasıyla hız kazanan Türkmenlerin Selçuklu sınırında toplanması ve Bizans karşısındaki gaza faaliyetleri, batı sınırlarında yeni siyasi teşekküllerin ortaya çıkması için son derece uygun bir zemin yaratmıştır.⁹¹ Evvelâ kuzeyde Kastamonu (Çoban Oğulları) ve güneyde Menteşe beyleri daha sonra da Germiyanlılar, Bizans karşısında giderek güç kazandı. Bunları daha sonra Aydın Oğulları, Saruhan, Karesi ve Osmanlı gibi daha batıdaki beylikler takip etmiştir.⁹² Özellikle Osmanlı Beyliği, Gazan döneminde kuruluş temellerini atarak hızla topraklarını genişletmeye başladı. Aralarında Osmanlıların da bulunduğu bu Türkmen beyliklerinin yoğun faaliyetleri neticesinde 1300 yılında Bizans Devleti, Anadolu'da ancak birkaç müstâhkem noktada tutunabilir hale gelmiştir.⁹³

⁹⁰ Tahsin Ünal, **Karaman Oğulları Tarihi**, Ankara 1957, s. 125; İ.A. "Karamanlılar" mad., VI, s. 320; Sümer, **Anadolu'da Moğollar**, s. 67.

⁹¹ Özkuzugüdenli, **Gazan Han ve Reformları**, s. 143.

⁹² İ. H. Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri**, Ankara 1937, s. 18-27; Yaşar Yücel, **XIII-XIV. Yüzyıllar Kuzey-Batı Anadolu Tarihi, Çoban Oğulları, Candaroğulları Beylikleri**, Ankara 1980, s. 42-45; P. Wittek, **Menteşe Beyliği**, (çev. O. Ş. Gökyay), Ankara 1986, s. 56-61; Himmet Akın, **Aydın Oğulları Tarihi**, İstanbul 1946, s. 19.

⁹³ Köprülü, **Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu**, s. 38; Ostrogorsky, **Bizans Devleti Tarihi**, s. 454; Nicol, **Bizans'ın Son Yüzyılları**, s. 150; M. V. Levchenko,

Yukarıda belirtildiği üzere mültezimlerin halkın üzerindeki baskıları, Selçuklu sultanlarının etkinliklerini tamamen yitirmesi ve Türkmen beyliklerinin kuruluşlarını tamamlaması gibi tarihi olaylar Gazan döneminde Anadolu'ya damgasını vuran olaylardır. Fakat Gazan zamanında Anadolu'da İlhanlı idaresini esas uğraştıracak olan Türkmenlerden ziyade aralarında Togaçar, Baltu ve Sülemiş gibi şahsiyetlerin yer aldığı Moğol komutanlarının isyanları olmuştur. Gazan dönemine kadar Anadolu'da bir Moğol emîrinin İlhanlı merkezi yönetimine karşı herhangi bir isyan hareketine giriştiği vâki değildir. Bu bakımdan Moğol isyanları İlhanlı hakimiyeti altındaki Anadolu'da bir ilk olma özelliğini taşımıştır. Tezimizin sonraki kısımlarında ayrıntılı bir şekilde işleyeceğimiz üzere yaşanan bu olaylar gerek Selçuklu sultanlarının ve gerekse Anadolu beyliklerinin üzerinde önemli değişiklikler meydana getirecektir.

II. BÖLÜM

GAZAN HAN DÖNEMİNDE ANADOLU'DA MEYDANA GELEN MOĞOL İSYANLARI

I- TOGAÇAR İSYANI VE SONUÇLARI :

A. Togaçar Noyan'ın Şahsiyeti ve Hizmetleri:

Kaynaklarda döneş ve kararsız bir ruh haline sahip olduğu belirtilen Togaçar Noyan, Moğolların Suğanut⁹⁴ kabilesine mensuptur. Kendisi İlhanlılar Devleti'ne birçok yıl hizmet etmiş olup, İlhanlı tarihinde tam olarak 6 hükümdar devri yaşamış bir yöneticiydi. Gelişen olaylar ve zaman onu devlet idaresinde tecrübe sahibi bir insan yapmıştır. Togaçar'ın babasının ismi, Reşideddin'de Kutu Buka olarak geçmektedir.⁹⁵ Kendisi hakkında yegane bilgi, Hülagü zamanında Altın Orda Han'ı Berke'ye karşı düzenlenen Kafkasya hareketına katıldığıdır. Yine kaynağımızdan öğrendiğimiz kadarıyla Kutu Buka, bu savaşta cesurca dövüşmesine rağmen hayatını kaybetmiştir (3 Şevval 663 / 19 Temmuz 1265).⁹⁶

⁹⁴ Reşideddin'in belirttiğine göre Suğanut kabilesine mensup komutanlar, Cengiz Han zamanında Moğol ordusunun sol kanadını yönetirlerdi. Bkz. Thackston, **Jami'u't-Tawarikh**, Part One, s. 106.

⁹⁵ Thackston, **Jami'u't-Tawarikh**, s. 518.

⁹⁶ Thackston, **Jami'u't-Tawarikh**, s. 518.

Togaçar'ın ayrıca Tangana Tutkavul ve Cangsun isimlerinde amcalarının bulunduğunu Reşideddin'den öğrenmekteyiz. Bunlardan Cangkun Noyan'ın Hülagü Han zamanında kumandanlık görevinde olduğu bilinmektedir. Togaçar'ın dedesinin ismi de kaynağımızda Tamuka Noyan olarak geçiyor.⁹⁷ Bunu yanı sıra Togaçar'ın amcasının oğlu olan Bulargu, Olcaytu devrinde Anadolu'da görev yapmıştır. Bilindiği üzere Bulargu, Ermeni Baronunun ülkesine akın yaparak, Ermeni Baronunu öldürmüştü. Bu olaydan sonra Bulargu 'nun kendisi de İlhan tarafından aynı akıbete uğratılmıştır.⁹⁸

Togaçar'ın İlhanlı Devleti'ndeki etkinliği babasının ölümünden sonraki dönemlere denk gelmektedir. Togaçar, Abaka zamanında Mecdü'l-Mülk Yezdi ile birlikte yargucu olarak Bağdad'a gitmiş ve Alaeddin Cüveyni'nin hesaplarını inceleyerek onu sorguya çekmiştir.⁹⁹ Ahmed Teküdar'ın hanlığı zamanında da etkinliğini sürdüren Togaçar, Tüküdar ile Argun arasında taht kavgasının

⁹⁷ Thackston, **Jami'u't-Tawarikh**, s. 106.

⁹⁸ Kaşânî, **Tarih-i Olcaytu**, s. 114; Sümer, **Anadolu'da Moğollar**, s. 76.

⁹⁹ Thackston, **Jami'u't-Tawarikh**, s. 545; Spuler, **İran Moğolları**, s. 420. Mecdü'l-Mülk Yezdi, Abaka tarafından Cüveyni ailesini teftiş için görevlendirilmiştir. Yezdi, bu görevlerinden birini yukarıda belirtildiği üzere Togaçar Noyan ile birlikte yapmıştı. Mecdü'l-Mülk Yezdi'nin, Teküdar'ın yönetimi zamanında idam edildiğini görmekteyiz. Özellikle bu İranlı yönetici ile Cüveyni ailesi arasındaki düşmanlık ve rekabet belirli bir süre gündemde kalmıştır. Mecdü'l-Mülk Yezdi ile Cüveyni ailesi arasındaki düşmanlık ve çekişme için bkz. Cüveyni, **Tarih-i Cihan Güşâ**, s. 25-42; İ.A., "Cüveyni" (Alaeddin Atamelik) mad.

Y. Y. İST. KUTUPHANESİ
DOĞRUKATIP
KURULU
2008

başlamasıyla birlikte Argun'dan yana tavır koydu. Ahmed Teküdar, Kongurtay'ı Argun yanlısı olmak ithamıyla idam ettirdikten sonra Togaçar'ı da Tebriz de hapsetmiştir. Togaçar ile birlikte Konçkabal, Elçi Tutkavul, Toladay ve Cankutur gibi emirler de Argun taraftarı olmakla suçlanarak çeşitli işkencelere maruz bırakıldı. Adı geçen emirler ancak Argun'un başa geçmesiyle serbest kalabilmişlerdir.¹⁰⁰

Argun döneminde faal bir rol oynayan Togaçar, 1287'de Diyar-ı Bekr ve Diyar-ı Rabia valisi olarak atanmıştır.¹⁰¹ Askeri vali olan Togaçar'ın yanında Sadreddin Zencani de naib olarak yer aldı. Togaçar, bu arada Horasanda da çeşitli faaliyetlerde bulundu. Argun onu Nevruz ile mücadelesinde Gazan'a yardım etmesi için Horasan'a göndermiştir. Ayrıca Kaydu¹⁰² tarafından Horasan'a yapılan muhtelif istila hareketleri ile Prens Cuşkab'ın isyanı da Togaçar'ın idaresi altında bertaraf edildi.¹⁰³ Togaçar, tüm bu askeri ve idari hizmetlerinin yanı sıra iç politik gelişmelerde de varlığını hissettirmiştir. O dönemde İlhanlı yönetiminde etkinliğini

¹⁰⁰ Thackston, **Jami'u't-Tawarikh**, s. 551; Abdul Muhammed Ayeti, **Tahrir-i Tarih-i Vassaf**, Tahran 1346, s. 75.

¹⁰¹ Merkezi Musul olan Diyâr-ı Rabia ve Diyâr-ı Bekr eyaleti bugünkü Diyarbakır'dan Musul'a kadar olan bölgeyi kapsamaktaydı. Bu eyaletin sınırları için Spuler'in eserinin arka kısmındaki haritaya bakılabilir. Spuler, **İran Moğolları**, s. 384.

¹⁰² Kaydu, Ögedey'in torunu olup, Orta Asya'yı içine alan bağımsız bir Moğol Devletinin kurucusudur. Bkz. V. V. Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, (haz. H. D. Yıldız), TTK yay., Ankara 1990, s. 540.

¹⁰³ Thackston, **Jami'u't-Tawarikh**, s. 573; Spuler, **İran Moğolları**, s. 97.

iyice arttırmış olan Emir Buka'ya karşı oluşan muhalefetin öncülerinden birisi de Togaçar'dı. Buka'ya karşı olan Moğol komutanları bu Moğol emirinin tasfiyesi için işbirliği yapmışlar ve bunda da başarılı olmuşlardır.¹⁰⁴ Argun döneminin göze çarpan bir diğer idarecisi Yahudi asıllı Vezir Sadüddeve¹⁰⁵ de yönetimde bir hayli söz sahibi olmuştu. Togaçar'ın başını çektiği grup şimdi de bu vezire karşı cephe almış oluyordu. Planlanan bir ziyafette Sadüddeve'nin taraftarlarının birçoğu öldürüldü. Sadüddeve ise Safer ayının son gününde 3 Mart 1291'de Bağdad'da Togaçar'ın evinde ortadan kaldırılmıştır.¹⁰⁶

Argun'dan sonra Geyhatu'nun başa geçmesi ile birlikte Togaçar, adı geçen Hana karşı muhalefete başladı. Kendisi, Konçabal ile birlikte Geyhatu'ya karşı isyan girişiminde bulunmuştur. Fakat bu iki Moğol emirinin suçları sonraları Geyhatu tarafından affedilecektir. Esasında Togaçar ve bir grup Moğol emiri Geyhatu'ya karşı Baydu'yu istemekteydiler. Nitekim Geyhatu ve Baydu arasında başlayan mücadeleler sırasında ilk başta Geyhatu tarafında yer alan Togaçar, daha sonra saf değiştirerek Baydu'nun tarafına geçti. Baydu ise, Hanlık tahtına geçtikten sonra saltanatını borçlu olduğu Togaçar'ı ordunun Emirü'l-Ümeralığına¹⁰⁷

¹⁰⁴ Thackston, **Jami'u't-Tawarikh**, s. 568.

¹⁰⁵ Argun döneminin bu Yahudi asıllı veziri ve faaliyetleri için bkz. Uyar, **Argun Dönemi (1284 – 1291)**, s. 58-69.

¹⁰⁶ Thackston, **Jami'u't-Tawarikh**, s. 575; Âyeti, **Tarih-i Vassaf**, s. 147.

¹⁰⁷ İlhanlılardaki Emirü'l-Ümeralık makamı için bkz. İ.H. Uzunçarşılı, **Osmanlı Devlet Teşkilâtına Medhal**, Ankara 1988, s. 225-226.

atamıştır.¹⁰⁸

Togaçar, saltanat mücadelelerinde sergilemiş olduğu ikili oynama siyasetini Gazan ile Baydu arasında baş gösteren mücadelede de aynen devam ettirdi. Nitekim, kendisi ilk başlarda Baydu tarafında yer alırken sonraları Nevruz'un onu bazı vaatler karşılığında ikna etmesi ile Gazan tarafına geçmiştir. Togaçar'ın Gazan'ın tarafına geçmesinde Sadreddin Zencani de etkili oldu. Bu ihanetten şüphelenmeyen Baydu, hiç tereddüt etmeden kuvvetlerinin büyük bir kısmını Togaçar'ın emrine vererek Gazan'ın üzerine yollamıştır. Fakat yapılan antlaşma gereği Togaçar'ın tek bir ok dahi atmadan Gazan'ın saflarına katıldığını görmekteyiz.¹⁰⁹

B. Togaçar İsyanı Öncesinde Anadolu'daki Siyasi Durum:

Togaçar isyanının hemen öncesinde Baltu'nun Anadolu'daki en güçlü Moğol komutanı olduğunu görmekteyiz. Şüphesiz bu durumun oluşmasında en büyük etken Samagar Noyan'ın ölümüdür. Reşideddin'in de belirttiğine göre Samagar'ın ölümünden sonra oğlu Arab küçük yaşta olduğu için Baltu, Anadolu'daki en güçlü Moğol emiri durumuna gelmiştir.¹¹⁰ Aynı sıralarda Selçuklu tahtında II. Gıyaseddin Mesud'un olduğu bilinmekle beraber faaliyetleri ve konumu hakkında kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamaktadır. Aynı durum Selçuklu idarecileri için de geçerli

¹⁰⁸ Thackston, *Jami'u't-Tawarikh*, s. 581; Spuler, *İran Moğolları*, s. 102.

¹⁰⁹ Thackston, *Jami'u't-Tawarikh*, s. 617-626; Erdem, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri*, s. 335.

¹¹⁰ Thackston, *Jami'u't-Tawarikh*, s. 634.

olmakla birlikte Beylerbeylik makamında Azizeddin Muhammed'in olduğunu biliyoruz.¹¹¹ Bu sıralarda Beylerbeyi Azizeddin'in, Baltu ile arasının açık olduğunu Aksarayı belirtmektedir.¹¹²

Bu sıralarda aralarında Kayseri, Sivas ve Tokat gibi büyük Selçuklu şehirlerinde İlhanlıların hakimiyeti sağlam bir yapı göstermekteydi. Fakat, Selçuklular'ın başkenti Konya için aynı durum söz konusu değildi. Özellikle bu şehrin Türkmenlerin baskısı altında olmasından dolayı Selçuklu Sultanı II. Gıyaseddin Mesud, Kayseri'de ikamet ediyordu.¹¹³ Konya'da ise daha önceden belirttiğimiz üzere Ahiler büyük bir güç sahibi olmuşlardı.¹¹⁴

C. Togaçar İsyanının Sebepleri:

Kaynaklarda Togaçar'ın merkezi idareye karşı tavır almasının somut nedenlerini bulmamız oldukça zordur. Reşideddin, özellikle Togaçar'ın güvenilmez kişiliğini vurgulamakla birlikte bize bu konuda tatminkar bilgiler vermemektedir.¹¹⁵ Aynı şekilde yerli kaynaklarımızdan Aksarayı de Togaçar'ın bu güvenilmez kişiliği

¹¹¹ Aksarayı, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 154; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 614.

¹¹² Aksarayı, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 154.

¹¹³ Sümer, *Anadolu'da Moğollar*, s. 66.

¹¹⁴ Anonim Selçuknâme, s. 64.

¹¹⁵ Thackston, *Jami'u't-Tawarikh*, s. 632.

üzerinde durmasına rağmen tıpkı Reşideddin gibi somut gerekçeler vermiyor.¹¹⁶ Gazan Han da, babasının bu emektar vezirini övmekle birlikte, onun güvenilmez kişiliğinin farkındaydı. Bundan dolayı, devlet kademelerinde çeşitli görevlendirmeler yapılırken Togaçar Noyan, merkezde tutulmayarak Anadolu'ya gönderilmiştir.¹¹⁷ Geçmiş tecrübelerin ışığında Gazan Han'ın bu endişelerinde haklı olduğunu söyleyebiliriz. Hatırlanacağı üzere, Togaçar, Ahmed Teküdar'ın hanlığı zamanından itibaren Gazan dönemine kadar sürekli iç gelişmelerde ve taht mücadelelerinde başrolü oynamıştır. Bilhassa, Geyhatu ve Baydu'ya taht kavgalarında ihanet ederek sürekli karşı tarafa geçmesi kendisini şüpheli ve güvenilmez bir konumda bırakıyordu.¹¹⁸ Tüm bu faktörler göz önüne alındığında Gazan gibi otoriter ve şüpheli bir insanın tahtında rahat oturması düşünülemezdi.

Reşideddin, özellikle Gazan'ın saltanatının ilk zamanlarında meydana gelen Prens Süge ve Arslan Oğul isyanlarının geri planında daima Togaçar'ın olduğunu ifade etmekle birlikte bu konuda somut deliller sunmamaktadır.¹¹⁹ Aynı

¹¹⁶ Aksarayı, **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, s. 1542. Diğer bir kaynağımız Anonim Selçuknâme ise bu konuda tamamen sessiz kalmaktadır.

¹¹⁷ Thackston, **Jami'u't-Tawarikh**, s. 632; Howorth, **History of the Mongols**, s. 404; Erdem, **Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri**, s. 340; Sümer, **Anadolu'da Moğollar**, s. 65.

¹¹⁸ Thackston, **Jami'u't-Tawarikh**, s. 581-626; Âyeti, **Tarih-i Vassaf**, s. 147; Erdem, **Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri**, s. 335.

¹¹⁹ Thackston, **Jami'u't-Tawarikh**, s. 632; Erdem, **Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri**, s. 341.

sıralarda Togaçar'ın Selçuklu ülkesinde keyfi bir idare sergilemesi ve halktan fahiş oranlarda vergi toplaması kendisi hakkındaki tüm şüpheleri daha da arttırmıştır.¹²⁰

D. Togaçar İsyanının Başlaması :

Gazan Han,İlhanlı tahtına geçtikten sonra Togaçar, Anadolu'daki Moğol askeri birliklerinin başkomutanı olarak atanmıştır 1 Muharrem 695 / 10 Kasım 1295.¹²¹ Togaçar, büyük bir süratle Erran ve Azerbaycan diyarından yola çıkarak Anadolu'ya ulaştı. Togaçar'ın beraberinde İranlı ve Horasanlı pek çok maceraperest kimseler de bulunuyordu.¹²² Togaçar, Anadolu'da Danişmendiye Vilayetinin merkezi durumunda bulunan Tokat'a vararak buradan tüm ülkeye hükmetmeye başlamıştır. Aksarayı'nın ifadesine göre Moğol Noyanı, Selçuklu ülkesini ele geçirmek istiyordu.¹²³ Ona karşı Sultan II. Gıyaseddin Mesud'un hiçbir direnme gücü olmadığı gibi Moğol komutanları da herhangi bir şey yapamıyordu.¹²⁴ Bu yüzden Togaçar, istediği gibi hareket etme imkanına sahipti. Bu serbest ortamdan

¹²⁰ Aksarayı, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 153; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 616.

¹²¹ Thackston, *Jami'u't-Tawarikh*, s. 632; Erdem, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri*, s. 338.

¹²² Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 616.

¹²³ Aksarayı, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 152.

¹²⁴ Aksarayı, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s.152; Erdem, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri*, s. 340.

yararlanan Moğol komutanı, özellikle Tokat ve çevresindeki halkı ağır vergilerle ezmeye başlamıştır.¹²⁵

Anadolu'da tüm bunlar olup biterken İlhanlı Devleti'nin merkezinde de karışıklıklar eksik olmuyordu. Horasan'a gönderilmiş olan Prens Süge, burada büyük bir isyan çıkarmıştır. Fakat Nevruz, hemen bu isyanı dağıtmış ve ardından da Prens Süge idam edilmiştir. Bu isyandan hemen sonra da Arslan Oğul, Pilsuvar'da ayaklandı. Bu isyan da güçlkle bastırılarak, Arslan Oğul idam edilmiştir (23 Cemaziyelevvel 695/29 Mart 1296). Aynı sıralarda Togaçar'ın bir zamanlar yakın adamı olan Sahib-i Divan Sadreddin Zencani de zimmetine para geçirdiği gerekçesiyle yargıçlar tarafından sorguya çekildi. Gazan Han,ülkede yaşanan tüm bu karışıklıkların sorumlusu olarak Togaçar'ı görüyordu. Kaynağın ifadesine göre bu fitnenin ortadan kaldırılmasına karar vererek, Emir Harmancı'yı 695 kışında (1296 Şubat-Mart) Anadolu'ya gönderdi.¹²⁶

Togaçar, Anadolu'daki faaliyetlerini sürdürürken, bu ülkede bulunan tümen komutanlarından Baltu, ona karşı olanların başında geliyordu. Selçuklular'dan ise Beylerbeyi Azizeddin, Baltu ile olan anlaşmazlığından dolayı Togaçar'ın yanında yer

¹²⁵ Aksarayı, **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, s. 153; Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 616.

¹²⁶ Thackston, **Jami'u't-Tawarikh**, s. 632; Hamdullah Müstevfi Kazvini, **Tarih-i Güzide**, (nşr. Abdülhüseyn Nevâi), İran 1339, s. 603; Howorth, **History of the Mongols**, s. 404; Erdem, **Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri**, s. 341.

almaktaydı.¹²⁷ Kaynağın belirttiğine göre Beylerbeyi Azizeddin ile Baltu'nun eskiye dayanan bir düşmanlıkları vardı.¹²⁸ Zamanla güçlenen Baltu, Azizeddin'i ortadan kaldırma gayretine düşmüş, buna karşılık Azizeddin de Togaçar'ın şahsında kendisine güvenli bir sığınak bulmuştur. Fakat Azizeddin'in bu Moğol komutanına yanaşırken Gazan'ın Togaçar hakkındaki kararından haberi olmadığı anlaşılıyor. Bunun yanı sıra bir başka tümen komutanı olan Samagar oğlu Arab da ilk zamanlar Togaçar'ın tarafını tutarken daha sonra Togaçar aleyhtarı gruba katılmıştır.¹²⁹

Togaçar, Anadolu'ya geldikten sonra ilk kışı önce Delice'de daha sonra ise Kayseri civarında geçirdi. Tam bu sırada Emir Harmancı, Anadolu'ya gelmiştir. Harmancı, Togaçar'ın öldürülmesi ve bu konuda tüm emirlerin ortak hareket etmesi yönündeki Hanlık yarlığını Baltu ve Arab'a gösterdi. Bunun yanı sıra Gazan şüphelenmemesi için Togaçar'a da emniyet telkin eden mektuplar göndermiştir.¹³⁰ Gazan'ın emri gereğince harekete geçen müttelikler Togaçar'a Demirli Karahisar'da bir baskın yaptılar. Fazla bir direniş gösteremeyen Togaçar, Delice taraflarına kaçmak zorunda kaldı.Yapılan bu baskın sırasında Beylerbeyi Azizeddin ele

¹²⁷ Aksarayi, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s.153-154; Erdem, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri*, s. 341.

¹²⁸ Aksarayi, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s.153.

¹²⁹ Aksarayi, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s.154; Erdem, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri*, s. 341; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 617.

¹³⁰ Thackston, *Jami'u't-Tawarikh*, s. 632; Hamdullah Kazvini, *Tarih-i Güzide*, s. 603; Howorth, *History of the Mongols*, s. 404; Erdem, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri*, s. 341.

geçirilerek öldürülmüştür.¹³¹ Azizeddin'den daha hızlı davranan Pervane Muhammed ise karargahtan kaçarak babası Muineddin Pervane'nin ikametgahı olan Sinop tarafına gitmiştir. Bu baskından sonra Togaçar ile birlik olan yöneticiler ve emirler de cezalandırıldı.¹³²

Togaçar ise Delice civarında fazla tutunamayarak Sivas taraflarına kaçtı. Müttetikler de kaçan bu asi Moğol emirini takip ederek Sivas'a ulaşmış ve burada Togaçar'ı kıştırmışlardır. Togaçar, burada direnmek istediye de yanında bulunan askerlerin ondan yüz çevirmesiyle çabası boşa çıktı ve yakalanarak öldürüldü (1296 Baharı) Zilhicce 695.¹³³

E. Gazan Han'ın İsyanı Karşı Tepkisi ve Togaçar İsyanının Anadolu'daki Etkileri:

Gazan Han, daima kendi yönetimine karşı baş gösteren tüm muhalefeti

¹³¹ **Anonim Selçuknâme**, s. 66.

¹³² Thackston, **Jami'u't-Tawarikh**, s. 632; Aksarayı, **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, s. 154-155; Ali Sevim-Yaşar Yücel, **Türkiye Tarihi**, C. I, Ankara 1995, s. 141.

¹³³ Thackston, **Jami'u't-Tawarikh**, s. 632; Hamdullah Kazvini, **Tarih-i Güzide**, s. 603; Aksarayı, **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, s. 157; **Anonim Selçuknâme**, s. 66. Ermeni müverrihimiz Sebastasi, Togaçar'ın öldürülme tarihini Ermeni takvimine göre 744 (1295) olarak vermektedir. Sebastasi de Togaçar'ın Sivas'ta öldürüldüğünü teyit etmiştir. bkz. Galstyan, **Izdaltsvo Vostoçnoy Literaturi**, s. 30; Erdem, **Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri**, s. 342; Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 617. Togaçar olayı hakkında Memluk kaynakları herhangi bir bilgi vermemektedir.

ortadan kaldırma yoluna gitmiştir. Bu durum Gazan'ın yönetim anlayışının bir tezahürü olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Gazan'a göre devletin geleceği ve çıkarları için gerektiğinde şiddet uygulamayan bir hükümdarın saltanat sürmesi asla söz konusu bile olamazdı.¹³⁴ Reşideddin'in ifadelerine göre Gazan Han, babasının bu değerli emirinin ortadan kaldırılması emrini yalnızca devletin geleceği ve yüksek çıkarları için vermiştir. Gazan Han'ın vermiş olduğu bu infaz kararını desteklemek için anlatmış olduğu hikaye de aynı kaynakta yer alıyor.¹³⁵ Gerek Gazan'ın anlatmış

¹³⁴ Thackston, **Jami'u't-Tawarikh**, s. 632; Howorth, **History of the Mongols**, s. 404.

¹³⁵ Gazan'ın anlattığı söylenen ve Reşideddin'in de bize aktarmış olduğu bu hikaye, Gazan'ın Togaçar'a ve ortadan kaldırılan bir çok Moğol idarecisine karşı sergilemiş olduğu tutumu daha iyi açıklamaktadır. Sözü edilen hikaye şu şekildedir: “Eski zamanlarda Çin’de iki şehzade birbiriyle mücadele etmekteydi. Bunlardan biri kısa bir süre sonra mağlup olmuş ve düşmanlarının önünden kaçmıştı. Onu bir asker bulmuş, haline acımış ve bir kuyunun içine saklamıştı. Mağlup şehzadeyi arayan askerler oraya varınca, yoldaki izleri şiddetli bir rüzgar örtmüş olduğu için ne tarafa sapacaklarını bilemiyorlardı. Şehzadeyi saklayan asker, artık takibin faydasız olduğunu söylemiş, bunun üzerine askerler çekip gitmişlerdi. Bir müddet sonra şehzade gizlendiği yerden çıkmış, bir alay taraftar toplamış ve rakibini mağlup ederek öldürtmüştü. Bunun üzerine hayatını borçlu olduğu askere şerefli mevkiler tevcih etmişti. Saray mensuplarından birinin, efendisine ihanet edip onun ortadan kalkmasına sebep olmuş bir kimseyi cezaya çarptıracak yerde onu taltif etmesine şaşırdığını söylemesi üzerine hükümdar bir an düşündükten sonra, gözdesinin idamını emretmiştir. Gözdesi: “Hayatınızı kurtaran benim” deyince, Hükümdar gözyaşı

olduğu hikaye ve gerekse Gazan Han'ın Togaçar hakkındaki düşünceleri göz önüne alındığında İlhanlı hükümdarı'nın bu Moğol emirini çoktan gözden çıkarmış olduğunu anlayabilmekteyiz. Kaynaklarda da Togaçar'ın öldürülmesini gerektirecek somut delillerin yer almaması bu ihtimali kuvvetlendirmektedir. Togaçar'ın Anadolu'daki asice tavırları ise kaçınılmaz olan sonu hızlandırmaya yaramıştır.

Togaçar isyanının Anadolu'da ne tür değişikliklere sebebiyet verdiği konusu, kaynakların yetersizliğinden dolayı karanlıkta kalmaktadır. Fakat Aksarayı'de bu konu hakkında az da olsa bilgi mevcuttur. Aksarayı, özellikle Togaçar isyanı sırasında Divan'a ait mali defterlerin yağmaya uğradığını ve her birinin bir akçeye satılarak pek çok suiistimaller yaşandığını bize bildiriyor.¹³⁶ Bundan dolayı Selçuklu mali sistemine ait yazılı kaynaklar sonraki Türk Beyliklerine ve bilhassa Osmanlılara kadar ulaşamamıştır. Osmanlı Beyliği, mali sistemini oluştururken İlhanlı mali sisteminden yararlanarak bu açığı kapatmaya çalışmıştır.¹³⁷ Aksarayı, yine eserinde Togaçar olayı sırasında yağmaya uğramış bu defterlerin bulunması için mültezimlerden Kemaleddin Tiflisi'nin göstermiş olduğu gayreti bir kasideyle övmektedir.¹³⁸

dökerek “Anlıyorum şikayete hakkın var, son derece üzgünüm, lâkin adalet ve memleketin menfaatleri senin idamını gerektiriyor” demiş ve idam emri infaz olunmuştur.” Bkz. Thackston, **Jami'ut't-Tawarikh**, s. 632; Howorth, **History of the Mongols**, s. 404.

¹³⁶ Aksarayı, **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, s. 173.

¹³⁷ Erdem, **Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri**, s. 350.

¹³⁸ Aksarayı, **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, s. 173.

Togaçar isyanı ile birlikte Anadolu'nun ilk defa Moğollar arasındaki bir mücadeleye sahne olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra bu olay, Gazan döneminde Anadolu'da baş gösterecek olan Moğol isyanlarına da bir başlangıç teşkil edecektir.

II- BALTU İSYANI VE SONUÇLARI

A. Baltu'nun Şahsiyeti ve Hizmetleri:

Baltu, Anadolu'da Argun zamanından beri kumandanlık vazifesi görmüş bir Moğol emiri olmasına rağmen kaynaklarda hakkında fazla bir bilgi bulunmamaktadır. Baltu'nun babası Celayirlerin Turkaut¹³⁹ boyundan Tayci Noyan'dır. Tayci Noyan, Abaka'nın Hanlığı zamanında Anadolu'da önde gelen Moğol komutanları arasında yer almıştır.¹⁴⁰ Tayci Noyan'ın görevi, Müineddin Pervane dönemine rastlamaktaydı. Hatırlanacağı üzere bu dönemde Selçuklu Sultanı Rükneddin Kılıç Arslan'ın öldürülmesi hadisesinde infaz emrini bizzat Tayci Noyan

¹³⁹ Celayir Kabilesi, Cengiz Han zamanında önemli komutanlar çıkarmıştır. Bunlardan ilk akla gelen Çin fatihi Mukali Guyang'dır. Reşideddin, özellikle Celayir Kabilesinin birçok aşirete ayrıldığından bahsediyor. Baltu'nun mensup olduğu Turkaut boyu da bu aşiretlerden birisidir. Anadolu'da bulunan Celayir kabilesine mensup diğer meşhur komutanlar İkbâl ve Şükürcü Celayirdir. Ayrıca İlhanlı Devleti'nde büyük bir etkinliği olan İlgey Noyan'ın da Celayir Kabilesine mensup olduğu biliniyor. Bkz. Thackston, **Jami'u't-Tawarikh**, s. 37-39.

¹⁴⁰ Thackston, **Jami'u't-Tawarikh**, s. 40; Sümer, **Anadolu'da Moğollar**, s. 37-38.

vermişti.¹⁴¹ Bunun yanı sıra Tayci Noyan'ın Tudaun ve Toku Noyan'lar ile birlikte Elbistan savaşında Sultan Baybars'a karşı savaştığını biliyoruz. Bu savaştan sonra İlhan Abaka'nın Suriye'ye gönderdiği Moğol ordusunda Tayci Noyan da bulunmaktaydı.¹⁴²

Argun döneminden itibaren kaynaklar Tayci Noyan'dan bahsetmemektedir. Özellikle Şehzade Geyhatu'nun Anadolu'daki valiliği sırasında Tayci'nin oğlu Baltu ön plana çıkmıştır. Bu sırada Selçuklu tahtında bulunan Gıyaseddin Mesud, Germiyanlılar ile mücadelede oldukça zorlanmaktaydı. Sultan Mesud, ancak Baltu'nun komutasındaki Moğol Kuvvetleri sayesinde Germiyan Oğulları'nı mağlup ederek onların faaliyetlerini bir müddet engelleyebilmiştir.¹⁴³

Baltu'nun Anadolu'da güçlenmesinde Reşideddin'in de belirttiği üzere Samagar Noyan'ın ölümünün çok büyük bir etkisi olmuştur.¹⁴⁴ Danişmend vilayetindeki Kara Tatar tümeni de Samagar'ın ölümünden sonra oğlu Arab küçük

¹⁴¹ IV. Rükneddin Kılıç Arslan, II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in oğlu olup, kardeşi II. İzzeddin Keykavus'u Müineddin Pervane'nin yardımı ile bertaraf ederek, Moğolların yardımıyla tek başına Selçuklu tahtına geçmişti. Fakat bir müddet sonra Pervane, çıkarları için bu saltanatı ortadan kaldırmaktan çekinmeyecektir. Bkz. Aksarayı, **Müsâmeretü'l-Ahbar**, s. 65; Nejat Kaymaz, **Pervane Mu'ineddin Süleyman**, A.Ü. DTCF yay., Ankara 1970, s.120-121

¹⁴² Sümer, **Anadolu'da Moğollar**, s. 42-56.

¹⁴³ **Anonim Selçuknâme**, s. 47; Sümer, **Anadolu'da Moğollar**, s. 60.

¹⁴⁴ Thackston, **Jami'u't-Tawarikh**, s. 634; Howorth, **History of the Mongols**, s. 435.

yaşta olduğundan Celayir Beyi Baltu'nun idaresine verilmişti. Böylece Baltu'nun Anadolu'daki askeri gücü de artmış oluyordu.¹⁴⁵

Anonim Selçukname'de Sultan Mesud ile ona karşı asi olan kardeşi Melik arasında geçen hadise münasebeti ile Baltu'nun adı tekrar geçmektedir. Kaynağa göre Sultanın kardeşi Melik serkeşliği ilerletmiş, insanları öldürmeye ve halkı da incitmeye başlamıştı. Şehzadenin bu asi tavırları Geyhatu'ya şikayet edilince O da Baltu'ya bu meseleyi halletmesini emretti. Asi şehzadeyi ele geçiren Baltu, onu öldürmeye kıyamamış ve kendisine damat edinmiştir.¹⁴⁶ Yine aynı kaynaktan Baltu'nun Gazan'ın tahta geçtiğini haber aldığında 695/1295'de Konya'ya gittiğini öğrenmekteyiz.¹⁴⁷

Bu tarihten itibaren Baltu'nun ismi kaynaklarda Togaçar olayı ve kendi isyanı münasebeti ile geçmektedir. Baltu'nun Anadolu'da İsa isimli bir kardeşinin bulunduğunu biliyorsak da bu şahıs hakkında pek fazla bilgi yoktur.¹⁴⁸ Bunun yanı sıra Baltu'nun Anadolu'da Sultan Şah ve Melikşah isimlerinde oğullarının bulunduğu Anonim'de kayıtlıdır.¹⁴⁹

¹⁴⁵ Z.V. Togan, **Umumi Türk Tarihine Giriş**, İstanbul 1981, s. 242.

¹⁴⁶ **Anonim Selçuknâme**, s. 65; Sümer, **Anadolu'da Moğollar**, s. 64.

¹⁴⁷ **Anonim Selçuknâme**, s. 66.

¹⁴⁸ Thackston, **Jami'u't-Tawarikh**, s. 40.

¹⁴⁹ **Anonim Selçuknâme**, s. 68.

B. Baltu İsyanı ve Sonuçları:

1. İsyanın Sebepleri:

Baltu isyanı, Anadolu’da Moğol unsurlarınca çıkartılan ilk ve geniş çaplı ayaklanma olarak göze çarpmaktadır. Nitekim bu isyanın bastırılması için Kutluğ Şah gibi önemli bir komutanın yaklaşık 30.000 kişilik bir askeri güçle Anadolu’ya yollanması bu isyanın büyüklüğü hakkında fikir verebilir. Kaynaklar Baltu’nun isyan etmesindeki esas gayenin ne olduğu konusunda tatminkar bilgiler içermemektedir.

Müellifimiz Aksarayı, Baltu’nun Anadolu’da tecrübeli ve güçlü bir Moğol emiri olarak hizmet ettiğini fakat bir müddet sonra “bozuk bir düşünce ve gerçekleşmeyecek bir istekle” Han’a bağlılıktan uzaklaştığını belirtmekle beraber adı geçen Moğol emirinin niçin isyan ettiğine dair somut bir gerekçe sunmamaktadır.¹⁵⁰ Aynı şekilde Reşideddin, Togaçar’ın idamından sonra Baltu’nun gücünün ve kibrinin arttığına dikkat çekmekle beraber O da isyanın sebepleriyle ilgili Aksarayı gibi tatminkar bir açıklama yapmamıştır.¹⁵¹ Diğer temel kaynaklarımız olan Anonim Selçukname ve Sebastasi Vakayinamesi’nin ise bu konuda tamamen sessiz kaldığını görmekteyiz.¹⁵²

Diğer bir İlhanlı tarihçisi olan Hamdullah Kazvini de eserinde Baltu ve diğer Anadolu emirlerinin ülke için çalışırken bir süre sonra Han’a bağlılıktan

¹⁵⁰ Aksarayı, *Müsâmeretü’l-Ahbâr*, s. 158.

¹⁵¹ Thackston, *Jami’u’t-Tawarikh*, s. 634.

¹⁵² Anonim Selçuknâme, s. 67; Galstyan, *Izdaltsvo Vostochnoy Literaturi*, s. 31.

uzaklaştıklarını belirtmiş ve O da tıpkı Reşideddin gibi bu olay hakkında somut bilgiler vermemiştir.¹⁵³ Baltu ile Kongurtay'ın oğlu Prens İldar arasındaki bağlantıya bakıldığında adı geçen Moğol komutanının isyan etmesindeki esas amacının ne olduğu konusu biraz daha netlik kazanabiliyor. Bilindiği üzere Gazan, yönetimi ele aldıktan sonra hakimiyetini sağlamlaştırma yoluna gitmiştir. Mevcut bu ortamda Gazan Han'ın yönetimini kabullenmek istemeyen hanedana mensup şehzadeler de bulunuyordu. Muhalif grupta yer alan Kongurtay'ın oğlu Prens İldar, Baltu'yu Gazan'a karşı sürekli kışkırtmaktaydı. Hatta kendisi açıkça Gazan'a isyan etmesi için Baltu'ya bir de mektup göndermiştir.¹⁵⁴ Prens İldar ile Baltu arasındaki bu ilişki, Baltu'nun Gazan'a muhalif olan zümreye dahil olduğu ihtimalini kuvvetlendiriyor. Doğal olarak da Baltu, Gazan'ın Anadolu'daki hakimiyetine son vermek istemiş olabilir. Prens İldar'ın Baltu'yu isyana teşvik ettiği anlaşılınca hemen takibat başlatılmış ve bunun akabinde kaçmak isteyen prens, Erzurum'da yakalanarak ortadan kaldırılmıştır 695 / 1296.¹⁵⁵

Baltu'nun bu şüpheli durumunu anlayan ve gün geçtikçe Anadolu'da iyice güçlendiğini gören Gazan, onu birkaç kez huzuruna çağırmış ise de Baltu, her seferinde özür beyan ederek bu davete uymamıştır. Bunun yanı sıra Baltu, Togaçar'ın öldürülmesinden sonra adeta bağımsız bir hükümdar gibi hareket

¹⁵³ Hamdullah Kazvini, **Tarih-i Güzide**, s. 605.

¹⁵⁴ Thackston. **Jami'u't-Tawarikh**, s. 634; Sümer, **Anadolu'da Moğollar**, s. 66: Boyle, **"History of the Il-khans"**, s. 381.

¹⁵⁵ Thackston, **Jami'u't-Tawarikh**, s. 634; Boyle, **"History of the Il-khans"**, s. 381.

T.C. Y. T. SE. KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
DOKÜMANLARI VE KÜLTÜR VARLIKLARI GENEL MÜDÜRLÜĞÜ

etmeye başlamıştı. Zaten onun Sultan Mesud'u yanında alıkoyması ve kendisiyle beraber çağrılan Mesud'u ve emirleri de Gazan Han'a gitmekten men etmesi niyetini açıkça ortaya koyuyordu.¹⁵⁶

2. İsyanı Kolaylaştıran Etmenler:

Reşideddin, Baltu'nun Abaka döneminden beri Anadolu'da bulunduğunu ve bu süre içinde büyük bir güç elde ettiğini eserinde belirtmiştir.¹⁵⁷ Bunun yanı sıra Anadolu'da büyük bir ağırlığı olan Samagar Noyan'ın ölmesi ve henüz daha çocuk olan oğlu Arab'ın onun yerini dolduramaması Baltu'nun işine yaramış ve bu durum onun gücünü arttıran en önemli faktör olmuştur.¹⁵⁸ Ayrıca Danişmend vilayetindeki Kara Tatar tümeni, Samagar Noyan'ın ölümünden sonra oğlu Arap küçük yaşta olduğundan Baltu'ya verilmişti. Baltu, ayrıca Celayir Beyi konumunda da bulunuyordu.¹⁵⁹

Yukarıda anlattığımız tüm bu şartlar, Baltu'nun Anadolu'daki konumunu daha da sağlamlaştırmıştır. Baltu'nun sahip olduğu bu askeri imkanların ona ilhanlı

¹⁵⁶ Aksarayı, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 158; Erdem, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri*, s. 343; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 617.

¹⁵⁷ Thackston, *Jami'u't-Tawarikh*, s. 634; Böyle, "History of the Il-khans", s. 435.

¹⁵⁸ Thackston, *Jami'u't-Tawarikh*, s. 634; Howorth, *History of the Mongols*, s. 435; Erdem, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri*, s. 342.

¹⁵⁹ Thackston, *Jami'u't-Tawarikh*, s. 634.

merkezine karşı bir isyan çıkarabilecek cesareti verdiği de muhakkaktır.

Baltu'nun sahip olduğu imkanları yerli müellif Aksarayı de teyit ediyor. Aksarayı, Baltu hakkında “Gereksiz gururu yüzünden gönlünde bozuk düşünceye yer verdi. Bütün var olan nimet ve işret gereçlerini, şeytanın baştan çıkarmasıyla kendisine zehir etti.” demek suretiyle onun Anadolu’da çok rahat bir konumda olduğunu belirtmektedir.¹⁶⁰

Mevcut bu şartlara ilaveten Anadolu’nun o sıradaki siyasi durumu da Baltu’nun işine yaramıştır. Samagar Noyan’ın ölümü onun ardından Togaçar Noyan’ın ortadan kaldırılması ve Togaçar ile birlikte kişisel düşmanlığı bulunan Beylerbeyi Azizeddin’in de saf dışı kalması Baltu’yu Anadolu’da adeta rakipsiz bırakmıştır.¹⁶¹ Bunun yanı sıra Selçuklu Sultanı II. Mesud’un da herhangi bir siyasi gücünün bulunmaması Baltu’yu Anadolu’da tek otoriter güç yaptı. Nitekim isyan sırasında Baltu’nun Selçuklu Sultanı ve diğer emirleri yanında alıkoyması, Selçuklu sultanının ne derece güçsüz bir duruma düştüğünü göstermektedir.¹⁶²

Yukarıdaki bilgiler ışığında diyebiliriz ki gerek Baltu’nun sahip olduğu askeri imkanlar ve gerekse o sıralarda Anadolu’daki siyasi şartlar tamamen Baltu’ya bir isyan çıkarabilecek kolaylıkları sağlamıştır.

¹⁶⁰ Aksarayı, **Müsâmeretü’l-Ahbâr**, s. 158-159.

¹⁶¹ Aksarayı, **Müsâmeretü’l-Ahbâr**, s. 157; **Anonim Selçuknâme**, s. 66; Thackston, **Jami’u’t-Tawarikh**, s. 632.

¹⁶² Aksarayı, **Müsâmeretü’l-Ahbâr**, s. 158; Erdem, **Türkiye Selçukluları- İlhanlı İlişkileri**, s. 343; Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 617; Sümer, **Anadolu’da Moğollar**, s. 66.

3. Baltu İsyanının Çıkması ve Genel Durum:

Baltu, isyan etmeye kesin karar verdiği zaman başta Sultan Gıyaseddin Mesud olmak üzere pek çok yöneticiyi yanında zorla tutmaya başladı.¹⁶³ Fakat bu karışık ortamda Baltu'nun elinden kaçabilen ve o sırada Anadolu'da Han'ın naibi olarak bulunan Mucireddin Emir Şah bin bir güçlkle Gazan Han'ın yanına ulaşabilmiştir.¹⁶⁴ Mucireddin, Gazan Han'a Anadolu'da olup bitenleri ayrıntılı bir şekilde anlatınca Gazan, isyanın bastırılması için Emir Kutluğ Şah'ı görevlendirdi.¹⁶⁵ Kutluğ Şah, üç tûmenden oluşan bir orduyla Anadolu'ya herhangi bir haberci ve öncü birlik yollamaksızın hareket etti. Kutluğ Şah'ın yanında Burultay Agul, Sülemiş, Samagaroglu Arap ve Abışka Noyanlar da yer almaktaydı. Baltu, Kutluğ Şah'ın büyük bir ordu ile üzerine doğru geldiğini öğrenince gelen birliğe karşı bir pusu kurmuştur. Kutluğ Şah, Sülemiş, Arap, Burultay Agul ve Abışka olduğu halde asi Baltu'nun pusu kurduğu yere yaklaşmakta idi. Abışka, öncü güçlerin başında gidiyordu. Abışka, Baltu'nun gizlenmiş olduğu dağa ulaştığında asi noyan, Abışka'nın birliklerine baskın yaparak öncü grubu yenilgiye uğrattı. Ancak arkadan

¹⁶³ Aksarayi, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s.160; Erdem, *Türkiye Selçukluları - İlhanlı İlişkileri*, s. 343; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 618; Sevim, *Türkiye Tarihi*, s. 142; Sümer, *Anadolu'da Moğollar*, s. 66.

¹⁶⁴ Aksarayi, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s.160; Erdem, *Türkiye Selçukluları - İlhanlı İlişkileri*, s.343.

¹⁶⁵ Thackston, *Jami'u't-Tawarikh*, s. 636; Hamdullah Kazvini, *Tarih-i Güzide*, s. 605; Aksarayi, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 160; Galstyan, *İzdaltsvo Vostocnoy Literaturi*, s. 31.

asıl ordunun gelmesiyle Baltu, kaçmaya başlamış ve Kutluğ Şah'ın kararlı takibi karşısında da mecburen bir meydan savaşını kabul etmek zorunda kalmıştır.¹⁶⁶

İki taraf Kırşehir yakınlarındaki Malya Ovası'nda karşı karşıya geldi. Savaştan hemen önce Baltu'nun komutanlarından bir kısmı karşı tarafın daha güçlü ve kalabalık olduğunu görünce ondan ayrılarak Kutluğ Şah'a katılmıştır. Bir kısım emirler ise Baltu ile birlikte kalarak karşı koymayı yeğledi. Neticede Malya Ovası'nda yapılan savaş Baltu kaybederek kaçmak zorunda kaldı. Komutanlarının büyük bir kısmı da kılıçtan geçirilen Baltu, yeniden toparlanmak ve asker toplamak amacıyla Türkmenlerle meskun olan uc taraflarına gitmiştir. Kutluğ Şah ise artık Baltu'nun etkisiz hale geldiğini düşünerek Sülemiş'i onu takip etmesi için görevlendirip Erran'a kışlığa hareket etti.¹⁶⁷

¹⁶⁶ Thackston, **Jami'u't-Tawarikh**, s. 636; Aksarayi, öncü kuvvetlerin komutanı olarak Samagar oğlu Arab'ın ismini vermektedir. Müellifimiz, ilk çarpışmanın da Baltu ile Arab arasında geçtiğini belirtir. Bkz. Aksarayi, **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, s. 162; Ermeni vakanüvist Sebastasi de Kutluğ Şah'ın Moğol kuvvetlerinin başında yer aldığını teyit ederek Kutluğ Şah'ın Anadolu'ya gelişini Ermeni yılı ile 745 (1296) olarak vermektedir. Bkz. Galstyan, **İzdaltsvo Vostochnoy Literaturi**, s. 31. Diğer bir yerli kaynağımız Anonim „Kutluğ Şah'ın bu seferinden bahsetmez.

¹⁶⁷ Thackston, **Jami'u't-Tawarikh**, s. 636; Hamdullah Kazvini, **Tarih-i Güzide**, s. 605; Aksarayi, **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, s. 163; Howorth, **History of the Mongols**, s. 435; Erdem, **Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri**, s. 343; Sümer, **Anadolu'da Moğollar**, s. 67. Anonim, savaşın seyri ve Baltu'nun uc tarafına kaçması hakkında herhangi bir bilgi vermez.

Baltu, Sülemiş ve Samagar oğlu Arab'ın takibi altında Gorgorum (Beyşehir) bölgesine geldi. Burada aradığı desteği bulamayınca kendisine yeni müttefikler bulmak amacıyla Karaman İli'ne doğru hareket etti. Baltu, Karaman yurduna ilerlerken Karaman Türkmenlerinin saldırısına da uğramıştır. Böylece Karaman Türkmenleri daha önceden Baltu'ya vermiş olduğu sözü tutmamış oluyordu. Türkmenlerin bu yağma hareketleri karşısında tekrar uc taraflarına giden Baltu, burada birkaç ay direnmesine rağmen tekrar Sülemiş'e mağlup olmaktan da kurtulamamıştır. Neticede Baltu, artık Anadolu'nun kendisi için güvenilir bir yer olmadığını düşünerek Kilikya Ermeni Baronluğu'na sığınmaya karar verdi.¹⁶⁸ Baltu'nun amacının buradan Mısır'a gitmek olduğu anlaşıyor. Kaynağın ifadesine göre "Müslüman yeminine değil kafir andına itibar etti" ve Sis tarafına yollandı.¹⁶⁹ Baltu'nun ailesi ve maiyeti de Anadolu'da perişan bir halde kalmıştı. Asi Noyan için şanssızlık burada da devam etti. Kilikya Ermeni Baronu, Baltu'ya vermiş olduğu sözde durmayarak onu, yanına gelmiş olan Sülemiş ve Arab'a teslim etmiştir.¹⁷⁰

¹⁶⁸ Aksarayı, **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, s. 163-164; Ermeni Vakanüvist Sebastasi, Baltu'nun Kilikya Ermenilerine sığındığı sırada Kilikya tahtına Simbat'ın geçtiğini kaydetmektedir. Bkz. Galstyan, **İzdaltsvo Vostoçnoy Literaturi**, s. 31; Erdem, **Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri**, s. 344; Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 618; Sümer, **Anadolu'da Moğollar**, s. 67; İ.A. "Karamanlılar" mad. C.VI, s. 320. İlhanlı kaynakları, Baltu'nun uc taraflarına gitmesinden, oradaki faaliyetlerinden ve Kilikya Ermeni Baronluğuna sığınmasından bahsetmez.

¹⁶⁹ Aksarayı, **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, s. 164.

¹⁷⁰ Aksarayı, **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, s. 164; Sebastasi, eserinde Kilikya Ermeni Baronunun bizzat Baltu ile savaştığını ve onu yendiğini belirtmektedir. Bizce bu

Reşideddin'e göre Baltu, 696 Şaban başında (1297 Mayıs Sonu) yakalanarak Tebriz'e gönderildi. Baltu'nun idamı için Gazan'ın Aladağ'dan dönmesi bekleniyordu. Nihayet Gazan'ın da Tebriz'e gelmesiyle kısa bir yargılamanın akabinde 25 Zilhicce 696/ 14 Eylül 1297 tarihinde Gazan Han'ın emriyle Tebriz'de Baltu ve oğlu Karat idam edildi.¹⁷¹ Bu idam ile birlikte yaklaşık bir yıl süren ve Anadolu'yu harap bırakan bir isyan daha sona ermiş oluyordu.

4. Baltu İsyanının Anadolu'daki Sonuçları ve Sonrasında Anadolu'da Gelişen Olaylar:

Baltu ve oğlunun Tebriz'de idam edilmesinden sonra Baltu'nun Anadolu'da doğruluğu şüpheli olan bir bilgidir. Muhtemelen Sebastasi, biraz da milliyetçilik duygularının etkisiyle Baltu'nun yakalanma işini Ermeni Baronuna mâl etmek istemiş olabilir. Sebastasi, ayrıca eserinde Baltu'nun oğlunun ismini de Karat olarak veriyor. Fakat bu isim diğer kaynaklarda geçmez. Galstyan, **İzdaltsvo Vostoçnoy Literaturi**, s. 31.

¹⁷¹ Thackston, **Jami'u't-Tawarikh**, s. 638; Aksarayı, **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, s. 164. Anonim Selçuknâme'de Baltu'nun Samagar oğlu Arab tarafından öldürüldüğü söyleniyorsa da bunu diğer kaynaklar doğrulamadığı için kabul etmek zordur. Bkz. **Anonim Selçuknâme**, s. 67. Sebastasi, Baltu'nun idam tarihini Ermeni yılı ile 746(1297) olarak vermektedir. Bkz. Galstyan, **İzdaltsvo Vostoçnoy Literaturi**, s. 31; Howorth, **History of the Mongols**, s. 435; Erdem, **Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri**, s. 345; Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 618; Boyle, **"History of the İl-khans"**, s. 386; Sümer, **Anadolu'da Moğollar**, s. 67.

kalan malları ve hayvanları İlhanlı yönetimince müsadere edilmiştir.¹⁷² Baltu'nun idamından sonra Anadolu'da ailesinden herhangi bir ferdin kalıp kalmadığı konusu karanlıkta kalırken, Anonimdeki kısa bir bilgi bu konuda bizi aydınlatıyor. Bu kayıttan anlaşıldığına göre Anadolu'da Timurtaş'ın valilik dönemine kadar Baltu'nun Sultan Şah ve Melikşah isimlerinde oğulları yaşamaktaydı. Daha sonra İlhanlılar'ın Anadolu valisi Timurtaş, Baltu'nun bu oğullarını öldürtmüştür.¹⁷³

Hatırlanacağı üzere Baltu, isyan ettiği zaman Sultan II. Mesud'u yanında zorla alıkoymuş ve onun Gazan Han'ın katına gitmesine müsaade etmemişti. Ayrıca bu karışık ortamda Selçuklu Sultanının hazine nakitlerinden ve hayvanlarından pek çoğunu kaybederek birhayli zarara uğradığı görülmektedir.¹⁷⁴ Selçuklu Sultanı, Baltu'nun Kutluğ Şah tarafından yenilgiye uğratılmasından sonra gizlendiği yerden çıkarak Kutluğ Şah'ın yanına gelmiş ve buradan da Gazan Han'ın katına gitmiştir. Tebriz'de yapılan yargılama neticesinde Sultan II. Mesud'un suçsuz bulunmasına rağmen Anadolu'ya dönmesine müsaade edilmeyerek, Hemedan'da mecburi ikamete tabi tutulduğu görmekteyiz.¹⁷⁵ Bu gelişmeyle birlikte yaklaşık 13 yıl süren Sultan II. Mesud'un saltanatı sona ermiş oluyordu. Kaynağın belirttiğine göre bu sürgün hayatı sırasında Sultanı Anadolu'dan kimse arayıp sormamış ve

¹⁷² Aksarayı, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 164.

¹⁷³ *Anonim Selçuknâme*, s. 68.

¹⁷⁴ Aksarayı, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 165.

¹⁷⁵ Aksarayı, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 167; Erdem, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri*, s. 347; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 620; Sümer, *Anadolu'da Moğollar*, s. 67.

Sultan beş parasız kalmıştır.¹⁷⁶ Böylece Baltu isyanı sonrasında Anadolu'da Selçuklu tahtı iki yıl süreyle boş kalmış oluyordu. Şüphesiz bu gelişme Baltu isyanının Anadolu'ya yansıyan en önemli etkisi olarak kabul edilebilir.

Türkiye Selçuklu tahtının boşalmasıyla Anadolu'da tam manasıyla bir boşluk doğmuştur. Bu ortam içinde Ahiler ile devlet güçleri arasında mücadeleler ve çatışmalar yaşanmaya başladı. Hatta bu çatışmalar sırasında Konya'da Ahilerin lideri olan Ahi Ahmed Şah, hayatını kaybetmiştir (17 Şevval 697/28 Temmuz 1298).¹⁷⁷ Selçuklu Sultanlığının iki yıl süreyle askıya alınması beraberinde Anadolu'da dörtlü mali idare sistemini getirdi. Daha önce de belirttiğimiz gibi Sahib-i Divan Cemaleddin Destcerdani'nin girişimi ve Gazan Han'ın tasvibiyle pervanelik makamına Muineddin Mehmed Bey, vezirliğe Cemaleddin Mehmed, niyabete Kemaleddin Tiflisi ve İstifta makamına da Şerefeddin Osman getirilerek bu idare sistemi uygulamaya konulmuştur. Bu mültezimlerden her biri kendi bölgesine giderek çalışmalara başladı. Hatırlanacağı üzere Pervane Mehmed Bey, Kastamonu, Çankırı ve Konya yöresinde; Kemaleddin Tiflisi ise Amasya'dan Samsun'a kadar uzanan bölgede usulsüz mal tahsilatı yaparak adeta halkı soymuşlardır. Şerefeddin Osman ile Vezir Cemaleddin de Niğde, Kırşehir ve Sivas'ta benzer uygulamaları tekrarlayarak halkı bezdirmiştir.¹⁷⁸

¹⁷⁶ Aksarayi, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 167.

¹⁷⁷ Anonim Selçuknâme, s. 69; Erdem, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri*, s. 354.

¹⁷⁸ Aksarayi, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 173-184; Erdem, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri*, s. 352; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 620.

Baltu İsyanı, İlhanlı Devleti'nde iç gelişmelerin çok hareketli olduğu bir döneme denk gelmiştir. Baltu'nun idamının gerçekleştiği günlerde Emir Nevruz da öldürülerek ortadan kaldırıldı (10 Eylül 1297). Nevruz'un ölümünü Prens Taycu'nun 14 Ekim 1297 tarihindeki idamı takip etmiştir. Ayrıca ilerleyen zamanlarda Sahib-i Divan Sadreddin Zencani'nin de tutuklanarak idam edildiğini görmekteyiz (22 Mayıs 1298).¹⁷⁹

Baltu isyanı sırasında etkinliklerini açıkça gördüğümüz Batı Anadolu Türkmenleri de XIV. asrın başlarında Anadolu'da meydana gelen Moğol isyanları ile Selçukluların iyice zayıflaması, Moğolların da hem içte hem de dıştaki problemleri dolayısıyla çeşitli fetih hareketleri gerçekleştirerek birer birer bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir.¹⁸⁰ Bu sırada İlhanlı idaresinin zaafından da istifade ederek yavaş yavaş oluşmaya başlayan bu beyliklerin başında Germiyan, Menteşe, Aydın, Saruhan ve Osmanlı Beylikleri gelmekteydi. Bu beylikler gazi bir kimlik taşımakta olup sürekli sınırlarını Bizans aleyhine genişletiyor ve çeşitli fetihler yapıyorlardı. Kabataslak bakıldığında özellikle Baltu İsyanı sonrasında ve Sülemiş İsyanı sırasında yani 1297-1301 yılları arasında batı uclarındaki Türkmenlerin, aşağı Sakarya vadisinden Efes'e kadar uzanan bir hat üzerinden Bizans topraklarına genel bir hücum başlattıkları görülmektedir. Böylece Türk Beyliklerinin fetihleri bütün Batı Anadolu Bölgesini kaplamış ve XIV. yüzyılın başlarında hemen hemen bütün Batı Anadolu,

¹⁷⁹Thackston, **Jami'u't-Tawarikh**, s. 640-641; Spuler, **İran Moğolları**, s. 109; Howorth, **History of the Mongols**, s. 414; Boyle, **"History of the İl-khans"**, s. 384.

¹⁸⁰ Köprülü, **Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu**, s. 38; Erdem, **Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri**, s. 405.

Türkmenlerin eline geçmiştir. Bu durum karşısında ise Bizans Devleti, çaresiz bir konumdaydı.¹⁸¹

Yukarıda da anlatıldığı üzere Türkiye Selçuklu tahtının 2 yıl süreyle boş kalması, Anadolu’da 4’lü mali idare sisteminin oluşturulması, Ahilerin güçlenmesi ve Batı Anadolu’daki beyliklerin siyasi teşekküllerini tamamlaması gibi hadiseler, Baltu isyanından sonra Anadolu’ya damgasını vuran gelişmeler olarak göze çarpmaktadır. Böylesine karışık bir ortamda Anadolu’daki İlhanlı hakimiyetini sarsacak başka bir isyan hareketi de oluşmak üzereydi. Sonraki bölümlerde göreceğimiz üzere Sülemiş İsyanı yalnızca Anadolu ile sınırlı kalmayacak tüm Yakın Doğu’yu etkileyecek sonuçlar doğuracaktır.

III. SÜLEMİŞ İSYANI VE SONUÇLARI

A. Sülemiş’in Şahsiyeti ve Hizmetleri:

Anadolu’da İlhanlı yönetimine karşı en geniş çaplı ayaklanmayı çıkaran Sülemiş, meşhur Moğol komutanı Baycu Noyan’ın torunudur. Baycu Noyan,

¹⁸¹ Köprülü, **Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu**, s. 36; Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu’da Türkler**, s. 300; Paul Wittek, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Doğuşu** (çev. F. Berktaş), İstanbul 2000, s. 47-51; Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri**, s. 18-27; Akın, **Aydın Oğulları Tarihi**, s. 19; Halil İnalcık, “Osman Gazi’nin İznik Kuşatması ve Bafeus Muharebesi”, **Osmanlı Beyliği (1300-1389)**, ed. E. Zachariadou, (çev. İ. Yerguz), İstanbul 2000, s. 82-83.

Moğolların Bisuut¹⁸² boyuna mensuptu. Baycu'nun Üvek ve Söktay isimlerinde oğulları mevcut olup; Üvek'in de Sülemiş ve Kutaktu adında iki oğlu olduğu kaynaklarda geçmektedir.¹⁸³ Baycu Noyan'ın ayrıca Yisutay isimli bir kız torununun olduğunu İbn Bibi'den öğreniyoruz.¹⁸⁴ Baycu Noyan, ayrıca ünlü Moğol komutanı Cebe Noyan'ın da akrabasıdır.¹⁸⁵ Baycu, Ögeday Kağan zamanında henüz tümen komutanı değildi. Ögeday Kağan, onun emrine bin kişilik bir kuvvet vererek; Çurmagun Noyan ile birlikte İran'a göndermiştir. Baycu, sonraları Hezare¹⁸⁶ emirliğinden tümen komutanlığına yükselecektir.¹⁸⁷ Bilindiği üzere Baycu Noyan, 1243 yılında Selçuklu ordusunu Köseadağ savaşında ağır bir bozguna uğratarak

¹⁸² Reşideddin, Bisuut kabilesinden tarih boyunca önemli memurların ve soyluların çıktığını belirtmektedir. Bu kabile ilk zamanlar Cengiz Han'a karşı iken sonraları boyun eğerek Cengiz Han'ın hizmetine girmiştir. Bisuut kabilesinin ismi Gizli Tarih'te de yer almaktadır. Bu kaynağa göre Bisuut kabilesi, Besutay isimindeki bir şahıstan meydana gelmiştir. Bkz. Thackston, **Jami'u't-Tawarikh**, s. 109; **Moğolların Gizli Tarihi**, Manghol-un Niuça Tobça'an (trc. A. Temir), Ankara 1948, s. 14.

¹⁸³ Thackston, **Jami'u't-Tawarikh**, s. 111; Togan, **Umumi Türk Tarihine Giriş**, s. 236; Sümer, **Anadolu'da Moğollar**, s. 33.

¹⁸⁴ İbn Bibi, **El Evamirü'l-Ala'ie**, s. 149.

¹⁸⁵ Thackston, **Jami'u't-Tawarikh**, s. 111.

¹⁸⁶ İlhanlı ordusunda Emir-i Hazâre yani binbaşı, bin kişilik bir kuvvet komuta ederdi. Emir-i Hazareler, tümen emirlerinin emri altında bulunmaktaydı. Emir-i Tümen ve Emir-i Hazâre için bkz. Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal**, s. 239.

¹⁸⁷ Thackston, **Jami'u't-Tawarikh**, s. 111.

Anadolu'nun Moğol hakimiyetine girmesinde büyük bir pay sahibi olmuştu. Baycu Noyan, Çurmagun Noyan'ın ölümünden sonra da Yakın Doğu'daki Moğol kuvvetlerinin başına geçmiştir. İlhanlılar Devleti'nin kurulmasıyla birlikte Baycu, Hülagü'nün emrine girerek; Moğolların Bağdad kuşatmasına katıldı. Fakat sonraları Reşideddin'in ifadesine göre Baycu, Hülagü'ye karşı "Anadolu'yu ben il kıldım." demek suretiyle gurura kapılmıştır. Yine aynı kaynaktan öğrendiğimiz kadarıyla Hülagü, Baycu'nun bu çıkışı karşısında öfkeye kapılarak onu öldürtmüştür.¹⁸⁸

Baycu Noyan'ın mensup olduğu Bisuut oymağı, Konya ve Karaman taraflarında yerleşmişti. Baycu'nun ölümünden sonra bu topluluk, Üvek tarafından idare edilmiştir. Sülemiş'in babası Üvek hakkında yeterli bilgi bulunmamakla birlikte onun Müslümanlığı erkence kabul eden Moğollardan olduğu anlaşılıyor. Üvek, Abaka zamanında da Anadolu'da bulunmuştur.¹⁸⁹

Abaka döneminde Bisuut tümenini Üvek ile birlikte Kadan¹⁹⁰ ve Turkey isminde ki beylerin kumanda ettikleri görülüyor. Üvek Noyan, 1284'te ölünce Bisuut tümeninin bir kısmı Kıyatay Buralgı'ya diğer kısmı ise Urgat Celayir Beyi olan Kıpçak'ın oğulları Gazan, İşek-toklu ve İnek-Bek gibi Moğol komutanlarına

¹⁸⁸ Reşideddin, Baycu'nun Hülagü tarafından idam edildiğini bildirmesine rağmen bu olayın tarihi hakkında herhangi bir açıklamada bulunmamaktadır. Bkz. Thackston, **Jami'u't-Tawarikh**, s. 111.

¹⁸⁹ Thackston, **Jami'u't-Tawarikh**, s. 111; Togan, **Umumi Türk Tarihine Giriş**, s. 236-239; Sümer, **Anadolu'da Moğollar**, s. 38.

¹⁹⁰ Bu Moğol komutanının da Baycu'nun akrabası olduğunu Reşideddin belirtmektedir. Bkz. Thackston, **Jami'u't-Tawarikh**, s. 111.

verilmiştir.¹⁹¹ Özellikle Gazan Han dönemine kadar Sülemiş'in kayda değer bir faaliyeti görülüyor. Onun sivrilmesi Baltu isyanından sonra olmuştur. Gazan, Baltu isyanından sonra Sülemiş'e Celayir İne-Bek'in eline verilmiş olan Bisuut tümenlerini iade ederek onu büyük emir yapmıştır.¹⁹²

Sülemiş, Gazan döneminde Arslan Oğul ve Baltu gibi önemli Moğol emirlerinin çıkarmış olduğu isyanların bastırılmasında önemli görevler üstlendi. Hatırlanacağı üzere Sülemiş, Baltu isyanının bastırılmasında Kutluğ Şah'ın emri altında bulunmuş ve bu isyanın bastırılmasında çok büyük gayret sarf etmişti.¹⁹³

Baltu isyanından sonra Sülemiş'in gücünü bir hayli arttırmış olduğunu görüyoruz. Gazan Han, Baltu'nun idamından sonra daha önceleri Baltu'ya ait bulunan Celayir Tümeninin idaresini de Sülemiş'e vermiştir. Bu durum, zaten askeri gücü fazla olan bu Moğol komutanının daha da kuvvetlenmesine yol açtı.¹⁹⁴ Sonraki bölümlerde de göreceğimiz üzere Sülemiş, merkeze karşı faaliyetlerine başladığında elinin altındaki bu kuvvetlerden faydalanacaktır.

¹⁹¹ Thackston, *Jami'u't-Tawarikh*, s. 111; Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, s. 240.

¹⁹² Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, s. 241-243.

¹⁹³ Thackston, *Jami'u't-Tawarikh*, s. 631-635; Aksarayı, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 167; Sümer, *Anadolu'da Moğollar*, s. 67.

¹⁹⁴ Thackston, *Jami'u't-Tawarikh*, s. 638; Howorth, *History of the Mongols*, s. 435; Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, s. 241.

B. Sülemiş İsyanı Öncesinde Anadolu'da Meydana Gelen Siyasi Gelişmeler:

Baltu isyanının hemen sonrasında sultan II. Gıyaseddin Mesud'un Gazan Han tarafından azledilip Hemedan'da mecburi ikamete tabi tutulduğunu ve iki yıl süresince de Selçuklu tahtının boş kaldığını yukarıda anlatmıştık. Bu gelişmeye paralel olarak Anadolu'da dörtlü mali yönetim başlamış ve bu sistem Sülemiş isyanının hemen öncesine kadar devam etmiştir. Fakat Gazan Han, bir müddet sonra Anadolu'daki mevcut siyasal yapıyı değiştirme gereği hissederek bir takım yeni tayinler yapacaktır.

Bu süreçte Gazan Han, Selçuklu tahtına Sultan Mesud'un kardeşi Feramurz'un oğlu III.Alaeddin Keykubad'ın geçirilmesi için bir yarlığ çıkardı (697/1298 Sonraları). Bunun yanı sıra Anadolu valiliğine Bayancar'ı, vergi tahsilinin icrasına da Buckur ve Körtimur'u tayin ederek Selçuklu ülkesine göndermiştir. Tebrizli Şemseddin Ahmed Lakuşi de sultanın veziri oluyordu.¹⁹⁵

¹⁹⁵ Reşideddin, yeni Selçuklu sultanının bizzat Bayancar ve beraberindeki Moğol emirlerince tahta çıkarıldığını belirtmektedir. Bkz. Thackston, **Jami'u't-Tawarikh**, s. 642-643. Ermeni müverrih Sebastasi de Baltu ve oğlu Karat'ın Tebriz'de idam edilmesinden hemen sonra Bayancar ve Toguz Timur gibi Moğol komutanlarının Anadolu'ya geldiğini teyit etmektedir. Bkz. . Galstyan, **İzdaltsvo Vostoçnoy Literaturi**, s. 31; Aksarayı, **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, s. 193; Howorth, **History of the Mongols**, s. 590; Erdem, **Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri**, s. 354; Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 622 ; Sümer, **Anadolu'da Moğollar**, s. 67.

Sultan III.Alaeddin Keykubad, Konya'ya gelerek Selçuklu tahtına oturmuştur (5 Muharrem 698/13 Ekim 1298).¹⁹⁶ Anadolu'ya bu yeni idari kadronun gelişiyile birlikte Mucireddin Emir Şah ve önceki yöneticilerin görevleri de sona ermiş oluyordu. Dolayısıyla Anadolu'da uygulanmakta olan dördümlü mali idare sistemi de yürürlükten geçici bir süre kalkmıştır.¹⁹⁷ Gazan tarafından yapılan bu atamalar, bir hükümdarın yapmış olduğu rutin uygulamalar gibi görölse de hassas bir dönemde yapılan bu tayinlerin, Sülemiş isyanının temel nedeni olacağı görülecektir.

Selçuklu sultanının Konya'ya gelişiy esnasında Anadolu'da yeni güç unsurları ortaya çıkmıştı. Özellikle bu ortamda Ahiler dikkat çekiyordu. Nitekim Selçuklu sultanı tahta oturduğunun ertesi günü Ahilerin sıkıştırması sonucu bir memurunun yine o cemiyetin reislerinden Ahi Caruk eliyle öldürölmesi için ferman çıkardı. Ayrıca yaşanan bu olay, Ahilerin o zamanlarda ulaştıkları gücü göstermesi

¹⁹⁶ Anonim Selçuknâme, s. 67; Erdem, Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri, s. 333; Osman Turan, İstanbul'un Fethinden Önce Yazılmış Tarihi Takvimler, TTK. Yay., Ankara 1954, s. 75; Mevlevi Kaynakları, Sultan III. Alaeddin Keykubad'ın Selçuklu tahtına çıkmasını Mevlevilere mâletmektedir. Eflâki'ye göre Mevlâna Mecdeddin-i Atabek-i Mevlevi, Rum saltanatını Feramuz'un oğlu Alaeddin'e sağlamış ve yeni Sultanın Atabegi olmuştur. Bkz. Ahmed Eflâki, Ariflerin Menkıbeleri (trc. T.Yazıcı), c. II, İstanbul 1995, s. 442.

¹⁹⁷ Aksarayı, Müsâmeretü'l-Ahbâr, s. 193; Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 623; Sevim, Türkiye Tarihi, s. 143.

bakımından da çarpıcıdır.¹⁹⁸

Mücireddin Emir Şah ve beraberindeki görevlilerin Gazan'ın yanına gitmek için yola çıktıkları sırada Gazan, kışlamak üzere Bağdad'a yönelmiş ve 22 Safer 698/29 Kasım 1298 tarihinde Vasıt'a gelmişti. Han'ın yanında külliyetli miktarda asker de bulunuyordu. Onun bu tedbirinden hareketle Suriye üzerine bir sefer yapma amacı taşıdığı anlaşıyor.¹⁹⁹ Nitekim Baltu isyanının sürdüğü günlerde Suriye'den gelen bir Memluk Birliği, Amid şehrini zaptederek o civarda çeşitli yağma ve kıtal hareketlerinde bulunmuştu. Bunun yanı sıra Memlûklular, Moğolların sınır karakolu durumunda bulunan Kilikya Ermeni Baronluğu'na da saldırılar yaparak burayı Türkmenler vasıtasıyla işgal etmeye başlamıştı.²⁰⁰ Yaşanan tüm bu gelişmeler Suriye'ye bir askeri harekatı zorunlu kılıyordu. Gazan, bu amaçla Sülemiş'i 25.000 kişilik bir kuvvetle Anadolu'ya göndererek kış vakti hazırlıklarını tamamladıktan sonra 698/1299 yılı ortalarında Suriye'ye inip Halep'te kendisine katılmasını emretmiştir. Emri alan Sülemiş, hemen hareket ederek Anadolu'ya yollandı.²⁰¹ Fakat

¹⁹⁸ Anonim Selçuknâme, s. 67; Erdem, **Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri**, s. 333.

¹⁹⁹ Thackston, **Jami'u't-Tawarikh**, s. 642; Erdem, **Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri**, s. 555; Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 623; Boyle, "History of the İl-khans", s. 386.

²⁰⁰ Bar Hebraeus, **Abu'l-Farac Tarihi**, s. 659; Spuler, **İran Moğolları**, s. 109; Turan, **Selçuklular zamanında Türkiye**, s. 623.

²⁰¹ Makrizi, **Kitabü's-Sulûk**, s. 217; Erdem, **Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri**, s. 356; Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 624

O,burada Suriye seferi için değil Gazan’a isyan etmek amacıyla hazırlıklara girişti.

C. Sülemiş İsyanı ve Genel Mahiyeti:

1. Sülemiş İsyanının Çıkması ve Yayılmasını Kolaylaştıran Etmenler:

Bu isyanın çıkmasını ve yayılmasını kolaylaştıran faktörlerin başında doğal şartlar gelmektedir. Sülemiş İsyanının başladığı yıl olan 1298/99 kış döneminde Anadolu’da çok sert hava koşullarının yaşandığını kaynaklardan öğrenmekteyiz.²⁰² Bu koşullar altında aşırı kar yağışının Anadolu’da önemli geçitleri ve ulaşım yollarını kapatarak kullanılamaz hale getirmesi bu ülkenin başta Tebriz olmak üzere İran ile olan ulaşımını ve haberleşmesini bir hayli olumsuz yönde etkilemiştir. Bu doğal şartlardan dolayı Sülemiş’in başlatmış olduğu isyan hareketi, İlhanlı merkezinde çok geç duyulmuş ve bu isyanın bastırılması için ilk etapta herhangi bir kuvvet gönderilememiştir. Doğal olarak bu durum Sülemiş İsyanının daha da genişlemesine yol açtı. Gazan Han, bu isyanı bastırabilmek için ancak bahar başlarında Anadolu’ya bir ordu sevk edebilmiştir.²⁰³

Olumsuz kış şartlarının Anadolu ile İlhanlı merkezi arasında sağlıklı bir iletişimi engellediği bu ortamda Anadolu’ya Gazan’ın tahttan indirildiğine dair haberlerin gelmesi ve gelen bu haberlerin asılsız olduğunun sonradan anlaşılabilmesi Sülemiş’in işine yaramıştır. Ayrıca gelen bu asılsız haberlerin ilk başta asi Moğol

²⁰² Thackston, *Jami’u’t-Tawarikh*, s. 643; Aksarayi, *Müsâmeretü’l-Ahbâr*, s. 194.

²⁰³ Thackston, *Jami’u’t-Tawarikh*, s. 643; Aksarayi, *Müsâmeretü’l-Ahbâr*, s.197;

Spuler, *İran Moğolları*, s. 110; Boyle, “*History of the İl-khans*”, s. 386.

komutanına bir isyan çıkarma noktasında cesaret verdiği de muhakkaktır. Gazan Han'ın Anadolu'da kendisi hakkında yayılan bu asılsız haberlerin doğru olmadığını göstermek amacıyla Sülemiş İsyanı esnasında Anadolu'nun belli başlı şehirlerine casuslar gönderdiğini görmekteyiz.²⁰⁴

Sülemiş'in bir isyan çıkarabilmek için gerekli askeri olanaklara da fazlasıyla sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bilindiği üzere Gazan, bu Moğol komutanına Anadolu'daki Bisuut tümenlerini iade ettiği gibi, Baltu isyanından sonra da Celayir tümenini vermişti. Bu durum Sülemiş'in Anadolu'daki askeri konumunu daha da kuvvetlendirmiştir.²⁰⁵ Bunun yanı sıra Gazan Han'ın gerçekleştirmeyi düşündüğü muhtemel bir Suriye seferi öncesinde Sülemiş'i 25.000 kişilik bir askeri kuvvetle Anadolu'ya göndermesi, adı geçen Moğol komutanını bu ülkede askeri güç açısından daha da avantajlı bir duruma getirdi.²⁰⁶

Buna karşılık o sırada Anadolu'ya yeni tayin edilen askeri vali Bayancar'ın elinde fazlaca bir kuvvet bulunmadığı anlaşıyor. Sülemiş isyanı öncesinde İlhanlı ordusunun büyük bir kısmının Gazan ile birlikte Suriye harekatı için Vasıt'ta olması Anadolu'daki Moğol komutanlarının sayısını da azaltmıştı.²⁰⁷

²⁰⁴ Aksarayı, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s.194; Boyle, "History of the İl-khans", s. 386.

²⁰⁵ Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, s. 240.

²⁰⁶ Makrizi, *Kitabü's-Sulûk*, s. 217; Erdem, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri*, s. 356.

²⁰⁷ Aksarayı, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 194; Erdem, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri*, s. 356; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 623.

Verilen tüm bu örneklerden anlaşılacağı üzere gerek doğal şartlar ve gerekse askeri imkanlar bir isyanı çıkarabilmek için Sülemiş'in lehineydi. Fakat böylesine riskli bir işe girişebilmek için her şeyden önce bir Moğol komutanı için büyük bir cesaret ve azim gerekiyordu.²⁰⁸

2. Sülemiş İsyanının Sebepleri:

Sülemiş isyanının sebepleri konusunda tüm kaynaklar genelde benzer bilgiler vermektedir. Aksarayı, eserinde Sülemiş'in isyan ederken Anadolu'da bağımsız bir saltanat sürmeyi amaçladığını belirtiyor.²⁰⁹ Aynı şekilde diğer bir yerli kaynağımız Sebastasi de Sülemiş'in isyan ederek Anadolu'yu zaptetmek amacını taşıdığını vurgulamıştır.²¹⁰ Memluk kaynakları da yerli kaynakların görüşlerini desteklemektedir. Makrizi, eserinde Sülemiş için "O, Anadolu'da müstakil bir hükümdar olmanın güzel olacağını düşündü." diyerek asi Moğol komutanının Anadolu'da bağımsız bir saltanat sürmeyi amaçladığını iddia etmiştir.²¹¹ Gerek yerli kaynaklar gerekse Memluk kaynakları Sülemiş'in Anadolu'da saltanat sürmeyi

²⁰⁸ Memluk Müverrihi İbn Devâdâri, Sülemiş'in bu isyan sırasında en az Cengiz Han kadar azimli olduğunu vurgulamaktadır. Müellifimiz ayrıca Gazan ile Sülemiş arasında da bir kıyaslama yaparak, Sülemiş'in Gazan'dan çok daha azimli ve cesaretli olduğunu söylemiştir. Bkz. İbn Devâdâri, **Kenzü'd-dürer ve Cami'u'l-gurar**, IX. (yay. H.R.Roemer), Kahire 1960, s. 8.

²⁰⁹ Aksarayı, **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, s. 193.

²¹⁰ Galstyan, **İzdaltsvo Vostoçnoy Literaturi**, s. 31.

²¹¹ Makrizi, **Kitabü's-Sulûk**, s. 219.

amaçladığını belirtse de isyanın nedenleri konusunda somut bilgi vermezler. Bu konu hakkında tek somut bilgiyi Reşideddin'den öğrenebilmekteyiz.

Bilindiği gibi Baltu isyanı sırasında Sülemiş, Emir Kutluğ Şah'ın komutasında pek çok yararlı hizmetlerde bulunmuştu. Sülemiş, bu isyanın başından beri kendisine verilen emirleri harfiyen yerine getirmekle kalmamış bizzat Baltu'yu kendi elleriyle Tebriz'e getirerek teslim etmiştir. Sülemiş, yapmış olduğu bu hizmetlerin karşılığında Anadolu valiliğinin kendisine verilmesini beklerken, bu görevin Sultan III. Alaeddin Keykubad ile birlikte gelen Bayancar'a verilmesi karşısında hayal kırıklığına uğradı.²¹² Sülemiş, isyan etme planları yaparken Gazan tarafından Suriye seferi için Anadolu'ya gönderilmesi ile kendisi için de beklenen fırsat doğmuş oluyordu. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Sülemiş, burada isyan hazırlıkları yapmaya başlayacaktır.

Gerek yerli kaynaklar ile Memluk kaynaklarının iddiaları ve gerekse Reşideddin'in vermiş olduğu bilgiler, Sülemiş'in Anadolu'da tek hakim güç olmayı hedeflediğini ortaya koymaktadır. Bunun yanı sıra Reşideddin'deki bir ayrıntı göze çarpıyor. Bu kaynaktan öğrendiğimize göre Sülemiş, isyan hareketi sırasında etrafına topladığı birçok yöneticiye çeşitli unvanlar vererek, sancak ve nakkareler²¹³

²¹² Thackston, **Jami'u't-Tawarikh**, s. 643; Erdem, **Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri**, s. 356; Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 624 ; Sümer, **Anadolu'da Moğollar**, s. 67.

²¹³ Bilindiği üzere sancak ve nakkare, hükümdarlığın sembolleridir. Sancak, hükümdarın maddi hakimiyet sembollerinden olup özel bir öneme sahiptir. Nakkare de nevbet takımı ile beraber askeri bando tarafından beş namaz vaktinde Sultanın

yollamıştır.²¹⁴ Sülemiş'in bu hakimiyet sembollerini kullanmak istemesi ve Anadolu'nun çeşitli yerlerinden ağır vergiler toplayarak kendi özel hazinesini oluşturmaya çalışması, asi Moğol komutanının Anadolu'da bağımsız bir hükümdar gibi hareket etmeye çalıştığının açık bir göstergesidir.

3. Sülemiş İsyanı ve Beraberinde Gelişen Olaylar:

Sülemiş, isyan hazırlıklarına girişirken Anadolu'da bulunan belli başlı Moğol komutanlarının da desteğini sağlamaktan geri durmamıştır. Sülemiş'i destekleyen Moğol asıllı idarecilerin başında İkbâl ve Taştımur Hitai gibi Moğol komutanları gelmekteydi. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Sülemiş, isyan hareketinden önce etrafa elçiler göndererek halktan ağır vergiler toplamıştır. Sülemiş'in bu isyankar tavırlarını gören Bayancar ve Buckur Noyanlar, onun bu durumuna engel olmak istedi. Fakat Bayancar ve Buckur, kuvvetlerinin azlığından dolayı yenilerek Sülemiş tarafından öldürülmüştür.²¹⁵ Bayancar ile Buckur'un ortadan kaldırılması Sülemiş'in Anadolu'da rakipsiz kalması anlamına geliyordu. Böylece iyice gücünün zirvesine ulaşan Sülemiş, isyan hareketini genişletmeye çalıştı. O, bu amaçla

sarayının önünde çalınırdı. Bkz. Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal**, s. 70-74.

²¹⁴Thackston, **Jami'u't-Tawarikh**, s. 643; Sümer, **Anadolu'da Moğollar**, s. 67.

²¹⁵ Thackston, **Jami'u't-Tawarikh**, s. 643; Aksarayı, **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, s. 194; Galstyan, **İzdaltsvo Vostochnoy Literaturi**, s. 31; Erdem, **Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri**, s. 357; Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 624 ; Sümer, **Anadolu'da Moğollar**, s. 66.

Karamanoğlu Güneri Bey ve Mahmud Bey ile temas kurarak Türkmenlerden asker talebinde bulunmuştur. Karaman oğulları, Moğol komutanına 10.000 kişilik atlı birlik vermeyi kabul etti. Sülemiş bununla da yetinmeyerek İlhanlıların ezeli düşmanı olan Memluk Devleti ile yazışmaya girişmiştir. O, Muhlisiddin Rumi isimli elçisini bir mektupla birlikte Mısır sultanı Melik'ül-Mansur Laçin'e yollayarak yardım talebinde bulundu. Sülemiş'in bu elçisi Receb ayı ortalarında Şam'a ulaşmıştır. Elçiler buradan alınarak Kahire'de sultanın huzuruna çıkarıldı. Sultan Laçin, Muhlisiddin Rumi'yi sıcak bir şekilde karşılayarak askeri destek vaadinde bulundu. O, bu amaçla Şam'a mektup yazarak Sülemiş'in yardımına asker gönderilmesini emretmiştir.²¹⁶

Bu arada Anadolu'da bir hayli güçlenen Sülemiş, kısa zamanda 60.000 kadar asker toplamıştı. Asi Moğol komutanı, Danişmend vilayetindeki Kazova'yı kendisine üs olarak seçip; faaliyetlerini buradan yürütmeye başlamıştır. Ağır kış koşulları ve yolların kapalı olması nedeniyle Sülemiş'in isyanı İlhanlı merkezinde çok geç duyuldu. Gazan ise isyanı haber aldığı sırada Vasıt yakınlarında bulunuyordu. Anadolu'daki olup bitenleri öğrenen Gazan, yapmayı düşündüğü Suriye seferini erteleyerek isyanın bastırılması için bir ordu hazırlanmasını

²¹⁶ Makrizi, **Kitabü's-Sulûk**, s. 220; İbn Devadari, **Kenzü'd-dürer**, c.IX, s. 8; Bektaş El-Fahiri, **Geschichte der Memluken Sultane** (yay. F. Zettersteen), Leiden 1913, C.VIII-IX, s. 55; el-Ömeri, **Mesâlik al-absar fi Mamâlik al-amsar**, (nşr. F. Taeschner), Leipzig 1929, s. 27; Thackston, **Jami'u't-Tawarikh**, s. 642-643.

emretmiştir. Fakat bu birlik, en erken baharın başlarında Anadolu'ya gelebilecekti.²¹⁷ İsyan sırasında Selçuklu sultanı III. Alaeddin Keykubad ile veziri Ahmed Lakuşi'nin de Anadolu'da mahsur kaldığını Aksarayı'den öğrenmekteyiz.²¹⁸

Gazan Han, bahara doğru 12 Cemaziyelevvel 698/15 Şubat 1299 tarihinde Beylerbeyi Kutluğ Şah'ın komutasında aralarında Çoban, Sutay ve Başgirt gibi Moğol emirlerinin de yer aldığı bir orduyu isyanın bastırılması amacıyla Anadolu'ya yolladı.²¹⁹ İlhanlı ordusu, Anadolu'ya girdiği zaman Kutluğ Şah'ın, Gazan Han'ın çağırması üzerine komutanlığı Sutay'a bırakarak geri döndüğünü görüyoruz.²²⁰

²¹⁷ Thackston, **Jami'u't-Tawarikh**, s. 643; Aksarayı, **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, s. 194; Makrizi, **Kitabü's-Sulûk**, s. 220; Erdem, **Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri**, s. 358; Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 624 ; Sümer, **Anadolu'da Moğollar**, s. 67.

²¹⁸ Aksarayı, **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, s. 194.

²¹⁹ Thackston, **Jami'u't-Tawarikh**, s. 643; H. Kazvini, **Tarih-i Güzide**, s. 605; Aksarayı, **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, s. 194; Erdem, **Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri**, s. 358; Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 624 ; Sümer, **Anadolu'da Moğollar**, s. 67.

²²⁰ Thackston, **Jami'u't-Tawarikh**, s. 643; Aksarayı, **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, s. 194. Memluk kaynakları, isyanı bastırmaya gelen ordunun komutanı olarak Bulay(mulay)'ın ismini vermektedir. Bkz. Makrizi, **Kitabü's-Sulûk**, s. 220; İbn Devadari, **Kenzü'd-dürer**, C.IX, s. 9, Memluk kaynaklarının vermiş olduğu bu bilgiye karşı, Reşideddin'in öncü birliğin komutanı olarak Çoban'ın adını vermesi ve bu bilgiyi Aksarayı ile Sebastasi gibi yerli kaynakların da teyit etmesi öncü birliğin

Memluk kaynaklarına göre ise Gazan, Sülemiş'in isyan haberini alınca Sutay'ın emrine 15.000, Hinducan ile Bulay'ın da komutanlarına 10.000 kişilik bir kuvvet vererek Anadolu'ya yollamıştır. Böylece Anadolu'ya giden ordunun miktarı da 35.000'e çıkmış oluyordu. Gazan ise orduyu yolladıktan sonra yanında Kıpçak, Silahtar Biktımur ve Albeki olduğu halde Tebriz'e dönmüştür. Memluk kaynaklarına nazaran öncü birliğin komutanı olan Bulay, Amid üzerinden Anadolu'ya girmiştir.²²¹

Emir Çoban, Anadolu'ya girdiği sırada Sülemiş, Sivas'ı kuşatmakla meşguldü. Şehir halkı, İlhanlı yönetimine sadık kalarak Sülemiş'e direnmıştır. İlhanlı ordusunun isyanı bastırmak üzere Anadolu'ya geldiği duyulunca şehir halkı daha da sıkı müdafaa tedbirleri alarak Sülemiş'in birliklerine karşı direndi. Yaklaşık kırk gün süren kuşatmadan bir sonuç alamayan Sülemiş, yaklaşmakta olan İlhanlı ordusunu karşılamak amacıyla kuşatmayı kaldırmıştır.²²² Emir Çoban, 24 Receb 698 / 27 Nisan

komutanının Mulay olma ihtimalini zayıflatmaktadır. Bkz. Galstyan, **İzdaltsvo Vostoçnoy Literaturi**, s. 31.

²²¹ Makrizi, **Kitabü's-Sulûk**, s. 220; İbn Devadari, **Kenzü'd-dürer**, C.IX, s. 9; Bektaş El-Fahiri, **Geschichte der Memluken Sultane**, s. 55; Erdem, **Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri**, s. 358; Sümer, **Anadolu'da Moğollar**, s. 68.

²²² Makrizi, **Kitabü's-Sulûk**, s. 220; Aksarayı, **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, s. 194; İbn Devadari, **Kenzü'd-dürer**, C.IX, s. 10. Sülemiş'in Sivas kuşatması hakkında en detaylı bilgiyi bizzat bu olayı yaşayan Sebastasi vermiştir. Sebastasi, ayrıca Sivas'ı kuşatan kişinin Sülemiş'in kardeşi Kutatku olduğunu söyleyerek, bize hiçbir kaynakta yer almayan bir ayrıntıyı da vermektedir. Bkz. Galstyan, **İzdaltsvo Vostoçnoy Literaturi**, s. 31.

1299 tarihinde Erzincan Akşehirinde Sülemiş'le karşı karşıya geldi. Çok şiddetli geçen savaşı, müttefiklerin kendisini terk etmesi sonucu Sülemiş kaybetmiştir.²²³ Sülemiş'in savaş alanında yalnız kaldığını gören Karaman Türkmenleri de hızla uzaklaşarak dağlara çekildi. Böylece yanında 500 kişilik bir kuvvet kalan asi Moğol komutanı, hızla Behisni'ye doğru kaçmıştır. Bu arada Taştımur Hıtai, İkbâl, İsen, Çerkez ve Kerze gibi Sülemiş yanlısı Moğol komutanları da esir düştü. Sülemiş, Sivas üzerinden hızla geçerek Memluklulara sığınmak maksadıyla güneye yöneldi ve Receb ayının sonlarına doğru Behisni'ye ulaştı. Aynı sıralarda Sülemiş'e yardım etmek amacıyla beş Memluk emiri de Şam'a gelmişti. Bu Memluk emirlerinin yanında 15.000 kişilik bir kuvvet bulunuyordu. Bu birlik, Sülemiş'in mağlubiyet haberini alınca geri dönmüştür.²²⁴

²²³ Thackston, **Jami'u't-Tawarikh**, s. 643. Reşideddin, meydana gelen çarpışmanın tarihini yukarıdaki şekilde verirken, yerle müellifimiz Aksarayi ise savaşın Şaban ayında gerçekleştiğini söylemektedir. Bkz. Aksarayi, **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, s. 194. Fakat Memluk kaynaklarının, Sülemiş'in Receb'in sonlarında bozgun halinde Behisni'ye geldiğini söylemesi, Reşideddin'in kullanmış olduğu tarihin doğru olduğunu ortaya koymaktadır. Bkz. Makrizi, **Kitabü's-Sulûk**, s. 220; İbn Devadari, **Kenzü'd-dürer**, C.IX, s. 10; Bektaş El-Fahiri, **Geschichte der Memluken Sultane**, s. 56; Erdem, **Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri**, s. 359; Spuler, **İran Mogolları**, s. 110; Ayşe D. Erdem; **İlhanlı –Memluk Münasebetleri**, s. 124.

²²⁴ Makrizi, **Kitabü's-Sulûk**, s. 220; İbn Devadari, **Kenzü'd-dürer**, C.IX, s. 10; Bektaş El-Fahiri, **Geschichte der Memluken Sultane**, s. 56; el-ömeri, **Mesalik al-absar**, s. 27; Thackston, **Jami'u't-Tawarikh**, s. 643; Aksarayi, **Müsâmeretü'l-**

Kısa bir süre sonra da Sülemiş, 12 Şaban 698/15 Mayıs 1299 tarihinde yanında Behisni naibi Bedreddin Zerdekâş olduğu halde Şam'a ulaştı.²²⁵ Şam yöneticileri ve halkı, Sülemiş'i sıcak bir şekilde karşılamıştır. İdareciler tarafından Sülemiş ve beraberindekilere Şam'da bulundukları süre içerisinde her türlü izzet ve ikramda bulunuldu. Şabanın yarısında düzenlenen kandili göstermek amacıyla Sülemiş'i Emeviyye Camisine getirdiler. Sülemiş ve beraberindekiler Cuma namazını yine aynı camide kılarak yapılan dini bir törene de katılmışlardır. Namazdan çıktıktan sonra Şemseddin Muhammed Mihmendar, Sülemiş ve beraberindekilere Şam'ın bütün kutsal yerlerini gezdirerek bu yerlerde dua etmelerini sağladı. Takip eden günlerde Sülemiş'in onuruna büyük bir ziyafet verilerek eğlenceler tertip edilmiştir. Şabanın 16'sında ise Sülemiş ve kardeşi Kutaktu, posta ile birlikte Mısır'a gönderildi.²²⁶

Ahbâr, s. 198; Erdem, **Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri**, s. 359; Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 625; Boyle, **"History of the İl-khans"**, s. 386; İ.A. "Karamanlılar" mad., s. 320.

²²⁵ Anonim , Sülemiş'in Şam'a gidiş tarihini 13 Şaban 698 Cuma günü olarak vermektedir. Bkz. **Anonim Selçknâme**, s. 67.

²²⁶ Makrizi, **Kitabü's-Sulûk**, s. 219; İbn Devadari, **Kenzü'd-dürer**, C.IX, s. 11; Bektaş El-Fahiri, **Geschichte der Memluken Sultane**, s. 56; el-ömeri, **Mesalik al-absar**, s. 27;. Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 625; Ayşe D. Erdem; **İlhanlı –Memluk Münasebetleri**, s. 124 Boyle, **"History of the İl-khans"**, s. 386. Gerek yerli kaynaklarda ve gerekse İlhanlı kaynaklarında Sülemiş'in Suriye ve Mısır'daki faaliyetleri hakkında bilgi bulunmamaktadır.

Sülemiş'in bu faaliyetleri devam ederken Anadolu'da önemli gelişmeler yaşanmaktaydı. Bu geçen zamanda Sülemiş isyanından hemen önce lağvedilen dörtlü mali idare sistemi tekrar başlamış ve Mucireddin Emir Şah, yeniden Anadolu'da Gazan'ın naibi olmuştu. Anadolu'da oluşturulan bu yönetimde Şerefeddin Abdurrahman Müstevfilik makamında yer alırken pervanelik mansıbı yine eskiden olduğu gibi Muineddin Mehmet Bey üzerinde kalıyordu. Vezirlik makamına ise Sahib Cemaleddin tayin edilmiştir. Emir Çoban'ın Memluk sınırı denetlemek üzere güneye indiği sıralarda diğer bir Moğol komutanı Sutay'ın da Mücireddin Emir Şah ile birlikte Kayseri'de kaldığı görülüyor.²²⁷ Aynı günler de 25 Şaban 698/28 Mayıs 1299 'da Ucan'da bir kurultay toplanarak Sülemiş isyanına katılan İkbâl'in idam kararı çıkarılmıştır. Adı geçen Moğol emiri 28 Şaban / 31 Mayıs'ta idam edildi. İlerleyen günlerde Sülemiş ile işbirliği yapan komutanlardan Kerze, Çerkez ve İsen de İkbâl gibi idam edilmiştir.²²⁸

Bu arada Sülemiş ve beraberindeki heyet, Mısır'a vardığında yöneticiler tarafından sıcak bir şekilde karşılandı. Memluk ileri gelenleri, Sülemiş ve kardeşi Kutaktu'yu alarak Cebel kalesine getirdiler. Bir müddet sonra da Sülemiş, Sultan Nasır'ın huzuruna çıkarılmıştır. Sultan Nasır, Sülemiş ve maiyetine büyük bir teveccüh göstererek; ihsanlarda bulundu. Sülemiş'in kardeşi Kutaktu'ya ıktalar verilirken aynı cömertlik Sülemiş'in kadısı Muhlisiddin Rumi'ye de gösterildi.

²²⁷ Aksarayı, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 195-199; Erdem, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri*, s. 361; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 628.

²²⁸ Thackston, *Jami'u't-Tawarikh*, s. 644; Howorth, *History of the Mongols*, s. 601; Sümer, *Anadolu'da Moğollar*, s. 68; Boyle, "History of the İl-khans", s. 386.

Sultan, Sülemiş'e de Mısır ve Şam'da kalmak konusunda serbest olduğunu fakat arzularsa Anadolu'ya dönmesine yardımcı olabileceğini söyledi. Sülemiş ise niyetinin Anadolu'ya dönerek orada bulunan ailesini beraberinde Mısır'a getirmek ve bunu yaptıktan sonra da tekrar sultanın hizmetine dönmek olduğunu söyleyerek sultandan yardımcı kuvvet istemiştir. Bunun üzerine Sulan Nasır, Sülemiş'e istediği askeri kuvveti vererek onu Anadolu'ya yolladı. Ayrıca Memluk emirlerinden Biktımur Halebi'nin de Sülemiş ile birlikte Anadolu'ya gönderilmesine karar verildi.²²⁹ Sülemiş, 11 Ramazanda Şam'a ulaştı. Yanında Bedreddin Zerdekâş ve Biktımur Halebi olduğu halde Sülemiş, Şam dan ayrılarak Haleb'e doğru hareket etmiştir. Haleb'e giden grupta Memluk emirlerinden Seyfeddin Balaban El-Habeşi de bulunuyordu. Haleb'e gelindiğinde emirler toplanarak bir durum değerlendirmesi yapmıştır. Daha sonra verilen emir gereğince Biktımur Halebi için bir bölük asker hazırlandı. Hazırlıkların tamamlanması üzerine Sülemiş ve Memluk emirleri, 4000 kişilik bir kuvvetle Ayıntab üzerinden Sis'e ulaştılar. Yoldayken Memluk emirlerinden biri Şam'a dönmek üzere ekipten ayrılmıştır. Müttefikler ilerleyişini sürdürürken Akçaderbend civarında burayı korumakla görevli Moğol birliği ile karşılaştı. Meydana gelen çarpışmada Biktımur Halebi öldürülürken, Sülemiş kaçmayı başardı.²³⁰ Bir müddet sonra Sülemiş, Beyşehir yöresine gelmeye muvaffak

²²⁹ Makrizi, **Kitabü's-Sulûk**, s. 219; İbn Devadari, **Kenzü'd-dürer**, C.IX, s. 11; Bektaş El-Fahiri, **Geschichte der Memluken Sultane**, s. 56; el-ömeri, **Mesalik al-absar**, s. 27-28.

²³⁰ Makrizi, **Kitabü's-Sulûk**, s. 219; İbn Devadari, **Kenzü'd-dürer**, C.IX, s. 11; Bektaş El-Fahiri, **Geschichte der Memluken Sultane**, s. 56; el-ömeri, **Mesalik al-absar**, s. 27-28. Ermeni müverrih Sebastasi, Sülemiş'in 1200 kişilik bir kuvvetle

oldu. Bir süre burada ve uclarda faaliyetlerini sürdüren Sülemiş, Ankara civarında kale komutanı tarafından yakalanarak 14 Zilhicce / 12 Eylül de Tebriz'e gönderilmiştir.²³¹ Sülemiş, Tebriz'de tıpkı Baltu'ya yapıldığı gibi ağır işkencelere uğradı. Daha sonra ise 29 Zilhicce / 27 Eylül Salı günü idam edildi. Vücudu, idam edildikten sonra yakılarak külleri rüzgara savruldu. Böylece Sülemiş'in Gazan'a karşı başlatmış olduğu maceralı isyan hareketi Tebriz'deki bu idam ile son buluyordu.²³² Sülemiş'e uygulanan idam şekli İlhanlı yönetiminin bu isyandan ne kadar korktuğunu bize göstermekle birlikte bu hareketin büyüklüğü hakkında da fikir vermektedir.

Suriye'den geldiğini belirterek, müttefiklerin Ermeni kralı Hetum ile savaştığını ve Hetum'un onları yenerek Sülemiş'i esir aldığını söylemektedir. Sebastasi ayrıca Sülemiş'i Gazan'ın yanına götürenin de Hetum olduğunu söyler ki anlattıklarının diğer kaynaklar tarafından teyit edilmemesinden dolayı gerçekte bir ilgisinin bulunmadığı kesindir. Bkz. Galstyan, **İzdaltsvo Vostoçnoy Literaturi**, s. 32.

²³¹ Aksarayi, **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, s. 218-219; Thackston, **Jami'u't-Tawarikh**, s. 644; H. Kazvini, **Tarih-i Güzide**, s. 605; Galstyan, **İzdaltsvo Vostoçnoy Literaturi**, s. 32; Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 625 ; Sevim, **Türkiye Tarihi**, C.I, s. 143.

²³² Thackston, **Jami'u't-Tawarikh**, s. 644; H. Kazvini, **Tarih-i Güzide**, s. 605; Aksarayi, **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, s. 219; Makrizi, **Kitabü's-Sulûk**, s. 220; el-ömeri, **Mesalik al-absar**, s. 27; Galstyan, **İzdaltsvo Vostoçnoy Literaturi**, s. 32; Howorth, **History of the Mongols**, s. 601; Erdem, **Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri**, s. 359; Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 625; Sümer, **Anadolu'da Moğollar**, s. 68.

D. Sülemiş İsyanının Hemen Sonrasında Anadolu’da Meydana Gelen Gelişmeler:

Sülemiş isyanının devam ettiği sıralarda Anadolu’da dörtlü mali idare yönetiminin yeniden kurularak başına da saltanat naibi sıfatıyla Mücireddin Emir Şah’ın tekrar getirildiği yukarıda anlatılmıştı. Bu yönetimin çalışmalara başlaması Sülemiş’in Suriye’ye kaçmasından sonra olmuştur. Bu yönetimde yer alan mültezimlerden her biri kendi sorumluluk alanlarındaki bölgelere giderek çalışmalara başladı. Özellikle bu grup içinde yer alan Pervane Muineddin Mehmed Bey, Çankırı, Kastamonu ve Konya gibi şehirlerde ahaliyi ağır vergilerle ve cebri mal tahsilatıyla ezmiştir. Muineddin Mehmed Bey’in bu serkeşçe tavırları kısa bir süre sonra İlhanlı yönetimine isyan şekline aldı. İlhanlı yönetimini bu badireden ancak Muineddin Mehmed Bey’in amansız bir hastalıktan ölümü kurtarmıştır.²³³

Sülemiş isyanından sonra Anadolu’daki Moğol askeri birliklerinin başına Abışka Noyan’ın getirildiği görülmektedir. Abışka Noyan, bu görevini Gazan’ın ölümüne kadar sürdürmüştür. Bir diğer Moğol emiri Sutay’ın da Mucireddin Emir Şah ile birlikte Niğde ve Aksaray civarında faaliyetlerde bulunduğu görülüyor.²³⁴

Sultan III. Alaeddin Keykubad, Sülemiş isyanı boyunca Gazan Han’a sadık kalmıştır. Selçuklu sultanı bu bağlılığının mükafatını fazlasıyla gördü. Gazan, Sultan

²³³ Aksarayı, *Müsâmeretü’l-Ahbâr*, s. 199-203; Erdem, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri*, s. 362-363; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 627-228.

²³⁴ Aksarayı, *Müsâmeretü’l-Ahbâr*, s. 238; Erdem, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri*, s. 364.

III. Alaeddin Keykubad'a Erzurum'dan Antalya sahillerine ve Diyarbakır sınırından Sinop sahiline kadar olan yerlerin yönetimini bir yarlıg ile verdi. Han, ayrıca Sultanı, Şehzade Hülagü'nün kızıyla da evlendirerek onunla bir akrabalık bağı da kurmuştur. Bir müddet sonra Sultanın Gazan nezdinde kazandığı bu itibar, hatalı davranışları yüzünden zedelendi. Bu durumun oluşmasındaki en büyük etken Sultanın atabeyi olan Kadı Mecdeddin Karahisari'nin davranışlarıydı. Sultan, bu şahsın telkinleriyle Sivas, Malatya ve Diyarbakır civarında usulsüz mal ve vergi tahsilatına girişerek halkı ezdi. Yapılan şikayetler üzerine Sultan ve beraberindekiler Abışka Noyan tarafından Gazan Han'ın yanına gönderilmiştir. Sultan, Tebriz'de yapılan yargılamada ancak eşi olan Şehzade Hülagü'nün kızı sayesinde ölümden kurtulabildi. Sultan III. Alaeddin Keykubad, bu olaydan sonra Gazan tarafından Selçuklu tahtından alınarak İsfahan'a gönderilmiş ve bir müddet sonra da orada adamlarından biri tarafından öldürülmüştür (7 Şevval 700/15 Haziran 1301).²³⁵

Sülemiş isyanı, Yakın Doğu'da önemli gelişmelerin yaşanmasına da neden olmuştur. Daha önce bu isyanın patlak vermesiyle Memluklar üzerine düşündüğü seferi erteleyen Gazan, isyanın bastırılmasından hemen sonra harekete geçti. Memluklar'ın bu isyan sırasında Sülemiş'e verdikleri açık destek de Suriye seferi için önemli bir gerekçe oluşturmaktaydı. Nihayetinde Gazan, Sülemiş'in idamından kısa bir süre sonra 19 Muharrem 698 / 16 Ekim 1299 tarihinde Suriye üzerine sefere çıktı. Başarılı geçen bu ilk sefer sonucunda 9 Rebi'ül-ahir 699 / 5 Ocak 1300

²³⁵ Aksarayi, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 232-236; Erdem, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri*, s.372-374; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 632-634; Sümer, *Anadolu'da Moğollar*, s. 70-71.

tarihinde Şam, Moğollar tarafından alınarak hutbeler Gazan adına okundu.²³⁶

Sülemiş isyanı, Anadolu’da görülen son Moğol isyanı olmamıştır Olcaytu ve Ebu Said’in yönetimleri zamanında İrincin ve Timurtaş Noyanların da merkeze karşı isyan ettikleri görülmektedir. Yaşanan bu süreç, Anadolu’daki Moğol idaresinin zafiyetinin göstergesi olup bu durum İlhanlıların yıkılışına kadar devam etmiştir.

²³⁶ Makrizi, **Kitabü’s-Sulûk**, s. 221; İbn Devadari, **Kenzü’l-dürer**, C.IX, s. 15-17; Aksarayi, **Müsâmeretü’l-Ahbâr**, s. 219; Ayşe D. Erdem, **İlhanlı-Memluk Münasebetleri**, s. 129; Erdem, **Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri**, s.369-370.

III. BÖLÜM

İSYANLARIN AYRINTILI TAHLİLİ

A. Gazan Han'ın İsyanlara Karşı Tepkisi:

Gazan Han, Anadolu'da gerçekleşen isyanlara karşı tepkisini çok sert bir şekilde ortaya koymuştur. Gazan Han'ın bu tavrını yalnızca Anadolu'daki hadiselerde görmüyoruz. Özellikle merkezde ve İran'da olan pek çok isyan hareketinde de Gazan Han, aynı sertliği sürdürmüştür.

Gazan Han, Togaçar, Baltu ve Sülemiş gibi Moğol emirlerinin birbiri ardına çıkarmış olduğu isyanları şiddetli bir şekilde bastırarak kararlılığını göstermiştir.²³⁷ Ayrıca Gazan'ın bu olaylar sırasında en güvendiği adamlarını isyanların bastırılması için görevlendirdiğini gördük. Bilindiği gibi Gazan, Togaçar isyanı sırasında Emir Harmancı'yı, Baltu ve Sülemiş isyanları sırasında ise Beylerbeyi Emir Kutluğ Şah ile Emir Çoban'ı görevlendirmişti.²³⁸ Gazan'ın bu olaylar sırasında en güvendiği adamlarını Anadolu'ya göndermesi onun bu olaylar karşısındaki hassasiyetine bir başka delil olabilir.

Gazan Han, sürekli etrafındakilere hükümdarlık işlerinin korunmasının,

²³⁷ Osman G. Özkuzugüdenli, **Gazan Han ve Reformları**, s. 143.

²³⁸ Thackston, **Jami'u't-Tawarikh**, s. 632-643; Aksarayı, **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, s. 197; Erdem, **Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri**, s. 341-343; Sümer, **Anadolu'da Moğollar**, s. 68.

daha önce efendisine ihanet eden komutanların ortadan kaldırılmasıyla mümkün olabileceğini söylerdi.²³⁹ Özellikle Togaçar hadisesi sırasında Gazan'ın tavırlarına baktığımızda bu yönetim anlayışını esas aldığını rahatlıkla görebilmekteyiz. Yine Gazan ile Şeyh Zahid arasında geçen bir konuşmaya göre Gazan, affedilmesi mümkün olmayan beş zümre arasında devlet içinde fitne yaratacağı gerekçesiyle kendi hükümdarına isyan eden kimseleri göstermiştir.²⁴⁰ Bu ayrıntı göz önüne alındığında Gazan Han'ın Baltu ve Sülemiş'e karşı göstereceği tepkiyi önceden tahmin etmek elbette çok kolaylaşmaktadır.

Gazan Han'ın Baltu ve Sülemiş isyanlarına karşı ne derecede sert tepkiler ortaya koyduğu, asilerin infaz biçimlerinden de anlaşılıyor. Özellikle yukarıda da anlatıldığı üzere Sülemiş'in cesedi idamından sonra yakılarak külleri sağa sola savrulmuştur.²⁴¹ Bu uygulamaya bakılarak Gazan'ın en sert tepkiyi Sülemiş isyanına karşı gösterdiğini anlayabilmekteyiz.

B. Anadolu'daki Unsurların İsyancılar Karşısındaki Davranışları:

1. Selçuklu Sultanlarının İsyancılar Sırasında Takip Ettiği Politika:

Moğol isyanları sırasında Selçuklu tahtında sırasıyla Sultan II. Mesud ile Sultan III. Alaeddin Keykubad bulunmuştur. Bu iki Selçuklu sultanı, yönetimde etkin bir konumda değildi. Esasında Anadolu'nun Moğol hakimiyetine girmesinden bu

²³⁹ Osman G. Özkuzugüdenli, **Gazan Han ve Reformları**, s. 70.

²⁴⁰ Osman G. Özkuzugüdenli, **Gazan Han ve Reformları**, s. 71.

²⁴¹ Thackston, **Jami'u't-Tawarikh**, s. 644.

yana Selçuklu sultanları, hakimiyetlerini ve otoritelerini zaten kaybetmişti. Gazan Han devrinde de Anadolu tarihindeki gelişmeler için asıl belirleyici unsur, artık bütün yetkilerini kaybeden Selçuklu sultanları değil; Moğol emirleri ve İlhanlı merkezinden tayin edilen bürokratlar idi.²⁴² Nitekim Moğol isyanları sırasında daima başrolü oynayan ve sürekli etkin olan unsur, Moğol asıllı idareciler olmuştur.

Selçuklu sultanlarının bu isyanlar sırasında ne tür etkinliklerde bulunduğu konusu kaynaklardaki bilgilerin yetersizliğinden dolayı karanlıkta kalmaktadır. Togaçar isyanı sırasında Sultan II. Mesud'un tahtta olduğunu biliyorsak da adı geçen sultanın bu hadise sırasındaki konumu belli değildir. Zaten kaynaklar da bu konuda bize açıklayıcı bilgiler vermemektedir.²⁴³ Baltu isyanı sırasında ise Sultan II. Mesud'un durumu biraz daha netlik kazanıyor. Bilindiği gibi bu isyan sırasında Sultan II. Mesud ve pek çok Selçuklu yöneticisi Anadolu'da mahsur kalmıştı. Gazan Han tarafından ısrarlı bir şekilde merkeze çağırılan Baltu, bu emre uymadığı gibi Sultan II. Mesud'un da Han'ın yanına gitmesine mani olmuştur. Aksarayı, bu olaylar sırasında Sultanın Baltu'nun yanında zorla tutulduğunu anlatmakla birlikte Sultan II. Mesud'un da kötü niyetli ve iş bilmeyen hizmetkârlarının ve adamlarının tesirinde kalarak kararlı tavırlar ortaya koymadığını vurgulamaktadır.²⁴⁴ Aksarayı'nın bu

²⁴² Osman G. Özkuzugüdenli, **Gazan Han ve Reformları**, s. 143.

²⁴³ Yerli kaynağımız Aksarayı, Togaçar isyanı sırasındaki gelişmeleri anlatırken Sultan II. Mesud'un durumuyla ilgili herhangi bir bilgi vermemektedir. Bkz. Aksarayı, **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, s. 152-157. Aynı şekilde gerek Anonim Selçuknâme ve gerekse Sebastasi, aynı konuda bizleri aydınlatamıyor.

²⁴⁴ Aksarayı, **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, s. 160.

kaydından yola çıkıldığında Sultanın muğlak ve kararsız bir tutum sergilediği anlaşıyor. Neticede Sultan II. Mesud, olayları izlemekten başka bir şey yapamadı. Sultan, ancak Baltu'nun yenilmesinden sonra ortaya çıkarak Kutluğ Şah'ın huzuruna çıkabilmiştir. Tebriz'de yapılan yargılama sonucunda Sultan II. Mesud, her ne kadar suçsuz bulunduyse da onun bir daha Anadolu'ya dönmesine izin verilmedi.²⁴⁵ Bu durum Aksarayı'nın de belirttiği gibi Sultanın bu olay sırasında kararlı bir davranış sergilemediğini doğrulamaktadır. Nitekim, Sülemiş isyanı sırasında III. Alaeddin Keykubad, Gazan'a olan bağlılığını sürdürmüş ve bunun karşılığında Gazan'ın pek çok iltifatına nail olmuştur.

Aksarayı, Sülemiş isyanı sırasında, Sultan III. Alaeddin Keykubad'ın Gazan Han'a bağlı kaldığını vurgulamaktadır.²⁴⁶ Yine aynı müellifin kaydına göre Sultan III. Alaeddin Keykubad ve veziri Ahmed Lâkuşi'nin isyan sırasında Anadolu'da mahsur kaldığını öğreniyoruz. Fakat bu karışık ortamın durulmasından hemen sonra Sultan, Gazan Han'ın huzuruna çıkarak bağlılığını yinelemiştir. Sultan III. Alaeddin Keykubad'ın bu isyan sırasında göstermiş olduğu bağlılıktan hoşlanan Gazan Han, Erzurum'dan Antalya sahillerine ve Diyârbekir'den Sinop'a kadar uzanan Selçuklu ülkesinin yönetimini adı geçen sultana verdi.²⁴⁷ Fakat çok geçmeden Sultan III.

²⁴⁵ Aksarayı, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 167; Erdem, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri*, s. 346; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 618.

²⁴⁶ Aksarayı, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 194.

²⁴⁷ Aksarayı, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 226; Erdem, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri*, s. 372; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 626; Sümer, *Anadolu'da Moğollar*, s. 70.

Alaeddin Keykubad, Han'ın nezdinde kazandığı bu itibarı kaybedecek ve İsfahan'a sürgüne gönderilecektir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Baltu ve Sülemiş isyanları sırasında gerek Sultan II. Mesud ve gerekse Sultan III. Alaeddin Keykubad, olayların gidişatına yön veren bir pozisyonda olmamış, tam tersine kendilerini olayların akışına bırakarak gelişmeleri seyretmişlerdir.

2. İsyandar Sırasında Türkmenlerin Sergilemiş Olduğu Politika:

Anadolu'da Moğol hakimiyetine karşı mücadelede öncü rolü Türkmenlerin oynamış olduğunu daha önce belirtmiştik. Özellikle Karaman Oğulları, XIII. asrın son çeyreğine kadar Anadolu'da Moğolların ve Selçukluların en zorlu rakipleri oldular. 1277'deki Baybars'ın Anadolu seferinden sonra Türkmenlerin nüfuz ve etkisi daha da artmıştır.²⁴⁸ Bu Türkmen unsurları Argun ve Geyhatu dönemlerinde Moğollardan ağır darbeler yemesine rağmen etkinliklerini hiçbir zaman yitirmedi.²⁴⁹ XIV. asra doğru ise bu Türkmen Beylikleri artık Anadolu'da hatırı sayılır bir güç unsuru haline geliyordu. Baltu ve Sülemiş'in çıkardıkları isyan hareketleri sırasında Türkmenlerin özellikle de Karamanlıların desteğini almaya çalışması bu durumun en açık bir göstergesidir.²⁵⁰

²⁴⁸ İbn Bibi, *El Evamirü'l-Ala'ıye*, s. 204; Aksarayı, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 102; Erdem, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri*, s. 400.

²⁴⁹ Anonim *Selçuknâme*, s. 61.

²⁵⁰ Makrizi, *Kitabü's-Sulûk*, s. 220; el-Ömeri, *Mesalik al-absar*, s. 27.

Karaman Oğulları'nın, her iki isyanda birbirinden zıt bir politika takip ettiğini görüyoruz. Baltu isyanı sırasında, Baltu'ya verdikleri sözde durmayarak adı geçen Moğol emirine saldıran Karaman Türkmenleri, tam tersine Sülemiş isyanı sırasında, asi komutana 10 bin kişilik askeri destek verdi.²⁵¹ Karamanoğlu Güneri Bey,²⁵² Sülemiş'in kendisine yapmış olduğu teklife uyarak bir miktar Türkmen kuvvetini Sülemiş'e göndermiştir. Fakat çarpışma sırasında Sülemiş'in askerlerinden büyük bir kısmının karşı tarafa geçmesi üzerine Karamanlılar da dağılarak kaçmıştır.²⁵³ Böylece Karaman Oğulları'nın Sülemiş'e verdiği desteğin devam

²⁵¹ Makrizi, **Kitabü's-Sulûk**, s. 219; İbn Devadâri, **Kenzü'd-dürer**, c. IX., s. 8; Bektaş El-Fahiri, **Geschichte Der-Memluken Sultane**, s. 55; Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 625; Erdem, **Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri**, s. 356; Cahen, **Osmanlılardan önce Anadolu'da Türkler**, s. 293; Sümer, **Anadolu'da Moğollar**, s. 68; İ.A "Karamanlılar" mad., s. 320.

²⁵² Karaman Oğulları'nın bu beyinin ismi Anonim Selçuknâme'den başka hiçbir kaynakta geçmemektedir. Hatta Karaman Oğulları'nın tarihini yazan Şikâri de Güneri Bey'den ve onun faaliyetlerinden bahsetmiyor. Bundan dolayı Şikâri'de Karaman Oğulları'nın bu isyanlar sırasındaki rolleri hakkında açık ve net bir bilgi bulunmamaktadır. Anonim'in kaydından anlaşıldığına göre Güneri Bey, 28 Receb 699 / 20 Nisan 1300 tarihinde vefat etmiştir. Bkz. **Anonim Selçuknâme**, s. 93; Sümer, **Anadolu'da Moğollar**, s. 68.

²⁵³ Makrizi, **Kitabü's-Sulûk**, s. 219; İbn Devadâri, **Kenzü'd-dürer**, c. IX., s. 8; Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 625; Erdem, **Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri**, s. 356; Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler**, s. 293; Sümer, **Anadolu'da Moğollar**, s. 68.

etmediği anlaşılıyor.

Esasında Karaman Oğulları dışındaki bir çok Türkmen beyliği, bu isyanların getirmiş olduğu karışık ortamdan yararlanarak faaliyet alanlarını dana çok Bizans sınırında yoğunlaştırmıştır. Bunun sonucunda da 1300 yılına kadar bütün Ege kıyılarının Türkmenlerce ele geçirildiği görülüyor. Ayrıca güneyden kuzeye doğru Menteşe, Aydın, Saruhan ve Karesi Beylikleri bu ortamda siyasi oluşumlarını tamamlamıştır.²⁵⁴

Baltu ve Sülemiş isyanları sırasında daima ön planda gördüğümüz Karaman Oğulları, Anadolu'daki Moğol İdaresi'nin en ciddi rakibi olmuştur. Bir Memluk müellifinin de ifadesiyle Gazan Han'ın, Karaman Oğulları hakkında "Eğer Karaman Oğulları olmasaydı, güneşin battığı yere kadar olan toprakları atımla çiğnerdim" dediği rivayet olunmuştur.²⁵⁵

3. Anadolu'da İsyanlara Destek Veren İdareci ve Görevliler:

Anadolu'da bir kısım idareciler ile Moğol asıllı askeri görevlilerin bu

²⁵⁴ Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri**, s. 18-27; Wittek, **Menteşe Beyliği**, s. 56-61; Akın, **Aydın Oğulları Tarihi**, s. 19; Ünal, **Karamanoğulları Tarihi**, s. 125; Köprülü, **Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu**, s. 38; Lemerle, **Bizans Tarihi**, s. 105.

²⁵⁵ Aynı Memluk müellifinin ifadesine göre, Gazan, Karaman Oğulları'nın Sülemiş'e destek vermesi münasebetiyle şu sözü de söylemiştir: "... Ben doğuda ve batıda bir düşman arıyordum. Oysa o düşman benim cübbemin altında yaşayan Karaman Oğullarıymış" Bkz. el-Ömeri, **Mesalik al-absar**, s. 28; Sümer, **Anadolu'da Moğollar**, s. 70; İ.A. "Karamanlılar" mad., VI, s. 320.

isyanlar sırasında Baltu ve Sülemiş'e destek verdikleri biliniyorsa da gerek kendileri hakkında ve gerekse bu olaylar sırasındaki rolleri hakkında ayrıntılı bilgilerden yoksunuz. Özellikle Aksarayı ve Reşideddin dışındaki kaynaklardan ayrıntılı bilgi edinemiyoruz. Aksarayı, isyanlara destek olan Anadolu'daki Selçuklu ricalinden bir kısmının isimlerini verirken, Reşideddin de Moğol asıllı komutanların ve idarecilerin isimlerini vermektedir.²⁵⁶ Ermeni asıllı vakanüvist Sebastasi'den ise Baltu'nun oğlunun ve Sülemiş'in kardeşinin isimlerini öğreniyoruz.²⁵⁷ Sülemiş'in kardeşi Kutaktu'nun ismi Memluk kaynaklarında da geçiyor. Ayrıca Sülemiş'in kadısı olan ve hakkında herhangi bir bilgi sahibi olamadığımız Muhlisiddin'in ismi de Memluk kaynaklarında yer almaktadır.²⁵⁸

Togaçar isyanında bu Moğol komutanına destek olanların başında Beylerbeyi Azizeddin'in geldiğini Aksarayı'den öğreniyoruz.²⁵⁹ Hayatı hakkında fazla bilgi bulunmayan bu Selçuklu idarecisi Tuğracılık göreviyle Selçuklu yönetiminde yer almaya başlamıştır. Kendisi aynı zamanda Muineddin Pervane'nin de torunu oluyordu. Azizeddin, Cimri ve Türkmenler üzerine yapılan seferde bulunmuş ve Abaka döneminde Pervanelik makamına tayin edilmiştir.²⁶⁰ Argun

²⁵⁶ Thackston, **Jami'u't-Tawarikh**, s. 643-644; Aksarayı, **Müsâmeretü'l – Ahbâr**, s. 154-218.

²⁵⁷ Galstyan, **İzdaltsvo Vostoçnoy Literaturi**, s. 31.

²⁵⁸ Makrizi, **Kitabü's-Sulûk**, s. 220; el-Ömeri, **Mesalik al-absar**, s. 27.

²⁵⁹ Aksarayı, **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, s. 154.

²⁶⁰ İbn Bibi, **El Evamirü'l-Ala'iy**, s. 237-239; Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 569-614.

zamanında ise Azizeddin'in Beylerbeylik makamında olduğunu görüyoruz. Beylerbeyi Azizeddin, bu görevi 684 / 1285 – 694 / 1295 yılları arasında on yıl sürdürmüş ve Togaçar isyanı sırasında da Baltu tarafından öldürülmüştür.²⁶¹ Böylece Azizeddin'in on yıl süren beylerbeylik görevi sona ermiş oluyordu. Aksarayı, Azizeddin'in “devlet işlerine muktedir, adab ve kurallara uymada emsalsiz, zamanın seçkinlerinde biri” olduğunu söyleyerek, bu Selçuklu yöneticisini övmüştür.²⁶² Aynı kaynağımız, Azizeddin'in niçin Togaçar'dan yana olduğunu açıkça söylememesine rağmen, bu Selçuklu yöneticisinin Baltu ile eskiye dayanan bir düşmanlığının olduğunu özellikle vurgular.²⁶³ Ancak bu düşmanlığın sebebi ve mahiyeti hakkında kaynaklarda açık bir bilgi yer almamaktadır.

Togaçar isyanı sırasında ismi geçen diğer idarecilerden Pervane Muhammed Bey'in meşhur Selçuklu yöneticisi Pervane Muineddin Süleyman'ın oğlu olduğunu Turan, eserinde belirtmektedir.²⁶⁴ Bu idarecinin Sülemiş isyanından önce kurulan 4'lü mali idarede Pervanelik göreviyle yer aldığı ve çeşitli faaliyetlerde bulunduğu yukarıda anlatılmıştı. Hatırlanacağı üzere Pervane Muhammed Bey, Togaçar olayı sırasında yapılan bir baskından kurtularak babasının malikânesi olan Sinop tarafına

²⁶¹ Aksarayı, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 154; Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, s. 335; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 614.

²⁶² Aksarayı, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 154.

²⁶³ Aksarayı, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 154.

²⁶⁴ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 617.

gitmiştir.²⁶⁵ Pervane Muhammed Bey, bu hadiseden sonra Anadolu'da Moğollar arası mücadelelere karışmaktan sakınarak, İlhanlı yönetimi için çalışacaktır.

Baltu isyanı esnasında, Baltu'ya destek olan idarecilerin ve Moğol asıllı komutanların varlığı biliniyorsa da kaynaklarda bu kişilerin isimleri geçmiyor. Baltu'nun bir kısım komutanları ile askerlerinin, bu isyan sırasında Kutluğ Şah'ın ordusuna katıldıkları yukarıda anlatılmıştı.²⁶⁶ Bu isyan sırasında Baltu'nun yanından ayrılmayan ve onunla birlikte Tebriz'de aynı kaderi paylaşan Karat'ın ismi yalnızca Ermeni kaynağı Sebastasi'de geçmektedir. Karat'ın, Baltu'nun oğlu olduğunu yine aynı kaynaktan öğreniyoruz.²⁶⁷ Tebriz'de Baltu'nun oğlu ile birlikte idam edildiğini Resideddin de belirtir. Fakat kaynağımız, Baltu'nun oğlunun ismini zikretmez.²⁶⁸

Anadolu'daki en büyük isyanı çıkaran Sülemiş'in etrafında da pek çok Moğol asıllı komutan toplanmıştır. Bu komutanlar arasında Taştımur Hıtai ve İkbâl gibi isimler ön plana çıkmaktadır. Taştımur Hıtai, Geyhatu'nun yönetimi zamanında Anadolu yöneticiliğine atanmıştı. Özellikle halka karşı zalimane tavırları daima dikkat çekmiştir. Başta Konya olmak üzere bir çok yerde halkın malını ve mülkünü zorla aldığı Anonim'de anlatılmaktadır.²⁶⁹ Taştımur Hıtai ile birlikte ismi geçen İkbâl'in meşhur İlgey Noyan'ın torunu olduğunu biliyoruz. İkbâl'in babasının ismi,

²⁶⁵ Aksarayı, *Müsâmeretü'l – Ahbâr*, s. 155; Erdem, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri*, s. 342; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 617.

²⁶⁶ Aksarayı, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 162.

²⁶⁷ Galstyan, *İzdaltsvo Vostoçnoy Literaturi*, s. 31.

²⁶⁸ Thackston, *Jami'u't-Tawarikh*, s. 640.

²⁶⁹ Anonim Selçuknâme, s. 64.

Reşideddin’de Uruktu olarak geçmektedir. İkbâl, ayrıca Celayir Tay Buka’nın da kardeşiymiş.²⁷⁰ Bu her iki Moğol komutanı, Sülemiş isyanından sonra 25 Şaban 698/28 Mayıs 1299’da Ucan’da idam edildi.²⁷¹ Bu iki Moğol emiri ile birlikte Kerze, Çerkes ve İsen gibi Moğol komutanları da Sülemiş’ten yana oldukları gerekçesiyle 25 Haziran 1299’da idam edilmiştir.²⁷²

Sülemiş’e bu isyan hareketi sırasında Selçuklu ricalinden bazı görevliler de destek olmuştur. Aksarayı, bu kişilerin isimlerini vermesine rağmen , bu kişiler hakkında ayrıntılı bilgiler sunmuyor.²⁷³ Kaynağımız, Sülemiş’e destek olan idareciler arasında Aksaray kadısı ile kardeşi Mümin’in bulunduğunu; bunun yanı sıra mesleği kâtiplik olan ve Selçuklu saltanat divanının eski defterlerini tutan Sa’d Köse isimli bir görevlinin de asi Moğol komutanına destek olduğunu söylemektedir.²⁷⁴ Mısır kaynaklarında Sülemiş’in kardeşi Kutaktu’nun isminin geçtiğini görüyoruz. Bu isim, Sebastasi’de “Puga-guçi” olarak geçmektedir.²⁷⁵ Kutaktu, isyan sırasında kardeşini

²⁷⁰ Thackston, *Jami‘u’t-Tawarikh*, s. 38-39; Aksarayı, *Müsâmeretü’l-Ahbâr*, s. 198; Erdem, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri*, s. 357; Sümer, *Anadolu’da Moğollar* s. 68.

²⁷¹ Thackston, *Jami‘u’t-Tawarikh*, s. 644.

²⁷² Thackston, *Jami‘u’t-Tawarikh*, s. 644; Erdem, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri*, s. 359; Sümer, *Anadolu’da Moğollar*, s. 68.

²⁷³ Aksarayı, *Müsâmeretü’l-Ahbâr*, s. 194-218.

²⁷⁴ Aksarayı, *Müsâmeretü’l-Ahbâr*, s. 218.

²⁷⁵ Makrizi, *Kitabü’s-Sulûk*, s. 220; el-Ömeri, *Mesalik al-absar*, s. 27; Galstyan, *İzdaltsvo Vostochnoy Literaturi*, s. 31.

hiç yalnız bırakmamış ve onunla birlikte Mısır'a gitmişti. Kendisinin, bir daha Anadolu'ya dönmeyerek Mısır'da kaldığı anlaşılmaktadır.²⁷⁶ Mısır kaynaklarında Kutaktu'dan başka Sülemiş'in kadısı ve elçisi olan Muhlisiddin Rumi'nin de isminin geçmesine rağmen hakkında herhangi bir bilgi bulunmuyor.²⁷⁷

4. Anadolu'da İsyanlara Katılan Unsurlar ve Şehirli Halkın Moğol İsyanlarına Karşı Tepkisi:

Selçuklu ülkesinde yaşayan halkın, Moğol isyanları esnasında ne tür tavırlar sergiledikleri konusu, kaynakların ayrıntılı bilgi vermemesi nedeniyle yeterince açıklığa kavuşmamaktadır. Bu konu, Togaçar ve Baltu isyanları sırasında tamamen karanlıkta kalırken, Sülemiş isyanı sırasında az da olsa netlik kazanıyor.

Reşideddin, Sülemiş'in etrafında ayak takımından pek çok insan toplandığını eserinde kaydetmektedir.²⁷⁸ Selçuklu toplumunda bu tür insanların Rûnud ya da Evbaş olarak adlandırıldıkları biliniyor. Moğol hakimiyetinin yaşandığı XIII. yüzyılda büyük şehirlerde, esnaf teşkilatı içinde geçinemeyen veya iş bulamayan bir çok genç bu teşkilatın içerisinde yer alarak sosyal düzen için ciddi bir tehlike olmuştur. Selçuklu devrine ait bazı eserlerde büyük şehirlerdeki hadiselerden bahsedilirken kuvvetli bir sosyal sınıf olarak karşımıza daima Runud ve Evbaşlar

²⁷⁶ Makrizi, *Kitabü's-Sulûk*, s. 220; el-Ömeri, *Mesalik al-absar*, s. 27; İbn Devadâri, *Kenzü'd-dürer*, c. IX, s. 10.

²⁷⁷ Makrizi, *Kitabü's-Sulûk*, s. 220; İbn Devadâri, *Kenzü'd-dürer*, c. IX, s. 10.

²⁷⁸ Thackston, *Jami'u't-Tawarikh*, s. 643.

çıkıyor.²⁷⁹ Sülemiş'in isyan sırasında kuşattığı Sivas'ta da bu sosyal sınıf bulunmaktaydı. Özellikle Sivas'taki bu Runud teşkilatı, Türk dervişlerinin tesiri altında bulunmasından dolayı katı bir mezhep ve din birliğini öngörmüyordu. Şehirlerde birbirini alt etmek isteyen rakipler daima bu işsiz güçsüz ayak takımını kullanmıştır.²⁸⁰

Sülemiş'in etrafına toplanan unsurların, yaşanan gelişmelerden yola çıkarak disiplinden ve birlikten yoksun, alelacele toplanmış gruplar olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim, Sülemiş'in yanındaki birlikler, savaşın başlamasından kısa bir süre sonra Sülemiş'in etrafından dağılmıştır. Hatırlanacağı üzere Karaman Türkmenleri de, bu grupların dağılmasıyla Sülemiş'i terk etmek zorunda kalmıştı.²⁸¹ Aksarayı de Sülemiş isyanı sırasında vilayetlerin ileri gelenlerinden pek çok kişinin Sülemiş'in isyan davetine uymadığını özellikle vurgulamaktadır.²⁸²

Sülemiş hadisesi sırasında Sivas dışındaki Selçuklu şehirlerinin konumunun belli olmadığı görülüyor. Bilindiği gibi Sivas şehri, Sülemiş'in isyan merkezi olan Kazova bölgesine yakındı. Dolayısıyla Selçuklu şehirleri arasında Sivas, Sülemiş'in

²⁷⁹ İbn Bibi, *El Evamirü'l-Ala'ıye*, s. 92; Aksarayı, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 248.

²⁸⁰ Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, s. 89; Akdağ, *İktisadi ve İçtimai Tarih*, c. I, s. 43; Mustafa Demir, *Türkiye Selçukluları ve Beylikler Devrinde Sivas Şehri* (Basılmamış Doktora Tezi), İzmir 2000, s. 131.

²⁸¹ Thackston, *Jami'u't-Tawarikh*, s. 643; Makrizi, *Kitabü's-Sulûk*, s. 220; İbn Devadâri, *Kenzü'd-dürer*, c. IX, s. 10; el-Ömeri, *Mesalik al-absar*, s. 27; Bektaş El-Fahiri, *Geschichte der Memluken Sultane*, s. 56.

²⁸² Aksarayı, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 194.

ilk hedefi olmuştur. Sülemiş'in Sivas kuşatması hakkındaki bilgileri Mısır kaynakları ile Ermeni Sebastasi'den öğrenebilmekteyiz.²⁸³ Özellikle Sebastasi'nin anlattığına göre Sivas halkı, Sülemiş'in ordusunun şehri kuşatacağını öğrendiği zaman derhal savunma durumuna geçerek şehrin duvarlarını sağlamlaştırmıştır. Sülemiş ve kardeşi Kutaktu, 40 gün süreyle şehri kuşatmış fakat herhangi bir sonuç alamamıştır.²⁸⁴

Selçuklu şehir hayatında büyük bir ağırlığı olan Ahi teşkilatının ve Mevlevilerin bu isyanlar sırasındaki konumları net değildir. Fakat Selçuklu tarihindeki geçmiş olaylara ve tecrübelerle bakarak bu konu hakkında fikir yürütebilmek mümkün olabiliyor. Selçuklu Devleti'nin gücü kaybolduğunda geride kalan en güçlü teşkilatın Ahi teşkilatı olduğunu görüyoruz. Ahi teşkilatı, başta Konya olmak üzere diğer Selçuklu şehirlerinde oldukça kuvvetli bir konumda

²⁸³ Makrizi, *Kitabü's-Sulûk*, s. 220; İbn Devadâri, *Kenzü'd-dürer*, c. IX, s. 10; Galstyan, *İzdaltsvo Vostoçnoy Literaturi*, s. 31.

²⁸⁴ Sülemiş'in Sivas kuşatması hakkındaki en canlı tasvirleri bizzat olayları yaşadığı anlaşılan Sebastasi vermektedir. Ermeni müverrih Sivas kuşatması ile ilgili olarak şunları söylemiştir: "...Sivas'ta bu duyulunca ona tâbi olmak istemediler. Şehrin duvarlarını sağlamlaştırdılar. Sivas halkı Allah'ı anarak, ona karşı savaşa hazırlandılar. 8 Martta (Hristiyan orucunun ilk Pazar günü) Puga-Guçi, şehri kuşattı. 40 gün şehrin ele geçirilmesi için savaştı. Sonra Sülemiş de büyük bir ordu ile ona katıldı. O, tüm yöntem ve hilelerle şehri tutmak istedi, ama başaramadı..." Bkz. Galstyan, *İzdaltsvo Vostoçnoy Literaturi*, s. 31.

bulunmaktaydı.²⁸⁵ Bu teşkilatın XIV. yüzyılda Anadolu’da pek çok yerde yaygınlaştığını ünlü seyyah İbn Batuta belirtmektedir. Aynı şekilde Sülemiş’in kuşatmış olduğu Sivas şehrinde de Ahi teşkilatının mevcut olduğunu seyyahımız anlatıyor.²⁸⁶ XIV. yüzyılın ortalarında Sivas’a uğrayan ünlü seyyah İbn Batuta, bu şehirdeki ahilerin misafirperverliğinden ve cömertliğinden övgüyle bahsetmektedir.²⁸⁷ Kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamasına rağmen Sülemiş’in Sivas kuşatması sırasında bu şehirde bulunan Ahilerin şehrin savunmasına katıldıkları hatta örgütledikleri kolaylıkla tahmin edilebilir. Zaten Sebastasi’nin de belirttiği gibi şehirde bulunan halk, canla başla şehrin savunmasına katılmıştır.

Selçuklu ülkesinde bir çok tasavvuf ve tarikat zümresi bulunmakla birlikte büyük şehirlerde en etkili olan grup Mevleviler olmuştur. Bu grubun da isyanlar sırasında ne tür davranışlar sergilediği konusu karanlıkta kalıyor. Fakat Mevlevilerin Moğol hakimiyetinin ilk zamanlarından itibaren İlhanlı yönetimi ile daima dostane ilişkiler içerisinde olduğunu biliyoruz. Mevlevi Şeyhleri, mevcut siyasi ortamın ve

²⁸⁵ Köprülü, **Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu**, s. 90; Tuncer Baykara, **Türkiye’nin Sosyal ve İktisadi Tarihi**, Ankara 2000, s. 146; Neşet Çağatay, **Bir Türk Kurumu Olan Ahilik**, Ankara 1989, s. 79-90; Mikail Bayram, “Anadolu Selçukluları Zamanında Ahi Teşkilatının Kuruluşu ve Gelişmesi”, **Ahilik ve Esnaf Semineri**, İstanbul 1986, s. 177-185.

²⁸⁶ Muhammed et-Tancı, **“Tuhfetü’n-Nuzzar fi Garaibi’l-Emsar” İbn Batuta Seyahatnâmesi**, C. I-II (çev. Mümin Çevik) İstanbul 1983, s. 194-203.

²⁸⁷ **İbn Batuta Seyahatnâmesi**, (çev. M. Çevik), s. 203.

düzenin korunmasına ve hükümet merkezinin etkinliğinin sürmesine çalışarak siyasi ve dini ayaklanmalardan daima uzak durmuştur.²⁸⁸ Bu nokta göz önüne alındığında Mevlevilerin, Moğol isyanları sırasında İlhanlı yönetimine sadık kaldıkları kolayca tahmin edilebilir. Esasında Gazan döneminde Mevleviler ile İlhanlı yönetimi arasındaki ilişkiler dostane bir şekilde sürmekteydi. Özellikle Mevlevi kaynaklarında Mevleviler ile Moğol yönetimi arasındaki iyi ilişkiler hakkında bir çok örnek vardır. Gazan döneminde Mevlana'nın torunu olan Ulu Arif Çelebi'nin İlhanlı yönetimi ile samimi münasebetleri olduğunu Eflaki kaydetmektedir.²⁸⁹ Ulu Arif Çelebi'nin Tebriz'e Gazan'ın yanına gittiğini ve İlhan'ın sarayında bir müddet bulunduğunu yine aynı kaynaktan öğrenmekteyiz. Ulu Arif Çelebi ve beraberindeki dervişler, Han'ın eşi İltüzmüş Hatun'a bir sema ayini düzenlemişler ve bu hatun tarafından bir çok iltifata nail olmuşlardır. Eflaki'nin bir başka kaydına göre ise Ulu Arif Çelebi, Gazan Han öldüğü zaman gıyabi olarak Han'ın cenaze namazını kıldırmıştır.²⁹⁰ Bu anlatılan örnekler İlhanlı yönetimi ile Mevleviler arasında dostane ilişkilerin olduğunu göstermektedir.

Belli başlı Selçuklu şehirlerinde olduğu gibi Sivas'ta da Hristiyan halk mevcuttu.²⁹¹ Sivas'taki Hristiyan unsurların ve bilhassa Ermenilerin Sülemiş'e karşı şehrin savunmasına katılıp katılmadıkları bilinmemekle beraber en azından olayları bizzat yaşadığı anlaşılan ve Sivas'ta bulunan Ermeni müverrih Sebastasi'nin

²⁸⁸ Fuad Köprülü, **Anadolu'da İslamiyet**, İstanbul 1996, s. 55.

²⁸⁹ Ahmed Eflaki, **Ariflerin Menkıbeleri**, s. 440-445.

²⁹⁰ Ahmed Eflaki, **Ariflerin Menkıbeleri**, s. 440-451.

²⁹¹ Demir, **Türkiye Selçukluları ve Beylikler Şehrinde Sivas Şehri**, s. 131.

Sülemiş'e karşı duyduğu hisleri paylaştıkları söylenebilir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki kaynaklarda Anadolu halkının ufak istisnalar dışında başta Sülemiş isyanı olmak üzere diğer Moğol isyanlarına topyekün ve sistemli bir şekilde katıldıklarına ve desteklediklerine dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

C. Memluk Devleti'nin İsyanlar Sırasında Takip Ettiği Politika ve Sülemiş İsyanının Yakın Doğuya Etkisi:

Memluk Devleti, kurulduğu günden itibaren İlhanlılar ile sürekli çekişme ve rekabet içinde olmuştur. Bu süreçte doğal olarak her iki siyasi güç birbirlerine muhalif olan unsurları desteklemekte ve himaye etmekteydi. Bunun örneklerinden biri Gazan'ın saltanatının ilk zamanlarında yaşanmıştır. Bu sırada Diyarbakır bölgesinde bulunan Oyrat kabilesine mensup kalabalık bir Moğol kitlesi, İlhanlı yönetimi ile anlaşmazlığa düşerek Suriye'ye kaçmıştır. Gelen bu kalabalık kitleyi Memluk yönetimi ilgiyle karşılayarak bunları Suriye'nin çeşitli şehirlerine yerleştirmiştir.²⁹² Memluk yönetiminin aynı misafirperverliği Gazan'a isyan eden Sülemiş'e de gösterdiğini görmekteyiz. Yukarıda da anlatıldığı gibi Sülemiş, daha isyan hareketinin başlarında Mısır sultanı Laçin'e destek sağlamak amacıyla mektup göndermiş ve bu isteğine olumlu cevap almıştır. Sülemiş, Anadolu'da İlhanlı ordusuna yenilince Memluklerin denetimindeki Suriye'yi kendisine güvenli bir

²⁹² Thackston, **Jami'u't-Tawarikh**, s. 639; Bar Hebraeus, **Abu'l-Farac Tarihi**, s. 659; Makrizi, **Kitabü's-Sulûk**, s. 150; Spuler, **İran Moğolları**, s. 106.

sığınak olarak görmüş ve buraya sığınmıştır.²⁹³ Doğal olarak Memluk yönetimi, ezeli düşmanı olan İlhanlılar'a isyan eden bir Moğol komutanını geri çeviremezdi. Daha önceki bölümlerde anlatıldığı gibi Sülemiş ve beraberindekilere gerek Şam'da ve gerekse Mısır'da çok büyük bir ilgi gösterilmiş, hatta Sülemiş, Anadolu'ya dönerken yanına bir de Memluk askeri birliği verilmiştir.²⁹⁴

Sülemiş isyanının sürdüğü sıralarda İlhanlı yönetiminin Memluk yönetimine muhalif olan kişilerle teması kesmediğini görüyoruz. Nitekim aynı günlerde Memlukların Şam naibi olan Seyfeddin Kıpçak ve beraberindeki bir grup Memluk emiri Gazan'ın yanına geldi. Gazan'ın Suriye üzerine bir sefer düzenlemesinde Kıpçak ve arkadaşlarının büyük bir etkisi olmuştur. İlhanlı yönetimi, Memluk yönetiminin Sülemiş'e göstermiş olduğu misafirperverliğin aynısını Kıpçak ve arkadaşlarına göstermiştir.²⁹⁵

²⁹³ Makrizi, **Kitabü's-Sulûk**, s. 220; İbn Devadâri, **Kenzü'd-dürer**, c. IX, s. 10; Bektaş El-Fahiri, **Geschichte der Memluken Sultane**, s. 56; Erdem, **Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri**, s. 357.

²⁹⁴ Makrizi, **Kitabü's-Sulûk**, s. 220; İbn Devadâri, **Kenzü'd-dürer**, c. IX, s. 10; el-Ömeri, **Mesalik al-absar**, s. 27; Spuler, **İran Moğolları**, s. 110; Erdem, **Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri**, s. 359; Ayşe D. Erdem, **İlhanlı-Memluk Münasebetleri**, s. 124.

²⁹⁵ Thackston, **Jami'u't-Tawarikh**, s. 643; Makrizi, **Kitabü's-Sulûk**, s. 213-214; Howorth, **History of the Mongols**, s. 478; Spuler, **İran Moğolları**, s. 110; Ayşe D. Erdem, **İlhanlı-Memluk Münasebetleri**, s. 119; Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 623.

Memluk yönetimi, Sülemiş isyanından önce gerçekleşen Togaçar ve Baltu isyanlarının getirdiği karışıklıklardan yararlanarak bazı sınır bölgelerine de saldırılarda bulunmuştur. Aynı günlerde bir Memluk birliği, Resul'ayn ve Mardin'e kadar gelmiş ve her iki şehri de ele geçirerek yağmalamışlardır. Bu sırada Amid şehri de bir müddet Memlukların denetimine girmiştir.²⁹⁶ Görüldüğü üzere Memlukların İlhanlı sınır şehirlerine daima saldırılarda bulunması Gazan'ın Suriye üzerine bir sefer düzenlemesini zorunlu hale getirmişti. Sülemiş isyanı, planlanan bu Suriye seferinin zorunlu olarak ertelenmesine yol açmışsa da Memluk yönetiminin, Sülemiş'e bu isyan hareketinde her türlü desteği vermesi bardağı taşıran son damla olmuş ve nihayetinde Suriye üzerine sefere çıkılmıştır.²⁹⁷ Sonuç olarak diyebiliriz ki Sülemiş isyanı, aynı zamanda Suriye seferinin de en önemli gerekçesini teşkil etmiştir.

D. Kilikya Ermeni Baronluğu'nun İsyanlar Sırasındaki Tutumu:

İlhanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren Kilikya Ermeni Baronluğu,

²⁹⁶ Thackston, **Jami'u't-Tawarikh**, s. 644; Bar Hebraeus, **Abu'l-Farac Tarihi**, s. 659; Makrizi, **Kitabü's-Sulûk**, s. 221; Spuler, **İran Moğolları**, s. 106; Ayşe D. Erdem, **İlhanlı-Memluk Münasebetleri**, s. 119; Boyle, "History of the İl-khans", s. 386.

²⁹⁷ Özellikle Memluk kaynakları, Gazan'ın Suriye üzerine bir sefer düzenlenmesinde Memluk yönetiminin Sülemiş'e destek vermesinin çok büyük bir payı olduğunu vurgulamaktadır. Bkz. **Makrizi, Kitabü's-Sulûk**, s. 221; Ayşe D. Erdem, **İlhanlı-Memluk Münasebetleri**, s. 124-129.

Moğollar ile münasebet kurarken geleneksel bir politika benimsemiştir. Bu politika, Moğol yönetimi ile daima iyi geçinmek ve onlar vasıtasıyla Ermeniler ile Hristiyanların çıkarlarını savunmak prensibi üzerine kurulmuştu. Aynı şekilde İlhanlı yönetimi de Kilikya Ermeni Baronluğu'nu daima stratejik bir müttefik olarak görmüştür.²⁹⁸ Kilikya'daki bu siyasi güç, Aynı zamanda Moğolların Memluklara karşı ileri bir karakolunu da oluşturmaktaydı. İlhanlı yönetiminin İslamiyeti kabul ederek farklı bir siyasi kimliğe bürünmesi dahi bu hayati işbirliğini asla bozmamıştır.

Ermeni Baronluğu'nun İlhanlı yönetimine tabiiyeti Gazan Han zamanında da sürmüştür.²⁹⁹ Gazan'ın saltanatının ilk zamanlarında Tebriz'de Hristiyan unsurlara karşı yapılan baskı ve buradaki kiliselerin yağmaya uğraması Ermeni kralı Hetum'un Gazan'ın nezdindeki girişimleri sayesinde büyük oranda durdurulabilmiştir. Hetum, ayrıca Nasturi Patriği III. Mar Yallahba lehine de tavassutta bulunarak onu baskılardan kurtardı.³⁰⁰ Bu durum Kilikya'daki Ermeni yönetiminin hâlâ Moğollar nezdinde bir itibara sahip olduğunu göstermektedir. Bunun yanı sıra Gazan Han, bu stratejik müttefikinin isteklerini geri çevirememiştir.³⁰¹

Kilikya Ermeni Baronluğu'nun yukarıda vurguladığımız geleneksel

²⁹⁸ Kaşgarlı, **Kilikya Tâbi Ermeni Baronluğu Tarihi**, s. 70.

²⁹⁹ Kaşgarlı, **Kilikya Tâbi Ermeni Baronluğu Tarihi**, s. 70.

³⁰⁰ Galstyan, **İzdaltsvo Vostoçnoy Literaturi**, s. 30; Grousset, **Bozkır İmparatorluğu**, s. 359; Howorth, **History of the Mongols**, s. 403; Sirarpie Der Nersessian, "The Kingdom of Cilician Armenia", **A History of Crusades** (ed. K. Setton), Philadelphia 1962, s. 656.

³⁰¹ Grousset, **Bozkır İmparatorluğu**, s. 359.

politikası icabı Moğol isyanları sırasında İlhanlı yönetimine karşı tavır almaları asla düşünülemezdi. Zaten kaynaklara bakıldığında Ermenilerin, bu olaylar esnasında tamamen İlhanlı yönetimine bağlı olduğu görülmektedir.³⁰² Baltu isyanı sırasında Kilikya Ermeni Baronluğu'nun başında bulunan Simbat, Baltu'nun kendisine sığınmasına rağmen onu Sülemiş ile Arab'a teslim etmiştir.³⁰³ Kilikya Ermenilerinin Moğol yönetimine olan bağlılığını Sülemiş isyanı sırasında da görebiliyoruz. Bilindiği üzere Sülemiş, isyan hareketi sırasında Memluk yönetiminden askeri destek alarak Anadolu'ya dönmek istediği zaman Ermeni kuvvetleri de İlhanlı birlikleri ile Sülemiş'i Akçaderbent civarında karşılamıştı.³⁰⁴ Hatırlanacağı üzere burada yapılan çarpışmada Memluk komutanı Biktımur Halebi ölürken Sülemiş, ciddi bir engelle karşılaşmadan yoluna devam etmişti. Daha sonra asi komutan, Ankara civarında

³⁰² Aksarayı ve Sebastasi'deki bilgilere bakıldığında Kilikya Ermenilerinin isyanlar sırasında İlhanlı yönetiminin yanında yer aldığı anlaşıyor. Bkz. Aksarayı, **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, s. 164-165; Galstyan, **İzdaltsvo Vostoçnoy Literaturi**, s. 31.

³⁰³ Aksarayı, **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, s. 165; Galstyan, **İzdaltsvo Vostoçnoy Literaturi**, s. 31; Erdem, **Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri**, s. 345; Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 618; Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler**, s. 293; Sümer, **Anadolu'da Moğollar**, s. 67.

³⁰⁴ Sebastasi, Sülemiş'in yakalanışını yalnızca Ermeni kralına mâl etmektedir. Bkz. Galstyan, **İzdaltsvo Vostoçnoy Literaturi**, s. 32. Fakat gerek Aksarayı'deki ve gerekse Reşideddin'deki bilgiler, Sebastasi'nin iddiasını geçersiz kılıyor. Bkz. Aksarayı, **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, s. 218-219; Thackston, **Jami'u't-Tawarikh**, s. 644.

yakalanarak, Tebriz’de idam edilmiştir.³⁰⁵

Kilikya Ermeni Baronluğu’nun İlhanlılara tâbiyeti yalnızca bu olaylarla sınırlı kalmamıştır. Ermeni kralı III. Hetum’un Gazan döneminde düzenlenen Suriye seferine de 5 bin kadar asker verdiğini görmekteyiz.³⁰⁶ Ermenilerin İlhanlı yönetimine bağlılığı Sultan Olcayto döneminde de devam edecektir.

E. Anadolu Beylikleri’nin Büyümesinde Moğol İsyanlarının Rolü ve Bizans Devleti’nin Durumu:

Gazan döneminde Anadolu’da uc bölgelerinde de önemli siyasi gelişmelerin yaşandığını görmekteyiz. Özellikle XIII. asrın son çeyreğinde Moğol baskısından kaçan pek çok Türkmen boyu Selçuklu sınırlarında toplanmaya başladı. Bu Türkmen toplulukları, Bizans topraklarına çeşitli gaza seferleri düzenleyerek sınırlarını sürekli olarak Bizans aleyhine genişletmeye başlıyordu. Özellikle uc bölgelerinde yer alan bu Türkmenlerdeki hareketlenme Türkiye Selçuklularının gücünü kaybetmesinden

³⁰⁵ Makrizi, **Kitabü’s-Sulûk**, s. 220; el-Ömeri, **Mesalik al-absar**, s. 27; Aksarayi, **Müsâmeretü’l-Ahbâr**, s. 219; Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 625; Sümer, **Anadolu’da Moğollar**, s. 68.

³⁰⁶ Thackston, **Jami’u’t-Tawarikh**, s. 646; Başkumandan Simbat, **Başkumandan Simbat Vekayinâmesi** (TTK Basılmamış Nüsha), (çev. H. Andreasyan), s. 94-98; Grousset, **Bozkır İmparatorluğu**, s. 362; Spuler, **İran Moğolları**, s. 243; Kaşgarlı, **Kilikya Tâbi Ermeni Baronluğu Tarihi**, s. 79; Nersessian, “**The Kingdom of Cilician Armenia**”, s. 657.

sonra artmıştır. Yapılan bu gaza faaliyetleri sonucu uçlarda bir takım siyasi teşekküller ortaya çıkmaya başlamıştır. İlk önce Kuzeyde Kastamonu (Çoban Oğulları) ve güneyde Menteşe Beyliği daha sonra Germiyanlılar Bizans karşısında giderek güç kazanmaya başlamıştır. Bu beylikleri daha sonra Aydın Oğulları, Saruhan Oğulları, Karesi ve Osmanlı gibi daha batıdaki beylikler takip etti.³⁰⁷ Görüldüğü üzere Batı Anadolu Türkmenleri, XIV. asrın başlarında Anadolu'da meydana gelen Moğol İsyanları ile Selçukluların iyice zayıflaması gibi hadiselerden kendi lehlerine istifade etmişlerdir. Ayrıca Moğolların hem içte hem de dıştaki problemlerinden dolayı kendisine uzak olan batı uc bölgeleri ile uğraşamayacak durumda olmasından yararlanan Anadolu beylikleri, birer birer bağımsızlıklarını ilan ederek adlarına para bastırıp hutbe okutmuşlardır.³⁰⁸

Sülemiş isyanının gerçekleştiği sıralarda yani 1299-1301 yılları arasında batı sınırındaki Türkmenlerin aşağı Sakarya vadisinden Efes'e kadar uzanan bir hat üzerinden genel bir hücum başlattıkları görülmektedir.³⁰⁹ Ayrıca Anadolu'daki Moğol İsyanları, aralarında bazı Moğol aşiretlerinin de bulunduğu Türkmenleri sınırlara doğru göçlerini arttırarak uc bölgelerindeki yığılmayı daha da arttırmıştır. Böylece zinde ve dinamik unsurlar Bizans sınırında gaza faaliyetleri için harekete

³⁰⁷ Köprülü, **Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu**, s. 103; Wittek, **Menteşe Beyliği**, s. 56-61; Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri**, s. 8; Yücel, **Çoban Oğulları**, s. 42-49; Akın, **Aydın Oğulları Tarihi**, s. 15.

³⁰⁸ Erdem, **Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri**, s. 405.

³⁰⁹ Halil İnalcık, "Osman Gazi'nin İznik Kuşatması ve Bafeus Muharebesi", **Osmanlı Beyliği (1300-1389)**, (ed. E. Zachariadou), İstanbul 2000, s. 82-99.

geçmiş oluyordu.³¹⁰ Bu zinde güçlerden belki de en önemlisi olan Osman Gazi'nin beyliği, bu karışık siyasi ortamda mütemadiyen sınırlarını Bizans'ın aleyhine genişletmiştir. Osman Bey'in Bizans'a ait olan İznik şehri üzerine yaptığı akınlar da Sülemiş isyanının gerçekleştiği sıralarda olmuştur. Osman Bey, bu akınlar sonucunda küçük birer Bizans kasabası olan Bilecik ve İnegöl'ü ele geçirdi. Osman, ayrıca Sultan III. Alaeddin Keykubad'ın Gazan tarafından azledilmesi üzerine tıpkı diğer beylikler gibi kendi adına hutbe okutmuştur. Yaşanan tüm bu gelişmeler 1298-1301 yıllarında Gazan Han'ın batı sınır bölgelerinde bulunan Türkmenler üzerindeki denetimini yitirdiğini göstermektedir.³¹¹ Osman Bey ise bir müddet sonra Bizans'a karşı kazandığı Bafeus muharebesi (701/1301) ile Türkmenler ve liderleri arasında benzersiz bir şöhret elde etti.³¹²

Bu ortamda Bizans'ın başta Osman Bey olmak üzere diğer beyliklere karşı bir direnç göstermesi çok zordu. 1300 yılı civarında artık hemen hemen bütün Anadolu'nun Türklerin eline geçtiği görülüyor. Yukarıda da anlatıldığı üzere Batı Anadolu da bu sırada bir çok Türk beyliğine ayrılmıştı.³¹³ Bizans İmparatoru II. Andronikos, Türk beyliklerinin saldırılarından kurtulmanın yegane yolunun Gazan

³¹⁰ Halil İncalcık, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Sorunu", **T.A.D.**, C. XV, s. 26, Ankara 1991, s. 333.

³¹¹ Erdem, **Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri**, s. 405; İncalcık, "Osman Gazi'nin İznik Kuşatması ve Bafeus Muharebesi", s. 82.

³¹² İncalcık, "Osman Gazi'nin İznik Kuşatması ve Bafeus Muharebesi" s. 99.

³¹³ Ostrogorsky, **Bizans Devleti Tarihi**, s. 454; Nicol, **Bizans'ın Son Yüzyılları**, s. 155; Lemerle, **Bizans Tarihi**, s. 105; Levtchenko, **Bizans Tarihi**, s. 244.

Han ile ittifak yapmaktan geçtiğini biliyordu. Andronikos, İlhanlılar ile ittifak kurabilmek amacıyla Moğol sarayına bir elçilik heyeti gönderdi. İmparator, ayrıca Gazan Han ile akrabalık bağları kurmak istiyordu. Bu amaçla hazırlanan elçilik heyetinde bir de Bizanslı prenses yer almıştır. Gazan Han, son Suriye seferi öncesinde bu elçilik heyetini kabul ederek Türkmenlere karşı yardım vaadinde bulundu.³¹⁴ Fakat bu Moğol-Bizans ittifakının yalnızca kağıt üzerinde kaldığını görüyoruz. Zaten Gazan Han'ın gerçekleştirdiği Suriye seferinden dolayı Anadolu ile ilgilenecek zamanı da yoktu. Timurtaş'ın valiliği zamanında İlhanlı Devleti, Batı Anadolu'ya kadar olan topraklarda tekrar denetim kurduysa da uc bölgeleri artık tamamen İlhanlılar'dan bağımsız bir şekilde faaliyetlerini sürdürmeye devam etmiştir.

F. Anadolu'da İsyanların Görüldüğü Yerler:

Moğol isyanları, Anadolu'da Erzincan'dan Batı Anadolu'ya kadar olan tüm sahada etkisini hissettirmiştir. Asi Moğol komutanlarından Sülemiş, etkinlik alanını Anadolu dışına da taşıyarak Suriye ve Mısır'da da faaliyet gösterdi. Yukarıda Togaçar ve Sülemiş'in isyan ederken Danişmendiye Vilayeti'ne³¹⁵ bağlı

³¹⁴ Thackston, **Jami'u't-Tawarikh**, s. 654; Howorth, **History of the Mongols**, s. 515; Spuler, **İran Moğolları**, s. 114; Köprülü, **Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu**, s. 34; Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 652; Boyle, **"History of the İl-khans"**, s. 351.

³¹⁵ Kayseri-Çorum-Kastamonu hattının doğusunda kalan ve Sivas'ın merkez olduğu genişçe bir saha Danişmendiye Vilayeti adını taşıyordu. Belli başlı Selçuklu

Kazova'yı³¹⁶ kendilerine üs olarak seçtiklerini görmüştük. Bu bölge halihazırda Anadolu'daki Moğol askerlerinin de üssü durumundaydı. Danişmendiye Vilayeti, sahip olduğu zenginlik ve servetten dolayı Moğollar tarafından sürekli iskân edilmiş ve zaman zaman Moğol Noyanlarınca da yağma ve talana uğramıştır. Nitekim Togaçar ve Sülemiş isyanları sırasında bu bölgenin büyük tahribatlar yaşadığını görmekteyiz. Moğollar, Anadolu'yu hakimiyetlerine aldıktan sonra bir çok Moğol kabilesi de buraya gelip yerleşti. Ayrıca Moğol askeri birliklerinin yaylak ve kışlakları da bu bölgede bulunuyordu. Bölgenin tüm bu özelliklerinden dolayı Togaçar ve Sülemiş burayı üs olarak seçmiştir.³¹⁷

şehirlerinden Kayseri, Sivas, Niksar, Tokat ve Çorum çevreleri Danişmendiye vilayetini teşkil etmekteydi. Hatta bu eyalette yer alan Sivas ve Kayseri zaman zaman Konya'dan sonra ikinci payitaht görevini görmüştür. Danişmendiye bölgesi, Aksarayı ve Anonim Selçuknâme'de vilayet olarak geçmektedir. Bkz. Akdağ, **İktisadi ve İctimai Tarih**, s. 72-92; Tuncer Baykara, **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş**, C. I, Ankara 1988, s. 58.

³¹⁶ Antik çağdaki ismi Daximanitis olan bu verimli ova özellikle Yeşilırmak tarafından beslenmektedir. Eski zamanlarda Pont krallarının ikametgâhı olan bu bölge, Fransız arkeolog Charles Texier'in 19. yüzyılda buraya yaptığı seyahat sırasında çoktandır terkedilmiş durumdaydı. Bugün Kazova, bir idari birim olmayıp, genişçe verimli bir ovanın adını taşımaktadır. Kazova, yaklaşık olarak Turhal'ın 48 km. batısında yer alıyor. Bkz. Charles Texier, **Küçük Asya, Coğrafya, Tarihi ve Arkeolojisi**, (çev. Ali Suat), c. 3, Ankara 2000, s. 168.

³¹⁷ Aksarayı, **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, s. 152; Thackston, **Jami'u't-Tawarikh**, s. 643; Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 616; Sümer, **Anadolu'da Moğollar**, s.

Togaçar'ın isyan hareketi sırasında Baltu ve Arab tarafından baskına ilk uğradığı yer kaynaklarda Demirli Karahisar³¹⁸ olarak geçiyor. Hatırlanacağı üzere Beylerbeyi Azizeddin, bu baskın sırasında burada esir düşmüştü. Sivas³¹⁹, yalnızca

67; Tuncer Baykara, **Anadolu'nun Selçuklular Devrindeki Sosyal ve İktisadi Tarihi Üzerine Araştırmalar**, İzmir 1990, s. 12; İ.A. "Sivas" mad., c. X, s. 571.

³¹⁸ Bu yer Delice ırmağı yakınlarında bulunmaktadır. Delice çayı, Yozgat'a bağlı Sorgun ilçesinin yakınlarından doğmakta ve Kırıkkale civarında Kızılırmak nehri ile birleşmektedir. Delice çayı, Kırıkkale'ye doğru uzanırken biraz güneye Kayseri'ye doğru yay çizmektedir. Osman Turan ise, eserinde Demirli Karahisar'ın Kayseri'ye yakın bir yerde olduğunu söylüyor. Bkz. Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 617. Anonim Selçuknâme'ye göre Baltu'dan kaçan Selçuklu şehzadesi de buraya sığınmıştı. Bkz. **Anonim Selçuknâme**, s. 45.

³¹⁹ Kaynaklarda Dar ul-'ala olarak isimlendirilen Sivas şehri, Selçukluların en önemli yerleşim yerlerinden biriydi. Sivas, tarihten bugüne Orta Anadolu'da Samsun, Ankara, Malatya ve Erzincan'dan gelen Anadolu yollarının birleştiği kavşakta bulunduğu için askeri ve iktisadi öneme sahip bir şehirdi. Sivas'ın tarih içinde bir çok idari ve siyasi merkez arasında gelişen yolları birleştirdiği görülüyor. İlhanlı Devleti döneminde gelişen ve İlhanlıların Anadolu ve Bizans ile irtibatını sağlayan Şahrâh yolu XIV. asrın başında en işlek devrine ulaşmıştır. Bu doğu-batı yolu, Anadolu'yu idari açıdan Moğollara bağlayan yol olmuştur. İlhanlı valilerinin pek çoğunun Sivas'ı mesken tuttukları da görülmektedir. Bkz. Demir, **Selçuklular ve Beylikler Devrinde Sivas Şehri**, s. 8-11; Osman Turan, **Türkiye Selçukluları hakkında Resmi Vesikalar, Metin, Tercüme ve Araştırmalar**, TTK Yay. Ankara

Togaçar isyanına sahne olmamıştır. Bu bölge, Sülemiş isyanından da bir hayli etkilendi. Bu bölge Anadolu'da yolların kesiştiği kavşak bir noktada bulunuyordu. Bunun yanı sıra şehir, Tebriz'i Anadolu'ya bağlayan yolun kilit noktasında bulunmasından dolayı stratejik bir öneme de sahipti. İşte tüm bu nedenlerden dolayı Sülemiş, Sivas'ı ele geçirmek istemiş; fakat amacına ulaşamamıştır.³²⁰ Sülemiş'in Emir Çoban'a yenildiği yer olan Erzincan Akşehir'i kaynaklarda eyalet ismi olarak geçiyor.³²¹ Bu bölgenin Sivas ile Erzincan arasında olduğu kaynaklarda ifade edilmesine rağmen zamanımızda haritalarda böyle bir isme rastlanmamaktadır. Bugün köy haline gele Akşehir, Sivas'ın ilçesi olan Suşehri'nin güney doğusunda bulunuyor.³²²

Moğol isyanları sırasında uc bölgeleri de hareketlenmiştir. Özellikle Gorgorum (Beyşehir)³²³ yöresi Baltu ile Sülemiş'in uc bölgesindeki faaliyet merkezi

1988, s. 43; Tuncer Baykara, **Anadolu'nun Selçuklular Devrindeki Sosyal ve İktisadi Tarihi Üzerine Araştırmalar**, s. 12; W. M. Ramsay, **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası**, (çev. M. Denктаş), İstanbul 1960, s. 27; İ.A., "Sivas" mad., s. 571.

³²⁰ Makrizi, **Kitabü's-Sulûk**, s. 220; el-Ömeri, **Mesalik al-absar**, s. 27; Aksarayi, **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, s. 194.

³²¹ Baykara, **Türkiye'nin Sosyal ve İktisadi Tarihi**, s. 57.

³²² Osman Turan, Selçuklular ile Harezmşahlar arasında 1230'da gerçekleşen Yassı-Çemen savaşının da Akşehir ovasına yakın bir yerde meydana geldiğini belirtmektedir. Bkz. Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 371h76.

³²³ Gorgorum'un da dahil olduğu Göller Bölgesi yöresi, Batı Akdeniz Bölümünün iç kısımlarında yer almaktadır. Bu bölge, aşağı yukarı 25.000 kilometre karelik bir

olmuştur.³²⁴ Gorgorum yöresi, kaynaklarda vilayet olarak geçiyor. Bunun yanı sıra Ermeni müverrih Sebastasi, Baltu isyanı ile ilgili bilgileri verirken Gorgorum ve çevresini Eşref'in Beyliği olarak isimlendirmiştir.³²⁵ Baltu'nun Kutluğ Şah'a mağlup olduğu yer olan Malya Ovası³²⁶ Kırşehir yakınlarında bulunuyor. Bu bölge Selçuklu tarihinde bir başka önemli olaya da sahne olmuştur. Hatırlanacağı üzere Selçuklu

alana yayılmıştır. Gorgorum ve civarı, ilk olarak Malazgirt Savaşından sonra Türklerin eline geçti. Bu bölge, 12. yüzyılın ilk yarısında Selçuklular ile Bizanslılar arasında bir savaş alanı konumundaydı. Bu bölge, 1176 Miryokefelon savaşından sonra kesin olarak Selçuklu hakimiyetine girmiştir. Bir müddet sonra da Moğol istilası ile birlikte bölgeye pek çok Türkmen unsurunun geldiği görülüyor. XIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Gorgorum ve civarı pek çok Türkmen ile meskûndü. Cimri hadisesinden sonra ise Göller Yöresinin de dahil olduğu Gorgorum bölgesi, Hamid ve Eşref beyliklerinin eline geçmiştir. Eşref Bey, özellikle Beyşehir ve çevresini ele geçirerek burada kendi adıyla anılan bir beylik kurdu. XIV. asrın başlarında ise bu bölge kesin olarak Selçuklu hakimiyetinden çıkmıştır. Bkz. İlhan Erdem, "XIII. Asrın 2. Yarısı ile XIV. Asrın İlk Yarısı Arasında Göller Bölgesi'nin, Siyasi, İktisadi ve Kültürel Vaziyetine Genel Bir Bakış", **A.Ü.D.T.C.F.T.A.D.**, XVII/28, Ankara 1995, s. 501.

³²⁴ Aksarayı, **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, s. 163-219.

³²⁵ Galstyan, **İzdaltsvo Vostoçnoy Literaturi**, s. 32.

³²⁶ Malya Ovası, Kırşehir'in hemen kuzey doğusunda yer alan çok geniş bir düzlüktür. Kuzeyden güneye aşağı yukarı 35 km, yaklaşık bir o kadar da doğudan batıya genişliği olan bu arazide bugün bir çok köy ve devlet üretme çiftliği bulunmaktadır. Bkz. Ocak, **Babâiler İsyanı**, s. 134-184.

kuvvetleri Baba İshak önderliğindeki Babâi grubunu bu ovada yenilgiye uğratmıştı.³²⁷ Yukarıda verilen bilgiler ışığında Togaçar, Baltu ve Sülemiş'in isyan hareketleri sırasında daha çok orta Anadolu ile uc bölgelerinde faaliyet gösterdiğini anlamaktayız.

³²⁷ Ocak, **Babâiler İsyanı**, s. 134.

SONUÇ

Tezimizin başında da ifade ettiğimiz gibi Gazan Han'ın saltanat dönemi İlhanlılar ve Yakın Doğu için bir dönüm noktası olmuştur. Özellikle bu dönemde Anadolu'da da oldukça önemli siyasi gelişmelerin yaşandığını görmekteyiz. Anadolu'da bulunan Moğol komutanlarından Togaçar, Baltu ve Sülemiş birbiri ardına isyan ederek merkeze karşı muhalefet yoluna baş vurdular. Aynı zamanda Gazan dönemi, Anadolu'da Moğollar arası mücadelelere sahne olan bir dönem olmuştur. Bu olaylardan en fazla etkilenen siyasi güç doğal olarak Selçuklu Sultanlığı oldu. Sultan Gıyaseddin II. Mesud, Baltu isyanını müteakip tahtından alınarak Hemedan'a sürülmüş ve Selçuklu tahtı bir müddet boş kalmıştır.

Moğol isyanlarının getirdiği kargaşalıktan ve siyasi boşluktan en güzel şekilde yararlananlar, aralarında Osmanlı, Karesi, Menteşe, Germiyan ve Aydın oğulları gibi beyliklerin bulunduğu Türkmen gurupları olmuştur. Özellikle bu beylikler uç bölgelerinde İlhanlı denetiminin zayıflamasından da istifade ederek Bizans'a karşı gaza seferleri yaparak sınırlarını sürekli Bizans aleyhine genişletti. Hatta bu siyasi teşekküller daha da ileri giderek Sultan III. Alaeddin Keykubad'ın Gazan tarafından azledilmesinden sonra bağımsızlıklarını da ilan etmişlerdir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki Anadolu'da yeni bir Türkleşme hareketi, Gazan döneminde Anadolu'da gerçekleşen Moğol isyanları sırasında başlamıştır.

ÖZET

Gazan Han, İlhanlı hükümdarları arasında sert ve otoriter idaresi ile tanınmış bir şahsiyettir. Ayrıca onun reformist yönü de dikkate değer bir özellik olarak karşımıza çıkıyor. Gazan dönemi İlhanlılar için olduğu gibi Türkiye Selçukluları açısından da çok önemli gelişmelerin yaşandığı bir süreç olmuştur. Ayrıca bu dönemde Anadolu'nun ilk defa Moğolların kendi aralarındaki mücadelelere sahne olduğunu görüyoruz.

Gazan Han, yönetimi ele geçirdikten sonra çekindiği Togaçar'ı merkezden uzaklaştırarak Anadolu'ya askeri vali olarak atamıştır. Togaçar, Anadolu'da bulunduğu süre içinde İlhanlı yönetimi aleyhine faaliyetlerini sürdürdüğü sırada Gazan, Togaçar'ı kendi yönetiminin geleceği için ortadan kaldırma kararı aldı. Gazan'ın emri üzerine Togaçar, Baltu tarafından Anadolu'da öldürülmüştür. Bu olaydan sonra ise Baltu'nun gücünün bir hayli arttığını görüyoruz. Baltu, ilerleyen zamanlarda Gazan'a karşı isyan yoluna sapmıştır. Bu isyan, ancak Kutluğ Şah'ın etkili bir askeri seferiyle bastırılabilirdi. Bu isyanın hemen ardından töhmet altında kalan Selçuklu Sultanı II. Mesud, tahtından alınarak sürgüne gönderilmiştir. Gazan Han, planladığı Suriye seferi için Sülemiş Noyan'ı bir miktar kuvvetle Anadolu'ya göndermiş; fakat adı geçen Moğol Komutanı, Anadolu valiliğine Bayancar'ın atandığını görünce Baltu gibi isyan yoluna sapmıştır. Sülemiş isyanı, Anadolu'da gerçekleşen Moğol isyanları arasında en geniş çaplı olanıdır. Sülemiş, bu isyan hareketi sırasında İlhanlı ordusuna yenilince Suriye'ye kaçmış ve Mısır'da Memluk Sultanınca ilgiyle karşılanmıştır. Yanında bir miktar Memluk kuvvetiyle tekrar

Anadolu'ya dönen Sülemiş, bu sefer yakalanarak İlhanlı yönetimine teslim edilmiş ve Tebriz'de İdam edilmiştir. Bu isyan sırasında Sultan III. Alaeddin Keykubad'ın Gazan Han'a bağlı kaldığını görüyoruz.

Moğol isyanları sırasında Memluk Devleti, Sülemiş'i destekleyerek İlhanlı yönetimi aleyhine politika takip ederken; Kilikya Ermeni Baronluğu, kendisine sığınan asi Baltu'yu Gazan'a teslim ederek tam tersi bir politika izlemiştir. Selçuklu ülkesindeki idarecilerin ve halkın büyük bir kısmının da isyanlar sırasında İlhanlı ve Selçuklu yönetimine bağlı kaldığı görülmektedir. Başta Karamanlılar olmak üzere pek çok Türkmen, asilerden Baltu'ya destek vermezken Sülemiş isyanına katılmıştır. Bu isyanların getirdiği karışık siyasi ortamdan yararlanan pek çok Türkmen beyliği, Bizans üzerine çeşitli gaza faaliyetleri düzenleyerek; sınırlarını sürekli Bizans aleyhine genişletti. Yapılan tüm bu faaliyetler sonucunda Anadolu'nun Türkleşme süreci de tamamlanmış oluyordu.

ABSTRACT

Gazan Khan have been known for his hard management and as an authoritarian. Also, he appear with his remarkable reformist view. Gazan's period had been important for İl-khanid empire and Anatolian Saljukids. However, first time Anatolia had been scene of struggle occurring between Mongols.

Gazan Khan took of Togachar away from center of empire and appointed as a military governor after got hold of government, because of reluctant in front of his. Gazan decided to remove Togachar when Togachar in Anatolia and carry on uprising against İl-khanid administration. Togachar was killed with order of Gazan by Baltu. After this event political power of Baltu increased speedily. Baltu, afterwards, tray to uprising against to Gazan. In rebellion was suppressed by Kutlug Shah, by way of an influential military operation. In pursuit of this uprising Sultan of Saljukid State Masud II., who was be accused of the revolt, was dethroned and gone to exile. Gazan charge Sulamish Noyan with Syria campaign together with forces; but the is Mongol commander rebelled after was informed of Bayancar's appointment as governor of Asia Minor. The Rebellion of Sulamish was in the largest scale of revolts occurred in Asia Minor. He escaped to Syria because of suffering defeat and was assented by Mamluk Sultans. When Sulamish turned to Anatolia again, together with Mamluk forces, was caught and surrendered il-Khanid administration, afterwards executed. We observe fidelity of III. Alaeddin Keykubad to Gazan Khan.

During the rebellions of Mongol commanders, Mamluk State supported Sulamish against İl-Khanid government, despite Cilicia Armenian Kingdom delivered Baltu to Gazan. During this rebellions bureaucrats and population of

Seljukid State were committed to İl-Khanid administration. First of all, Karamanlılar and a great deal of Turkomans participated the Sulamish, nevertheless did not support Baltu. Turkoman principalities expended their borders, benefiting from this strife via holy war towards Byzantine properties. After this events, the Turkicization process of Asia Minor have been completed.

KAYNAKÇA

Akdağ, Mustafa, **Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi**, Ankara 1999.

Akın, Himmet, **Aydın Oğulları Tarihi**, İstanbul 1946.

Aknerli Grigor, **Moğol Tarihi**, (çev. H. Andreasyan), İstanbul 1954.

Alaaddin Ata Melik Cüveyni, **Tarih-i Cihan Guşa**, (çev. Mürsel Öztürk), Ankara

1999.

Anonim Selçuknâme, **Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi III**, (trc. Feridun Nafiz Uzluk), Ankara 1952.

Âyeti, Abdul Muhammed, **Tahrir-i Tarih-i Vassâf**, Tahran 1346.

Barthold, V. V., **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, (haz. H. D. Yıldız), Ankara 1990.

_____, **İ.A.**, “Gazan” maddesi

Başkumandan Simbat, **Başkumandan Simbat Vekayinamesi**, (TTK Basılmamış Nüsha) (çev. Hrant D. Andreasyan)

Bausani, A., “Religion Under The Mongols”, **The Cambridge History Of Iran**, Vol. 5, (ed. J. A. Boyle), London 1968, s. 538-550.

Baykara, Tuncer, **Anadolu'nun Selçuklular Devrindeki Sosyal ve İktisadi Tarihi Üzerine Araştırmalar**, İzmir 1990.

_____, **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş**, C. I, Ankara 1988.

_____, **Türkiye'nin Sosyal ve İktisadi Tarihi**, Ankara 2000.

Bayram, Mikail, "Anadolu Selçukluları Zamanında Ahi Teşkilatının Kuruluşu ve Gelişmesi", **Ahilik ve Esnaf Semineri**, İstanbul 1986, s. 177-185.

Boyle, J. A., "Dynastic and Political History of Il-khans", **The Cambridge History of Iran**, Vol. 5, (ed. J. A. Boyle), London 1968, s. 303-421.

Bedreddin Bektaş el-Fahiri, **Geschichte der Memluken Sultane**, C. VIII-IX, (yay. F. Zettersteen), Leiden 1913.

Cahen, Claude, **Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler**, (çev. Yıldız Moran), İstanbul 1984.

Çağatay, Neşet, **Bir Türk Kurumu Olan Ahilik**, Ankara 1989.

Darkot, Besim, İ.A., "Sivas" maddesi, C.X

Demir, Mustafa, **Türkiye Selçukluları ve Beylikler Devrinde Sivas Şehri**, (Basılmamış Doktora Tezi), İzmir 2000.

Devletşah, **Tezkire-i Devletşah**, C. I, (çev. N. Lugal), İstanbul 1994.

Ebulferec İbnülibri, **Tarihi Muhtasarüddüvel**, (çev. Ş. Yaltkaya), İstanbul 1941.

Ebu'l-Kasım el-Kaşani, **Tarih-i Olcaytu**, (inceleme ve çeviri: Derya Örs), (Basılmamış Y. Lisans Tezi), Ankara 1992.

Eflaki, Ahmed, **Ariflerin Menkubeleri**, C. II, (trc. T. Yazıcı), İstanbul 1995.

E. I., “Ghazan” maddesi. V.V. Barthold.

Erdem, Ayşe D., **İlhanlı-Memluk Münasebetleri**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1998.

Erdem, İlhan, **Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri**, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 1995.

_____, “XIII. Asrın İkinci Yarısı ile XIV. Asrın İlk Yarısı Arasında Göller Bölgesinin Siyasi, İktisadi ve Kültürel Vaziyetine Genel Bir Bakış”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, XVII/28, Ankara 1995, s. 51-63.

_____, “Olcaytu Han’ın Ölümüne Kadar İlhanlılarda Yaşanan Siyasal – Kültürel Gelişmeler ve Yakın Doğuya Etkileri”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, 31 (1999-2000), s. 16-19.

_____, “Olcaytu Han Devrinde Horasan’da İlhanlı-Çağataylı Mücadeleleri” **P.A.Ü. Eğitim Fakültesi Dergisi**, 3(1997), s.106-112.

Galstyan, A. G., **İzdaltsvo Vostochnoy Literaturi (Doğu Edebiyatı Neşriyatı)**, Moskova 1962.

Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), **Abû'l-Farac Tarihi**, (çev. Ömer Rıza Doğru), Ankara 1999.

Grousset, René, **Bozkır İmparatorluğu**, (çev. Dr. M. Reşat Uzmen), İstanbul 1993.

Günaltay, Şemseddin, **İslam Tarihinin Kaynakları -Tarih ve Müverrihler-**,

İstanbul 1991.

Günay, Ünver, **Din Sosyolojisi**, İstanbul 2000.

Hamdullah Müstevfi Kazvini, **Tarih-i Güzide**, (nşr. Abdülhüseyn Nevâî), Tahran 1339.

Howorth, Henry H., **History of the Mongols**, London 1880.

Huart, Clement, **Arab ve İslam Edebiyatı Tarihi**, (çev. Cemal Sezgin), Ankara (Tarihsiz).

İ. A., “Cüveynî” (Alaeddin Atamelik) maddesi.

İbn Aybek ed-Devadari, **Kenzü'd-dürer ve Cami'ul-gurar**, C. IX, (yay. H. R. Roemer), Kahire 1960.

İbn-i Bibi, **El Evamirü'l-Ala'ie fi'l Umuri'l-Ala'ie**, (Selçuknâme), (haz. Mürsel Öztürk), Ankara 1996.

İnalçık, Halil, “Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Sorunu” **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. XV, S. 26, Ankara 1991, s. 333.

_____, “Osman Gazi'nin İznik Kuşatması ve Bafeus Muharebesi”, **Osmanlı Beyliği (1300-1389)**, (ed. E. Zachariadou), İstanbul 2000, s. 82-99.

Kaşgarlı, Mehlika Aktok, **Kilikya Tâbi Ermeni Baronluğu Tarihi**, Ankara 1990.

Kaymaz, Nejat, **Pervane Mu'inüd-din Süleyman**, Ankara 1970.

Kerimüddin Mahmud-i Aksarayı, **Müsâmeretü'l-Ahbar**, (çev. Mürsel Öztürk), Ankara 2000.

Köprülü, Fuad, “Anadolu Selçuklu Tarihinin Yerli Kaynakları”, **Belleten**, VII/27, s. 379-458.

_____, **Osmanlı Devletinin Kuruluşu**, Ankara 2000.

_____, **Anadolu’da İslamiyet**, İstanbul 1988.

Kütükoğlu, Mübahat, **Tarih Araştırmalarında Usûl**, İstanbul 1994.

Lemerle, P., **Bizans Tarihi**, (çev. Galip Üstün), İstanbul 1994.

Levtchenko, M. V., **Bizans Tarihi**, (çev. M. Selen), İstanbul 1999.

Muhammed et-Tanci, “**Tuhfetü’n-Nuzzâr fi Garaibi’l-Emsâr**” İbn Batuta **Seyahatnâmesi**, C. I-II, (çev. M. Çevik), İstanbul 1983.

Nersessian, Sirarpie Der, “The Kingdom Of Cilician Armenia”, **A History of the Crusades**, (Ed. K. Setton), Philadelphia 1962, s. 630-660.

Nicol, Donald M., **Bizans’ın Son Yüzyılları (1261-1453)**, (çev. Bilge Umar), İstanbul 1999.

Ocak, A. Y., **Babailer İsyanı**, İstanbul 1999.

Ostrogorsky, Georg, **Bizans Devleti Tarihi**, (çev. Fikret Işıltan), Ankara 1995.

Özkuzugüdenli, Osman G., **Gazan Han ve Reformları (694/1295-703/1304)**, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2000.

Ramsay, W. M., **Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası**, (çev. Mihri Denктаş), İstanbul 1960.

Roux, J. P., **Moğol İmparatorluğu Tarihi**, (çev. A. Kazancıgil), İstanbul 2001.

Sevim, Ali – Erdoğan Merçil, **Selçuklu Devletleri Tarihi**, Ankara 1995.

Sevim, Ali-Yaşar Yücel, **Türkiye Tarihi**, C. I, Ankara 1995.

Sümer, Faruk, **Anadolu'da Moğollar**, Ankara 1970.

_____, **Oğuzlar**, İstanbul 1995.

Spuler, Bertold, **İran Moğolları**, (çev. Cemal Köprülü), Ankara 1987.

Şeşen, Ramazan, **Müslümanlarda Tarih - Coğrafya Yazıcılığı**, İstanbul 1998.

Şihabüddin Ebu'l-Abbas el-Ömeri, **Mesalik al-absar fi Memâlik al-amsar**, (nşr. F. Taeschner), Leipzig 1929.

Takiyyüddin Ahmed b. Ali Makrizi, **Kitabu's-Sulûk li-Marifeti Düveli'l-Mulûk**, (TTK Basılmamış Nüsha), (çev. Z. K. Ugan).

TDK İmlâ Kılavuzu, Ankara 1996.

Tekindağ, Şerafettin, İ.A., “Karamanlılar” maddesi

Temir, Ahmet, **Moğolların Gizli Tarihi, Manghol'un Niuça Tabça'an**, Ankara 1948.

Texier, Charles, **Küçük Asya**, C. III. (çev. Ali Suat), Ankara 2002.

Thackston, W. M., **Rashiduddin Fazlullah's Jami'u't-Tawarikh: Compendium of Chronicles**, (ed. Şinasi Tekin & Gönül Alpay Tekin), C. I-III, Duxbury 1999.

Togan, Z. V., **Umumi Türk Tarihine Giriş**, İstanbul 1981.

_____, **Tarihte Usûl**, İstanbul 1981.

Turan, Osman, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, İstanbul 1996.

_____, **Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar**, Ankara 1988.

_____, **İstanbul'un Fethinden Önce Yazılmış Tarihi Takvimler**, Ankara 1954.

Uyar, Mustafa, **İlhanlı Devleti'nde Argun Dönemi (1284-1291)**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2001.

Uzunçarşılı, İ. Hakkı, **Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal**, Ankara 1970.

_____, **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri**, Ankara 1937.

Ünal, Tahsin, **Karamanoğulları Tarihi**, Ankara 1957.

Witteck, P., **Menteşe Beyliği**, (trc. O. Ş. Gökyay), Ankara 1986.